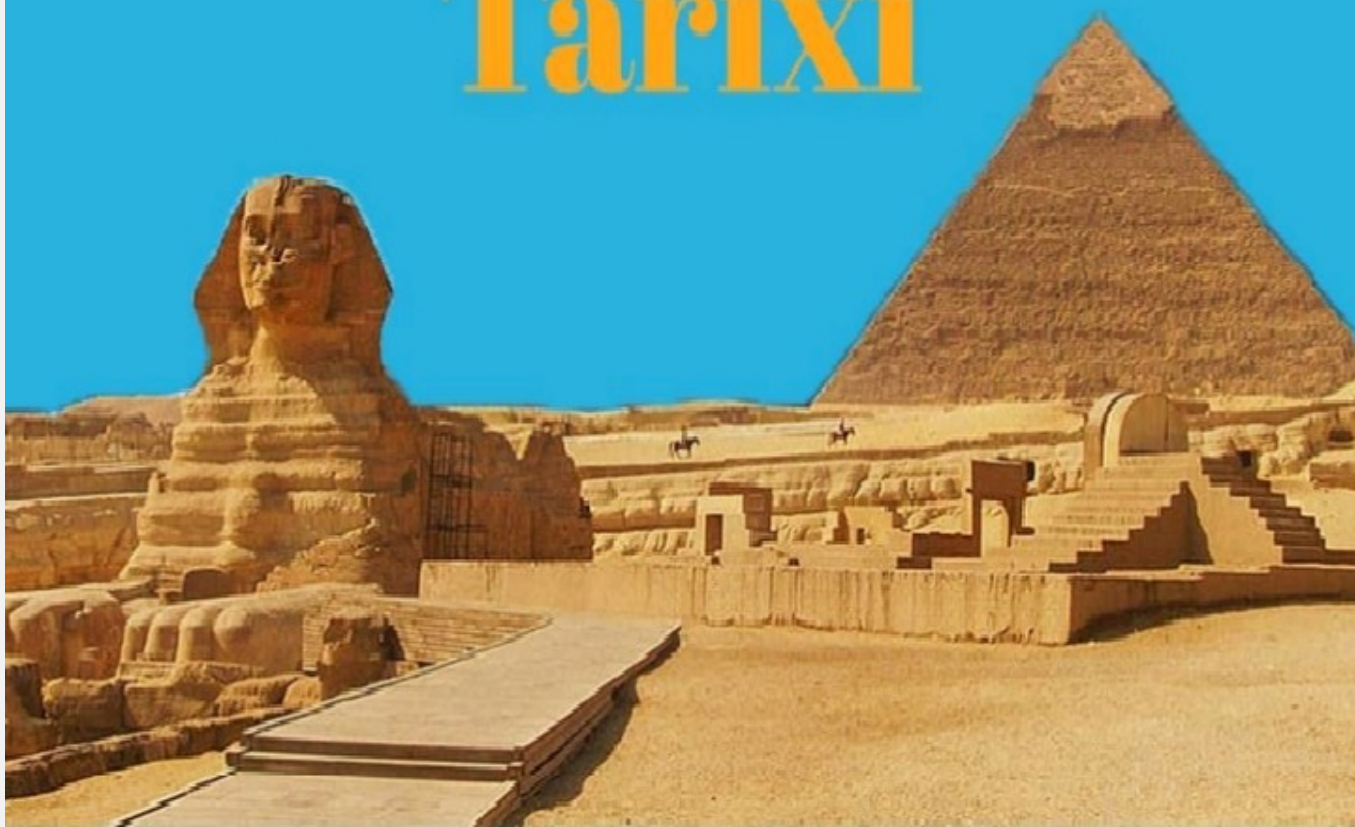

Qo'llanma

6

Qadimgi Dunyo Tarixi

Qo'llanmalar

Offlayn testlar

KIRISH

6-sinf Qadimgi dunyo tarixi **Yer yuzida odam paydo bo'lganidan** to **milodiy 476-yilda** ***G'arbiy Rim imperiyasi*** qulaguniga qadar kechgan voqealar tarix fanida Qadimgi dunyo tarixi deb ataladi

№	Tarix maxsus fanlar(1,2)	Ma`nosi
1	<i>epigrafika</i>	Qadimgi <i>bitiklarni</i> o`rganish bilan shug`ullanuvchi maxsus fan
2	<i>numuzmatika</i>	Qadimgi <i>tangalarni</i> o`rganish bilan shug`ullanuvchi maxsus fan
3*	<i>sivilizatsiya</i>	Eng qadimgi <i>shaharlar, yozuv, davlatlar</i> tashkil topishi va rivojlanishi davri

Olimlar o`qigan qadimgi matnlar

№	Davlat haqida	Asarlar
1	<i>misrliklar tarixi haqida</i>	1) «Piramidalar matnlari» 2) «Marhumlar kitobi»
2	<i>hindlar tarixi haqida</i>	«Rigveda»
3	<i>O`rta Osiyo xalqlari tarixi haqida</i>	«Avesto»

** Tarix faninini **«buyuk o`qituvchi»** dir.

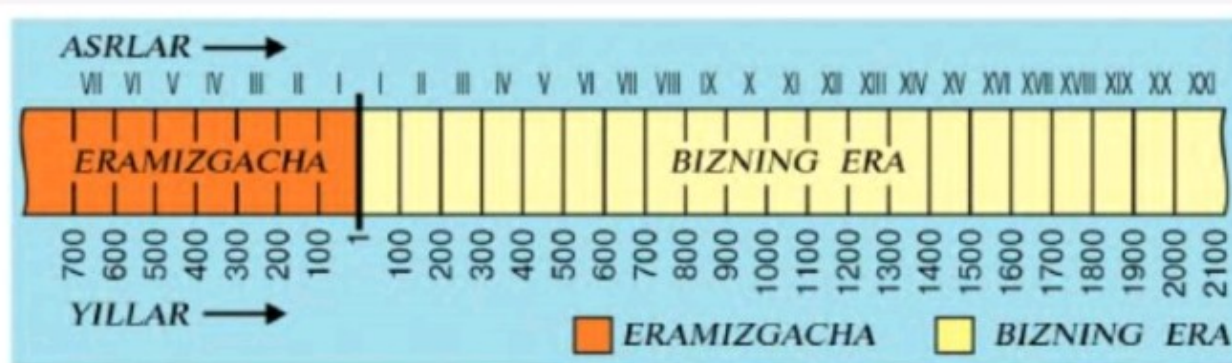
Yakunlarni va xulosalarni chiqaramiz

- ✓ Demak yer yuzidan **odam paydo bo`lgan davrdan boshlab** to **milodiy 476-yilgacha** bo`lgan davrlar fanda Qadimgi Dunyo Tarixi nomini olgan
- ✓ Epigrafika-bitiklarni, numuzmatika-tangalarni o`rganuvchi maxsus fan.
- ✓ Sivilzatsiya davlat, yozuv va shaharlarning tashkil topishi va rivojlanishi
- ✓ 1) «Piramidalar matnlari» va «Marhumlar kitobi» -misrliklar; «Rigveda»- hindlar; «Avesto»- *O`rta Osiyo xalqlari tarixi haqida hikoya qiladi.*

1-§. Qadimgi tarix – taraqqiyotning boshlanishi

«**Tarix**» arabcha so'z bo'lib, «o'tmish», «o'tgan voqealar haqida hikoya» degan ma'nolarni anglatadi

Hozir dunyodagi ko'pchilik dunyodagi davlatlar, jumladan O'zbekistonda ham yil hisobi qo'llanadi. Milodiy yil hisobiga Iso payg'ambar tug'ilgan yil asos qilib olingan.

Yil hisobi.

Milod (arabcha so'z bo'lib, o'zbek tilida «tug'ilish» degan ma'noni anglatadi) —

I=1	XV=15
II=2	XVII=17
III=3	XX=20
IV=4	XXV=25
V=5	XXX=30
VI=6	XL=40
VII=7	L=50
VIII=8	C=100
IX=9	D=500
X=10	M=1000

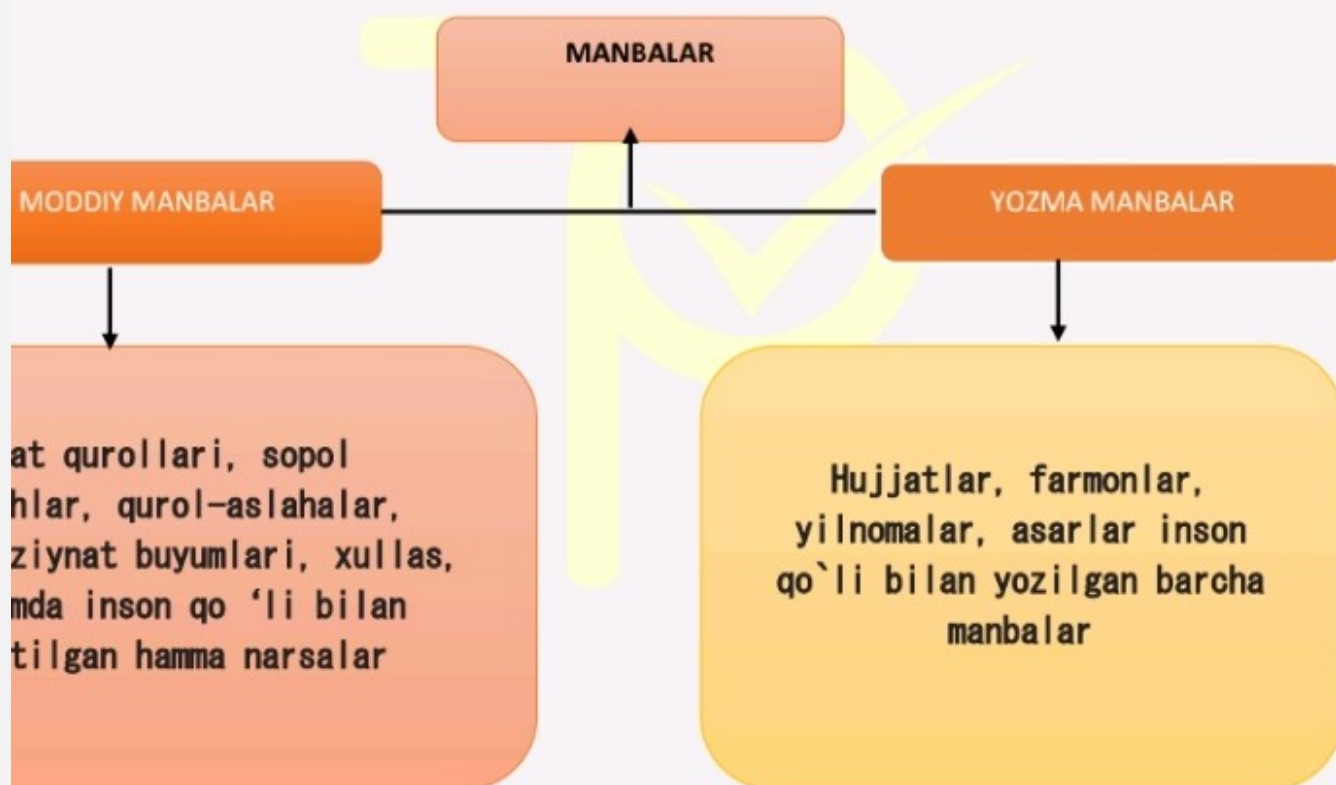
Rim raqamlari.

hozirgi yil hisobimizning boshi. Tarix kitoblarida «milod» so'zining o'rnida «era» so'zi ham ishlatiladi. «Era» so'zi «boshlang'ich raqam», ya'ni yil hisobining boshi ma'nosini anglatadi.

Milodiy yil **hisobida 1-yanvar** yil boshi deb e'tirof etilgan. U hozirgi yilimiz boshlangan birinchi kundir. Tarix kitoblarida, Iso payg'ambar tug'ilganidan avval bo'lib o'tgan voqealarga nisbatan «miloddan avvalgi» (qisqacha: mil.avv.) iborasi

qo'shibyoziladi. (Masalan: «Miloddan avvalgi IV-III asrlarda lotin alifbosi yaratilgan»)

№	Tarix fanini o`rganuvchi olimlar turlari	Qiladigan ishlari
1	Arxeologlar	qadim zamonlarda odamlar yashagan manzilgohlarda qazishma ishlarini amalga oshiradilar
2	Antropologlar	qadimgi odamlarning suyak qoldiqlarini tekshirib, ularning tashqi qiyofasini tiklaydilar va rivojlanishini o`rganadilar
3	Etnograflar	qadimgi odamlarning ko`pgina udumlari, hozirda mavjud qabilalar va elatlarning qadimdan saqlab qolgan xo`jalik va madaniy an`analarini o`rganadilar

Yozma manbalar topilishi bilan olimlarga qadimgi ming yilliklar tarixini tiklash osonlashdi.

QADIMGI YOZMA MANBALAR

№	Yozma manbalar	Izoh
1	«Avesto»	O'rta Osiyo tarixi bo'yicha eng qadimgi yozma manba zardushtiylarning muqaddas kitobi, Unda yurtimizning qadimgi tarixiy viloyatlari – <u>Baqtriya, So'g'd, Xorazm aholisi madaniyati</u> to'g'risida hikoya qilinadi
2	Behistun qoyasidagi yozuvlar	Behistun qoyalari <u>Erondagi Kirmonshoh</u> shahri yaqinida joylashgan. Fors shohi <u>Doro I buyrug'i</u> bilan qoyaga o'yib yozilgan yozuvlarda, <u>Xorazm, So'g'd, Baqtriya</u> sanab o'tiladi
3	«Tarix» asari	<u>Miloddan avvalgi V asrda</u> qadimgi <u>yunon tarixchisi Gerodot</u> turli mamlakatlarga sayohat qilib <u>to'g'ri</u> kitobdan iborat «Tarix» asarini yozdi. Unda o' <u>Ikamizning qadimgi aholisi to'g'risida</u> ham ma'lumotlar beriladi
4	«Geografiya»	<u>Miloddan avvalgi I asr</u> oxirlarida qadimgi <u>yunon tarixchisi va geografi Strabon</u> «Geografiya» nomli asarida <u>O'rta Osiyo xalqlari madaniyati haqida ma'lumotlar</u> keltiradi
5	«Makedoniyalik Aleksandr tarixi»	<u>Milodiy I asrda</u> qadimgi <u>Rim tarixchisi Kvint Kursiy Ruf</u> yozgan. <u>makedoniyalik Aleksandrning O'rta Osiyoga harbiy yurishlari haqidagi ma'lumotlarni keltirgan.</u>
6	«Aleksandrning harbiy yurishlari» («Aleksandr anabasisi»)	Milodiy II asrda <u>yunon tarixchisi Arrian</u> yozgan.

***Gerodotning «Tarix» asarida Unda o'Ikamizning qadimgi aholisi to'g'risida ham ma'lumotlar beriladi

*** Strabonning «Geografiya» asarida O'rta Osiyo xalqlari madaniyati haqida ma'lumotlar keltiradi

****Kvint Kursiy Rufning «Makedoniyalik Aleksandr tarixi» asarida makedoniyalik Aleksandrning O'rta Osiyoga harbiy yurishlari haqidagi ma'lumotlarni keltirgan.

Ko'hna qadamjolarini qazish chog'ida arxeologlar 1) Hindiston, 2) Eron va 3) Mesopotamiya hunarmandlari tomonidan tayyorlangan sopol va metall idishlar, zargarlik buyumlarini topishgan.

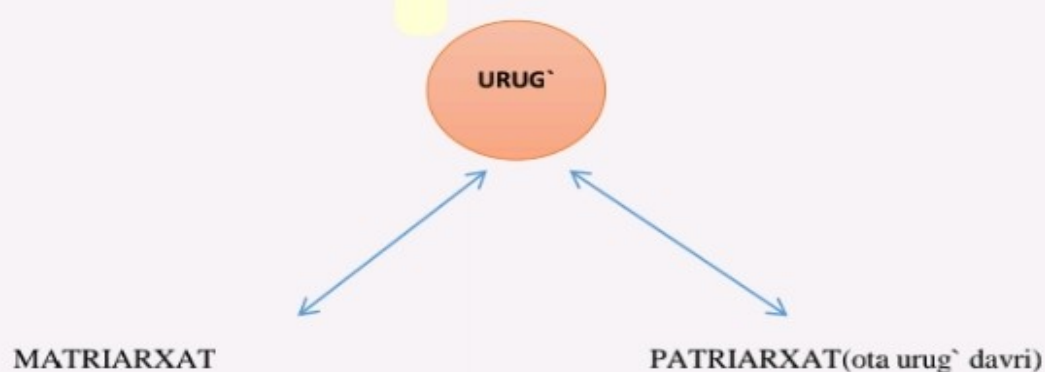
- Jahondagi barcha xalqlarning tarixi **ibtidoiy jamoa tuzumi**dan boshlangan
- Insoniyat rivojidadagi birinchi bosqich kishilarning **ibtidoiy to'daga** birlashuvi bo'lgan.

Ibtidoiy jamoa tuzumi – insoniyat tarixining boshlang'ich davri bo'lib, bu paytda barcha mehnat qurollari umumiy bo'lgan va hamma birgalikda mehnat qilgan.

Ibtidoiy to'da bu – turmush va mehnat umumiyliги negizida birlashgan eng qadimgi odamlar jamoasi.

Urug' bu – birgalikda yashagan va mehnat qilgan, umumiy mehnat qurollari va qurol-yarog'larga ega bo'lgan qarindoshlar jamoasi.

- ❖ Dastlabki urug' jamoalari ayol kishi, ya'ni **ona atrofi** da jipslasha boshlagan. Insoniyat tarixidagi bu bosqich ona urug'i davri – **matriarxat** deb ataladi

QADIMGI TOSH DAVRLAR

aleolit-qadimgi tosh davri

mezolit-o'rta tosh davri

neolit-yangi tosh davri

eneolit-mistosh davr

Eslab qoling!

Yakunlarni va xulosalarni chiqaramiz

- Tarixni fanini maxsus sohalari Arxeologiya, Antroplogiya, Etnologiya, Nuzizmatika, Epigrafika kabi ixtisoslashgan sohalari mavjud ekan
- Tarix fanini asosan **moddiy** va yozma manbalar asosida o`rganamiz.
- Jahondagi barcha xalqlarning tarixi ibtidoiy jamoa tuzumidan boshlangan
- Ona urug`-matriarxat, ota urug`-patriarxat deb ataladi(bronza davrdan)
- Insoniyat rivojidadagi birinchi bosqich kishilarning **ibtidoiy to'daga** birlashuvi bo'lgan.

2-§. Eng qadimgi odamlarning rivojlanish bosqichlari

- Odam qanday paydo bo'lganligi haqida *ilmiy, diniy, afsonaviy va dunyoviy* naqlar mavjud bo'lib, biz bu masalani ilmiy asosda, **1) antropologiya** va **2) arxeologiya** ma'lumotlariga tayangan holda o'rganamiz.
- Yer yuzidagi dastlabki odamlarning hayvonlardan farqi.
 - qaddi-qomatini tik tutib yurgan
 - mehnat qurollarini yasashni bilgan
 - mehnat qurollarini ishlatishni bilgan

Qadimgi Odamlar turi va suyak qoldiqlari topilgan hududlar(jadval)

№	Odami turi	Topilgan hudud
1	avstralopitek	Janubiy Afrika
2	zinjantrop	Sharqiy Afrikada(Zinj vodiysi)
3	pitekantrop	Indoneziya(Yava oroli)
4	sinantrop	Xitoy
5	neandertal	Germaniya
6	kromanyon	Fransiya(Kromonyon g'ori)

- ✓ Yer yuzida *iqlim iliq bo'lgan davrlarda* odamlarning makonlari **kichik daryolar** yoki **buloqlar** yaqinidagi tepaliklarda joylashgan.
- ✓ **Ilk paleolitning oxirlari**ga kelib **Buyuk muzlik davri** boshlandi
- ✓ **Mezolit davriga** kelib Buyuk Muzlik davri **tugadi**
- ✓ O'rta Osiyoda toshdan yasalgan qadimiy mehnat qurollari topilgan hududlar
 - 1) **Farg'ona** vodiysidagi **Selungur** vodiysidan
 - 2) **Toshkent** vohasidagi **Ko'lbuloq** manzilgohidan
- **Chopperlar**-Arxeologiya fanida **qo'pol tosh qurollar** bo'lib uning bir tomoni urib o'tkirlangan.

Eslab qoling !!! Tabiat insonga nimani in'om etsa, odam shuni olgan, topgan yeguligi bilan qanoatlangan. Shuning uchun ham kishilarning eng qadimiy mashg'uloti bo'lgan **1)termachilik** va **2) ovchilik** **o'zlashtiruvchi xo'jalik** deb ataladi

TESHIKTOSH G'ORI HAQIDA MA'LUMOT

№	Ma'lumot
1	Surxondaryoda Boysun tog'larida joylashgan
2	O'rta Paleolit davriga oid(<i>mil.avv.100-40 mingyilliklar</i>)
3	Eng mashhur topilma 8-9 yoshar neandertal bola suyagi . Bola jasadi qabrga ko'milgan. Jasad atrofiga tog' echkisi shoxlari qadab chiqilgan
4	Murdaning dafn etilishi dastlabki diniy e'tiqodlar bilan bog'liq bo'lgan.
Xulosa 1	Demak dastlabki diniy e'tiqodlar o'rta paleolitda paydo bo'lgan
Xulosa 2	O'rta paleolitda neandertal odam yashagan

***Insonning fikrlash qobiliyati va tafakkurini **2 ta omil** o'zgartirib yuborgan.

Bular: 1) **mehnat faoliyati** 2) **tevarak olam haqida to'plangan bilimlar**

Fikr o`rnida : Odamlar o`zlariga tushunarsiz bo`lgan hodisalar haqida o`ylay boshladilar: kun bilan tun, yil fasllari almashishi, vulqonlar otilishi, yer qimirlashi va boshqa tabiat hodisalari odam e`tiborini o`ziga tortgan. Ana shu hodisalarning sabablarini tushuna olmagan inson momaqaldiraq, yashin, shamol, yomg`ir kabi tabiat kuchlariga sig`ina boshladi.

Dastlabki diniy e`tiqod shakllari		
Nº	E`tiqod shakllari	Ma`nosi
1	animizm	Odamni o`rab turgan muhitda jonlar va ruhlarning mavjudligiga e`tiqod
2	fetishizm	u yoki bu buyumlar omad keltirishiga yoxud balo-qazoni bartaraf etishiga ham e`tiqod
3	totemizm	Odamlar guruhi jamoasining biror hayvon yoki o`simlik turi bilan qarindoshlik aloqasiga ishonish

*** **So`nggi paleolit** davriga **oid g`orlar devorlarida topib tekshirilgan rasmlar** ham qadimgi odamlarning **diniy tasavvurlari** to`g`risida hikoya qiladi(demak, dastlabki **diniy tasavvurlar o`rta paleolit**, din shakllanishi **so`nggi paleolit** ekan).

- **So`nggi paleolit** davriga tegishli qoyatosh rasmlari topilgan hududlar
1. Ispaniya-Altamir g`ori
 2. Fransiya-Lasko g`ori
 3. Boshqirdiston-Kapova g`ori

Eslab qoling: **Odaming o`zini qurshab turgan tevarak olamni tushunishga intilishi eng qadimgi tasviriy san`at rivojlanishi uchun asos bo`lib** xizmat qildi

Qadimgi odamlar yashagan davr va turlari(jadval)		
Nº	Qadimgi odamlar yashagan davr	Qadimgi odamlar turlari
1	Ilk paleolit	1) avstralopitek 2) zinjantrop 3) pitekantrop 4) sinantrop
2	O`rta paleolit	neandertal
3	So`nggi paleolit	kromonyon

3-§. Urug'chilik jamiyati

So'nggi paleolit davri	
№	Ma'lumotlar
1	miloddan avvalgi 40 – 12-ming yilliklarni o'z ichiga oladi
2	toshga ishlov berish texnikasi va mehnat qurollari yasash usullari o'zgardi
3	kromanyon odami yashagan
4	Manzilgohlar: 1) Samarqand shahri hududidan 2) Toshkent viloyati Ohangaron daryosi vohasidagi Ko'lbuloq makonidan 3) Farg'ona vodiysidan
5	odamlar ancha takomillashgan kesuvchi va arralovchi mehnat qurollari yasaydigan bo'lishgan
6	taqinchoqlar – munchoqlar, tumorlar vauzuklar ham yasay boshlagan
7	Odamlar qarindoshlardan tarkib topgan ixcham guruhlariga – urug' jamoalariga birlashdilar
8	Muhim ixtirosi: Turar joylar qurilishi
9	Kiyim-kechak tayyorlashda hayvonlar terisidan foydalanishgan.
10	Inson bu davrda sun'iy tarzda olov hosil qilishni o'rganib olgan.

Mezolit davri	
№	Ma'lumotlar
1	miloddan avvalgi 12 – 7-ming yilliklarni o'z ichiga oladi
2	Mezolit davri boshlanishi bilan Muzlik davri poyoniga yetdi
3	inson o'q-yoy yasashni o'rganib oldi
4	Mezolit davri oxirida inson hayvonlarni qo'lga o'rgata boshladi (birinchi bo'lib itni)
5	Mezolit davri oxirida Old Osiyoda xo'jalikning yangi tarmoqlari – ibtidoiy ziroatchilik va chorvachilik vujudga keldi
6	Bugungi kunda O'rta Osiyoda mezolit davriga oid 100dan ziyod manzilgohlar ochilgan 1) Farg'ona vodiysining tog'oldi va tog'li tumanlarida 2) Toshkent vohasida 3) O'zbekistonning janubida
7	Manzilgohlar: 1) Obishir 2) Qo'shilish 3) Machay 4) Zarautsoy darasidagi qoyatosh rasmlari
8	Odamlar Mikrolitlar yasashni o'rganganlar

E'tibor bering va eslab qoling: Qoyatosh rasmlar so'nggi paleolitga oid, lekin Zarautsoy darasidagi qoyatosh rasmlari mezolit davriga oiddir. Deyarli har yili shunday savol DTM imtixonidan kuzatiladi, lekin ko'pchilik abituriyentlar so'nggi paleolit davrini to'g'ri javob deb olishadi.

Savol: Zarautsoy darasidagi qoyatosh rasmlari qaysi davrga oid ekanligini ko'rsating.

- A) **So'nggi paleolit** noto'g'ri javob
- B) **Mezolit** to'g'ri javob
- D) Neolit
- D) O'rta paleolit

Neolit davri	
№	Ma`lumotlar
1	miloddan avvalgi 6– 4-ming yilliklarni o`z ichiga oladi
2	Arxeologlar neolit davri boshlanishini sopol idishlar yasashning kashf etilishi bilan belgilaydilar.
3	O`zlashtiruvchi xo`jalikdan (termachilik va ovchilikdan) Ishlab chiqaruvchi xo`jalikka (dehqonchilik va chorvachilik) o`tildi
4	dehqonchilik va chorvachilik neolit davrining eng katta ixtirosidir
5	Odamlar toshga ishlov berishning oldin ma`lum bo`lmagan silliqlash va parmalash usullarini kashf qilishgan
6	qabilalar o`troq turmush tarziga o`tganlar
7	Doimiy turar joylar qurila boshlangan
8	Paxsadan uylar qurila boshlangan
9	Asta-sekin urug` jamoalarining manzilgohlari shakllanib borgan
10	O`troq turmush tarzi va mehnat qurollarining yanada takomillashishi jamoalarning dehqonchilikka o`tib bori shiga imkon yaratgan.
11	Dehqonchilik va chorvachilikning rivojlanishi hunarmandchilikning shakllanishiga olib keldi.
12	Kulolchilik va to`quvchilik neolit davrining muhim ixtirolari va kashfiyotlaridir
13	Neolit oxirida odamlar misdan foydalanishga, undan mehnat qurollari yasashga o`tishdi

Kromanyon

Rangli toshlardan yasalgan munchoq

4-§. Eneolit va bronza davri

**Neolit davrining oxirida odamlar misdan foydalanishga, undan mehnat qurollari yasashga o'tishdi

Eneolit davri	
No	Ma'lumotlar
1	mil. avv. 4 – 3- ming yillikning o'rtalari
2	Qadimgi Sharqda ilk shaharlar va davlatlar vujudga kela boshladi
3	O'rta Osiyo janubida sun'iy sug'orishga asoslangan dehqonchilik vujudga keldi
4	Xom g'ishtdan ko'p xonali uylar qurila boshlandi
5	idishlarni pishirish uchun kulolchilik xumdonlaridan foydalanishga kirishildi
6	Sopol idishlar hayvonlarning, qushlarning tasvirlari va o'simlik naqshlari (yaproqlar, gullar) bilan bezatila boshlandi.

Eslab qoling. Eneolit ya'ni mis -tosh davri deb atalishiga sabab mis va tosh birgalikda ishlatilgan. Misning yumshoqligi, tosh qurollarni siqib chiqara olmagan. Bu bronza davrgach davom etgan.

Bronza davri	
No	Ma'lumotlar
1	mi l. avv. 3-ming yillik o'rtalaridan-mil.avv.2-mingyilliklar
2	Chorvachilik asta-sekin dehqonchilikdan ajralib chiqqa boshladi
3	Matriarxat davrdan Patriarxat davrga o'tildi
4	Kashfiyotlar: <i>kulolchilik charxi va g'ildirakni</i> kashf etdilar. Shu tariqa dastlabki aravalar vujudga kelgan.
5	Manzilgohlar topilgan hududlar: 1) Buxoro v 2) Xorazm v 3) Surxondaryo v
6	1-manzilgoh: Zamonbobo (Mil. avv. 3-ming yillik oxirlari – 2 ming yillikka oid) Buxoro viloyati Qorako'l tumani.
7	2-manzilgoh: Sopollitepa. <i>Surxondaryoda Muzrabod tumanidan joylashgan.</i> Qazishmalar davomida bu yerda xom g'ishtdan qurilgan uy-joylar, sopol buyumlar, bronzadan yasalgan mehnat qurollari va zebziynatlar yasalgan ustaxona qoldiqlari, shuningdek, yirik xumlarda saqlangan bug'doy va arpa doni topilgan.
8	3-manzilgoh: Jarqo'ton. <i>Surxondaryoda hozirgi Sheroboddan uncha uzoq bo'lmagan joyda joylashgan.</i> Jarqo'ton qurilishi tarixida ilk shahar alomatlari ko'zga tashlanadi. U ikki qismdan iborat bo'lgan: qal'a va uning atrofi da jamoa a'zolari bo'lmish hunarmand va dehqonlarning uylari joylashgan. Jarqo'tonda ibodatxona qoldiqlari topilgan.

Bronzadan yasalgan to'g'nog'ich va tosh munchoqlar.

Mil. avv. XVII asr

Ilonlar tasviri tushirilgan tosh tumor.

Mil.avv. 2-ming yillik. Farg'ona vodiysi

Bronzadan yasalgan bilaguzuk.

Mil. avv. XII asr

Bronza ko'zgular.

Zamonbobo manzilgohi

Turar joylar qurilishi taraqqiyot bosqichlar

№	Davr	Muhim o`zgarishlar
1	So`nggi paleolit	Turar joylar qurilishi boshlandi
2	Neolit	Doimiy turar joylar qurila boshlandi
3	Neolit	Paxsadan turar joylar qurila boshlandi
4	Eneolit	Xom g`ishtdan ko`p xonali uylar qurila boshlandi

Kulolchilik taraqqiyot bosqichlari

№	Davr	Muhim o`zgarishlar
1	Neolit	Kulolchilik idishlarini yasash kashf etildi
2	Eneolit	Kulolchilik idishlarini pishirish uchun kulolchilik xumdonlari yaratildi
3	Bronza	Kulolchilik charxi kashf etildi

Ixtirolar va kashfiyotlar

№	Davr	Ixtiro va kashfiyotlar
1	So`nggi paleolit	1) turar joylar qurilishi 2) taqinchoq-munchoqlar 3) sun`iy olov
2	Mezolit	1) o`q-yoy 2) mikrolit
3	Neolit	1) sopol idishlar yasash 2) paxsadan imoratlar qurish 3) doimiy turar joylar qurish
4	Eneolit	1) xom g`ishtdan ko`p xonali uylar qurish 2) kulolchilik xumdonlari
5	Bronza	1) kulolchilik charxi 2) g`ildirak

5-§. Temir davriga o'tishda O'rta Osiyoning rivojlanishi

№	Ma'lumotlar
1	Temir 1500°C eriydi.
2	Temirdan birinchi bo'lib Kichik Osiyodagi xetlar mil. avv. XIV–XIII asrlarda foydalana boshlaganlar
3	Xetlardan keyinchalik easa qo'shni mamlakatlari : 1) Mesopatamiya 2) Eron 3) Kavkazorti davlatlari foydalana boshlagan.
4	Sof temir tabiatda kamyob metal bo'lgani uchun undan dastlab zeb-ziynat buyumlari yasashda foydalanishgan.(Shunday buyumlar 1) <i>Misr fi r'avni Tutanxamon maqbarasidan</i> va 2) <i>Kavkazdagi Maykop qo'rg'oni vodgorligidan</i> topilgan)
5	Miloddan avvalgi IX-VIII asrlarda temirdan yasalgan <i>ilk mehnat qurollari O'rta Osiyodan</i> ham topilgan
6.	Temir davrida Mehnat qurollarining temirdan yasalishi eng avvalo, dehqonchilikning rivojiga ta'sir qildi.

- **Harbiy demokratiya** – ilk davlatchilikka o'tish davrida qabilalar ittifoqlariga saylab qo'yilgan harbiy sardorlar boshchilik qilgan boshqaruv shakli.
- Temir asri boshlarida O'rta Osiyoda aholi to'rtta guruhga bo'lindi:
 - 1) koinlar,
 - 2) jangchilar,
 - 3) dehqonlar,
 - 4) hunarmandlar.

Eslatma: Yuqoridagi ma'lumotni ketma-ketlikda yodlash kerak.

«Avesto» ijtimoiy tuzum taraqqiyoti nomlanishi

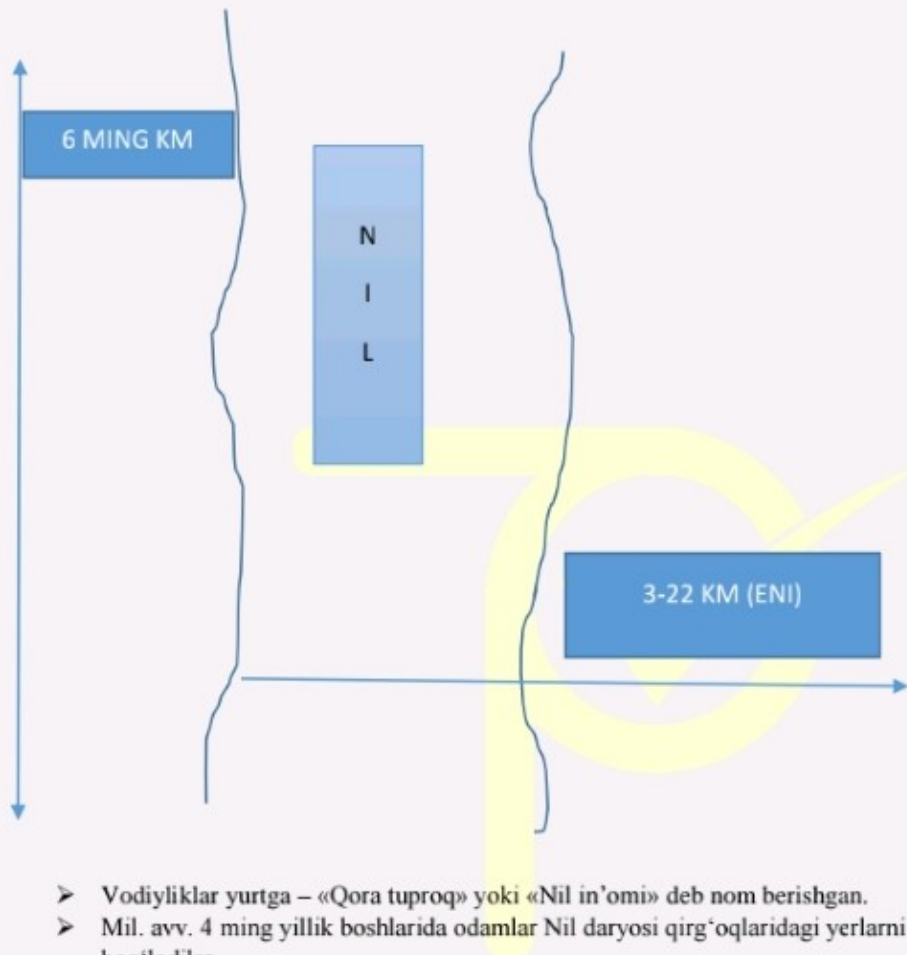
№	nomlanishi	ma'nosi
1	«nmana»	katta patriarxal oila
2	«vis»	urug' jamoasi
3	«varzana»	Hududiy qo'shnichilik jamoasi
4	«zantu»	qabila
5	«dax'yu»	qabilalar ittifoqi

Ijtimoiy tuzum taraqqiyoti:

№	Bosqichlar
1	ibtidoiy to'da ↓
2	urug' ↓
3	qabila ↓
4	qabilalar ittifoqi

6-§. Nil vodiysi va uning aholisi

- Misr Afrikaning shimoliy sharqida joylashgan.
- Nil daryosi borib-borib O'rtayer dengiziga quyiladi.
- Nil daryosi quyilish joyini yunonlar delta deb atashgan. Chunki dengizga quyiluvchi shoxobchalar ning to'la-to'kis manzarasi uchburchaksimon, ya'niyunoncha «delta» harfi ga o'xshash bo'lgan.

- Vodiylıklar yurtga – «Qora tuproq» yoki «Nil in'omi» deb nom berishgan.
- Mil. avv. 4 ming yillik boshlarida odamlar Nil daryosi qirg'oqlaridagi yerlarni o'zlashtirishga bel bog'ladilar.

Misrlıklarning mashg'ulotlari

No	MA'LUMOTLAR
1.	Misrlıklar dehqonlar bug'doy va arpa , shuningdek, poliz ekinlarini ekishgan, yetishtirilgan kanopdan esa gazlama to'qishgan
2.	Misrlıklar sigir, qo'y-echki, cho'chqalarni boqishgan.
3.	Iyul-sentabr oylarida ular dam olishar va urug'likni ekishga hozirlashardi. Negaki, bu mahalda barcha dalalarni suv bosardi
4.	Kuzda dalalarga urug' ekilgan.
5.	Qishda esa hosil yig'im-terimi boshlangan
6.	Boshoqlarni mis o'roqlar bilan o'rib olib, so'ngra maxsus joyga tashib, bug'doy yoki arpa bog'lamlari ustidan hayvonlarni haydab o'tib, hosilni yanchishgan. Xirmonjoydan chiqqan don sopol xumlarda saqlangan.

Misrda hunarmandchilikning rivojlanishi

№	Ma'lumotlar
1	Qadimgi Misr hunarmandlarining 30 dan ziyod kasb-korlari bo'lgan.
2	Oddiy misrliklarning uyi loy suvalgan papirus poyalaridan
3	zodagonlarning uylari esa oftobda quritilgan xom g'ishtdan qurilgan
4	Fir'avnlarning saroylari va ibodatxonalar toshdan barpo etilgan
5	Kemasozlar qamishdan qayiqalar, yog'ochdan esa kema lar yasaganlar

Misr davlatining tashkil topishi

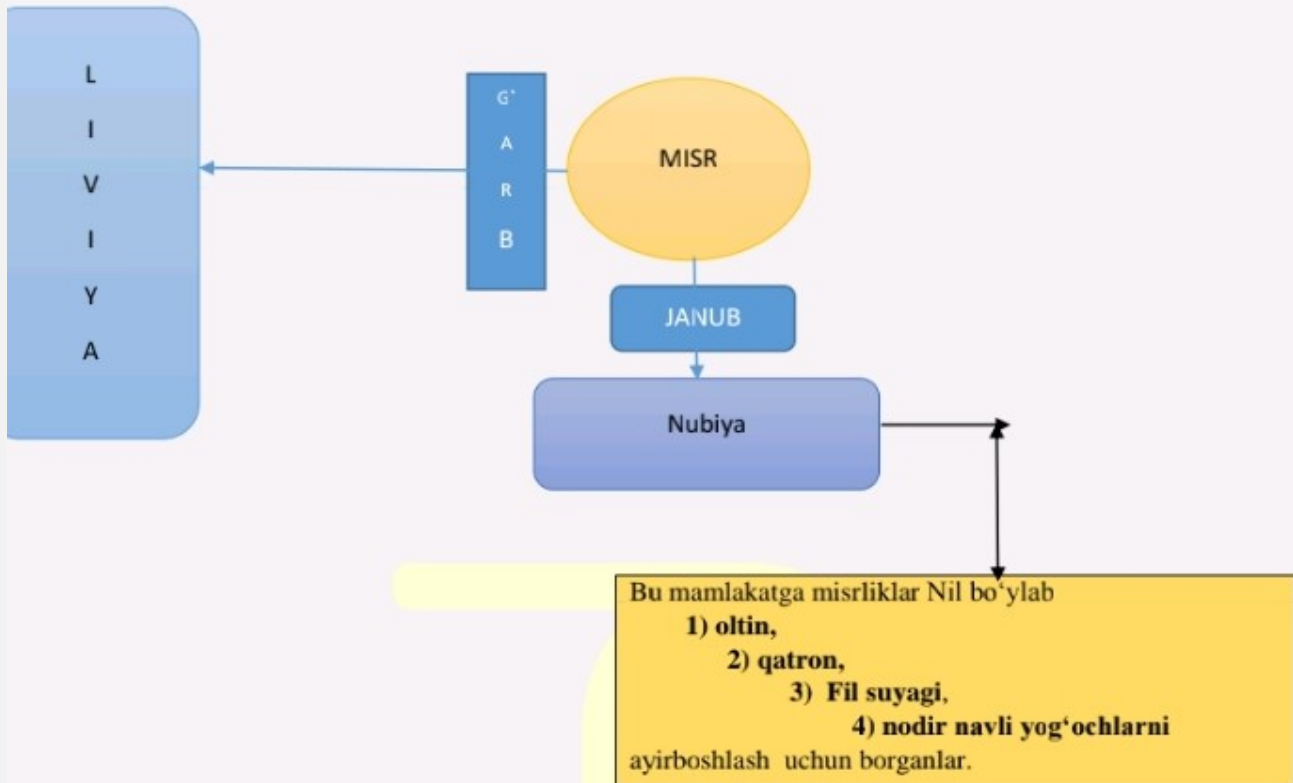
№	Ma'lumotlar
1	Tarqoq manzilgohlar «nom» deb atalgan kichik davlatlarga birlashdi
2	Har bir davlatni «nomarx» – boshqargan.
3	Vaqt o'tishi bilan nomarxlar hukmdorlarga – podsholarga aylanishdi
4	Misrda ikkita podsho hukmdorlik qilgan. Bittasi Quyi (Shimoliy) Misrda, boshqasi esa Yuqori (Janubiy) Misrda davlatni boshqargan
5	Mil. avv. 3000-yilda ikkala davlat o'rtasida boshlangan urushda Yuqori Misr hukmdori Menes g'alaba qozondi. U birlashgan mamlakatning birinchi hukmdori – fir'avni bo'ldi
6	Yagona va birlashgan davlat uchun yangi poytaxt bo'lmish Memfis shahri barpo etildi.

E'tibor bering. Quyi-shimoliy Yuqori-janubiy bo'lishiga sabab nima?

Bu albatta daryo o'zani bilan bog'liq. Daryoning boshlanish o'zani Yuqori, daryo qayerga borib quyilsa quyi qismi deb ataladi. Shuning uchun ham Yuqori(janubiy), Quyi(shimoliy) deb atalgan.

- Olimlar Misr tarixini 1) Ilk,
 - 2) Qadimgi,
 - 3) O'rta,
 - 4) Yangi
 - 5) So'nggi podsholik davrlariga ajratishgan.

7-§. QADIMGI MISR

- Quyi Misrdagi Memfis shahri orqali o'tadigan yo'l Sinay yarim oroliga olib borgan, bu yerda esa qazib olingan.
- Sinay yarimorolidan shimolroqda Falastin, uning yonboshida Suriya joylashgan. Bu mamlakatlar temir rudasiga hamda boshqa foydali qazilmalarga boy bo'lgan.
- Misrliklar Falastin va Suriyadan hunarmandlar yasagan nodir buyumlar va qimmatbaho toshlarni olib kelishgan.

Fir'avnlarning istilolari		
№	Podshohlik davri	Harbiy yurishlari
1	Qadimgi podshohlik	Sinay yarimoroli bosib olinadi
	Qadimgi podshohlik	Nubiya va Liviyaga ham yurish qilishdi
2	O'rta podshohlik	Janubiy Falastin yerlari va Nubiya shimolini bosib olishdi
	Yangi podshohlik	Nubiya va Old Osiyo mamlakatlarini istilo qilish boshlandi
3	Yangi podshohlik	Fir'avn Tutmos II 1) Falastin, 2) Finikiya va 3) Suriyani istilo qilishni boshladi
	Yangi podshohlik	Tutmos III yurishlari davrida Old Osiyoda misrliklar hukmronligi o'rnatildi

Giksos qabilalarining Misrga hujumi

- ✓ Mil. avv. XVIII asr oxirida ko'chmanchi **giksoslar** qabilalari Misrga hujum qildi
- ✓ Misrliklarning piyoda qo'shinlaridan farqli o'laroq **giksoslarning asosiy kuchi otlar qo'shilgan jangovar aravalari** bo'lgan.
- ✓ Giksoslar **Quyi Misrni** bosib olishdi
- ✓ Giksoslar **O'rta Podshohlik** davrida hujum qilishgan
- ✓ Faqat Fiva shahri hukmdorlarigina giksoslarga itoat qilmadilar
- ✓ Bir qancha janglarda Fiva «nom»ining fi r'avni **Yaxmos** giksoslarni tor-mor etib, bosqinchilarni Misrdan haydab chiqardi va Yaxmos davrdan boshlab Misrda **Yangi Podshohlik davri** boshlandi

- ❖ **Mil. avv. VII asrda** Misr yana yagona ya'ni **So'nggi podshohlik** davlatga birlashdi.
- ❖ Forslardan ulkan lashkar to'plagan shahanshoh Kir II ning o'g'li **Kambiz II** **mil. avv. 525-yilda** Misrni bosib oldi

8-§. Qadimgi Misrda din

- Misr aholisi uchun din kundalik turmushning ajralmas bir bo'lagi hisoblangan.
- Misrliklar xudolarning bir qancha joni mavjud: ulardan biri **hayvon tanasida**, boshqasi esa **haykalida** yashaydi, deb o'ylashgan

QADIMGI MISR XUDOLARI		
No	Xudolar	Ta'rif
1	Ptax	Qadimgi Misr podshohligining poytaxti Memfisning bosh xudosi . Ptax misrliklar e'tiqodicha, shunchalik qudratliki, uni asl qiyofasida ko'rishning iloji yo'q. Shu sababli ham bu xudoning Yer yuzidagi qiyofasi Apis bo'lib, u peshanasi va belida oq qashqasi bo'lgan qora ho'kiz timsolida tasavvur etilgan
2	Amon-Ra	Mil. avv. 2-ming yillikdan boshlab esa Quyosh xudosi . Dastavval ikkita xudo bo'lgan: Fiva shahri homiyi Amon va Quyosh xudosi Ra , so'ngra ikkalasi yagona xudoga birlashgan. Fir'avnlr Quyosh xudosi o'g'illari dir
3	Xapi	Nil xudosi -Misrdagi hayotning birlamchi manbai va posboni
4	Osiris	Yerosti saltanati xudosi hisoblangan. Rivoyatda aytilishicha, Osiris Misrning ilk podshohlaridan biri bo'lib, o'z xalqini dehqonchilikka o'rgatgan
5	Apis	Buqa timsolidagi hosildorlik xudosi
6	Tot	Oy, donishmandlik va tabobat xudosi
7	Anubis	Marhumlar va mumiyolanganlar xudosi
8	Maat	Haqiqat va adolat ilohasi
9	Xatxor	musiqqa, go'zallik va sevgi ilohasi
10	Bastet	Mushuk ko'rinishidagi go'zallik xudosi

Birodari **Set** esa, **Osirisni o'ldiradi**. Ammo Osirisning xotini **Isida** uni mumiyolagan va qayta tiriltirgan ekan. O'shandan boshlab jon qaytib keladigan bo'lishi uchun barcha marhumlar mumiyolanadi.

Misrlik koinlar

Koinlar **xudolar va odamlar** o'rtasida vositachi bo'lishgan. Koinlar diniy marosimlarni bilar, qurbonlik o'tkazar edilar. Kundalik turmushda ham koinlarsiz biron ish qilish mushkul edi. Koinlar Nil toshqini vaqtini, qachon urug'lik sochish va hosilni yig'ishtirib olish muddatini aniq bilishgan. Barcha «nom»larda ibodatxonalar bo'lgan, fir'avnlar ularga katta-katta boylik va yerlar hadya etishardi.

9-§. Piramidalar va daxmalar

Piramidalar bu **maqbaralardir** ya'ni ***fir'avnlar dafn etiladigan joy.***

Piramidalar qurilgan davrlar		
№	Davrlar	Qurilgan /Qurilmagan
1	Ilk Podsholik	✘
2	Qadimgi Podsholik	✓
3	O'rtta Podsholik	✓
4	Yangi Podsholik	✘
5	So'nggi Podsholik	✘

- ✓ Eng mashhur piramidalar Memfis shahri yaqinida uch fir'avn – **1)Xufu, 2)Xafra va 3)Menkaura** uchun bunyod etilgan.
- Eng katta piramida Xufu uchun (yunonlar uni **Xeops** deb atashgan) *mil. avv. 2600-yil atrofi* da qurilgan. Uning balandligi **147 metr** bo'lgan. ***Piramidalar qurilishi uchun toshlar Nil daryosining o'ng sohilidagi yassi tog'lardan olib kelingan.***
- Piramida har biri **ikki tonnadan** og'irroq bo'lgan **2,5 million dona** tosh bo'laklaridan tashkil topgan.
- Piramida ichida dahliz bilan tutashtirilgan bir qancha xonalardan iborat bo'lgan. Ulardan birida fir'avnning mumiyolangan jasi solingan **toshqabul – sarkofag** joylashgan.
- Piramidalarni **sfinks** – *tanasi sherniki vaboshi odamniki bo'lgan ulkan haykal qo'riqlaydi.* «Sahro shohi» – sfinks haykali toshdan ishlangan bo'lib, uning balandligi 20 metrga teng.
- ❖ **Yangi podsholik davriga** kelib ehrom qurmay qo'yishdi. Fir'avnlarni **to'g'larga o'yilgan tosh maqbaralarga dafn etadigan bo'lishdi.** Eng mashhur maqbara fir'avn **Tutanxamonga** tegishli bo'lgan.

Mo'miyolash

Qadimgi misrliklar inson vafot etganidan keyin marhumlar saltanatiga ketadi, o'sha yerda umrini davom ettiradi, deb hisoblashgan. Ammo marhumlar saltanatidagi hayot, misrliklar fikricha, **Osiris** sudining natijalariga bog'liq bo'ladi.

Mumiyolash bilan **tibbiy bilimlarga** ega **koinlar** shug'ullanishgan. Odatda mumiyolash qariyb **70 kun** davom etgan.

10-§. Qadimgi Misr madaniyati

Qadimgi Misr yozuvi

- Qadimgi **misrliklar yozuvi** 1) «muqaddas»
2) «xudolar kalomi»
3) «ilohiy bitiklar» (tayanch konspektida berilgan)

- ❖ Qadimgi **yunonlar** ularni «iyerogliflar» deyishgan (***«toshga chekilgan muqaddas bitiklar»*** ma'nosini anglatadi).
- Yozuvlar 1) maqbaralarning devorlariga
2) xudolar haykallariga o'yib yozilgan.
Yozuv uchun 3) tosh va
4) sopoldan ham foydalanilgan.

Misrliklar alifbosi **750 iyeroglifdan** iborat bo'lgan.

Iyerogliflarni **qamish qilqalam** bilan **papirusga**, ya'ni papirus poyasidan ishlangan qog'ozga yozishgan
Turli rangdagi mineral bo'yoqlar siyoh vazifasini o'tagan

Ta'lim olayotganda: 1) sopol buyumlar parchasiga
2) ohaktoshga yozishgan

Husnixat san'atini egallagan kishilar yuksak saviyadagi ma'lumotli va savodxon kishilar sanalganlar, ular katta imtiyozlarga ega bo'lib, izzat-hurmatda bo'lganlar

Taniqli **fransuz olimi Jak-Fransua Shampolyon** **1822- yilda Misr** yozuvlarini o'qishga muvaffaq bo'ldi.
Bugungi kunda **Rozett bitiktoshi** **Londondagi Britaniya** muzeyida saqlanmoqda

Nazariy bilimlarning dunyoga kelish

Qadimgi Misr Kalendari				
Ni	Yil	Oy	Kun	Ortib qolgan kun (bayram kunlari)
1	365	12	30	5

Misrda asosiy o'lchov birligi **«tirsak»** bo'lib, u tirsakdan barmoqlar uchigacha bo'lgan uzunlikka teng edi. Qo'llar uzunligi turlicha bo'lgani sababli **«podsho tirsagib»** degan yagona o'lchov joriy etilgan, u **52,5** santimetrga teng bo'lgan.

Misrda vaqt **24 ta** bo'lmaga ajratilgan maxsus idishdan iborat bo'lgan **suv soatlari** yordamida o'lchangan.

11- §. Mesopotamiya sivilizatsiyalari

Dajla va Frot daryolari oralig'idagi vodiyni **yunonlar Mesopotamiya** deb nomlashgan, bu atamaning tarjimai **Ikki daryo oralig'i** degan ma'noni anglatadi.

Mesopotamiyada jahondagi eng qadimiy rivoyatlardan biri – **Yer yuzini butunlay suv bosishi** to'g'risidagi **To'fon** rivoyati dunyoga kelgan.

Mil. avv. 4 ming yillikda Mesopotamiyada **shumerlar** manzilgohlari vujudga kela boshladi. Ular **Janubiy Mesopotamiyaga** joylashib, bu yurtni Shumer deb ataydilar. Mamlakatning Akkad deb atalgan **shimoliy** qismiga **chorvadorlar** – akkadlar o'rnasdi

Esda saqlaymiz: Mesopotamiya aholisining asosiy mashg'uloti **dehqonchilik hisoblanadi**. Shumerlar dehqonchilik va akkadlar chorvachilik bilan shug'ullangan lekin DTM testlarida alohida so'raladigan savollardan biri **Mesopotamiya aholisining asosiy mashg'ulotidir. Agarda Shumerlarning mashg'uloti so'ralsa dehqonchilik, Akkadlarniki so'ralsa chorvachilik deb javob berish shart.**

Mesopotamiyada **yog'och va metall** singari xo'jalik uchun zarur materiallar bo'lmagan, ammo **don** mo'l-ko'l yetishtirilgan, **chorva mollari ko'p bo'lgan**. Shuning uchun Mesopotamiya aholisi savdo-sotiq bilan ham shug'ullanardi. Qo'shni **1) Kavkazorti va 2) Eron** o'lkalaridan **donga** ayirboshlab **1) oltin, 2) mis, 3) kumush, 4) qalayi va 5) noyob toshlarni** keltirishardi.

- Mesopotamiyada Xurmo daraxti –**«Hayot daraxti»** hisoblanadi.
- Metall buyumlar, **zeb-ziynatlar, qurol-yarog' va kulolchilik** buyumlari ayniqsa qadrlangan.
- Savdo-sotiqda **kumush quymasi** pul o'rnida ishlatilgan.
- Mesopotamiyadagi **og'irlik o'lchovi «mino» 550 gramm kumushga** barobar bo'lgan.

Eslab qoling: Savdo-sotiqda Mesopotamiyada kumush quymasi pul o'rnida ishlatilgan. Lekin ko'pchilik abituriyentlar buni «mino» deb o'ylashadi. Aslida bunday emas chunki «mino» og'irlik o'lchov birligi hisoblanadi. Tasavvur qiling bozorga bordingiz agar «mino» pul birligi bo'lsa har bir kumush quymasi 550 gramm yan'i 0.5 kg teng. 10 ta quyma 5.5 kg chiqadi. Kumushning qimmatligi va pul o'rnida ishlatilishini xulosa qiladigan bo'lsak, quymlar bunday og'irlikda bo'lmagan.

- ❖ **Mil. avv. 4-ming yillikda shumerlar** jahondagi **eng qadimgi yozuvlardan biri mixxatni** ixtiro qilishgan. Shumerlar uchi o'tkirlangan tayoqchalar bilan loy taxtachalarga yozishgan. Shumerlar bilimdon, tajribali **quruvchilar va hunarmandlar** bo'lishgan.
- ❖ Mesopotamiyada **1) Uruk,**

2) Umma,

3) Lagash va

4) Ur kabi shahar davlatlar mavjud bo'lgan

Ni	Qadimgi Mesopotamiya shahar davlatlariga xos xususiyatlar
1	Mesopotamiya shahar-davlatlari shahar va unga tutash dehqonchilik tumanlaridan iborat bo'lgan.
2	Har bir shaharning hukmdori oliy xudo – shahar homiysi hisoblangan.
3	Xudo nomidan kohinlar hukmronlik qilgan.
4	Xudolar ibodatxonasi esa davlatdagi hokimiyat markazi bo'lgan

Qadimgi Mesopotamiya xudolari		
No	Xudolar	Xususiyatlari
1	Shamash	Quyosh xudosi. alohida ehtiromga sazovor bo'lgan iloh, oliy hakam hisoblanib, yovuz ishlari uchun odamlarni sud qilgan . (Eslang Qadimgi Misrda Quyosh Xudosi Amon-Raga , odamlarni sud qilish tarafdin Osirisga o'xshagan.
2	Sina	Oy xudosi (Qadimgi Misrda TOT ga qiyoslashimiz mumkin
3	Ea	Suv xudosi (Qadimgi Misrda Xapiga qiyoslasa bo'ladi
4	Ishtar	1) hosildorlik va 2) sevgi, 3) urush va 4) g'alaba ilohasi (Qadimgi Misrda hosildorlik xudosi Apis va sevgi xudosi Xatxorga qiyoslashimiz mumkin

Mesopotamiyaning katta yer-mulklari **hukmdorlar va kohinlar** qo'l ostida bo'lgan.

Dalalarga **qullar** va **erkin yollanma** ishchilar ishlov berishgan.

****O'z oilasini boqish uchun **kambag'allar** podsho va ibodatxona mulklarida ishlaganlar.

Qurilish tosh, xom va pishgan g'isht bilan amalga oshirilgan.

Gilgamish haqidagi rivoyat

- ❖ Mesopotamiya rivoyatlarining eng sevimli qahramoni Gilgamish **Uruk** shahri podshosi bo'lgan
- ❖ **bobosi** nevarasi undan taxtni tortib olishidan vahimaga tushib, **Gilgamishni jarga** tashlab yuborishga farmoyish beradi.
- ❖ Jarga ulotirilgan **Gilgamishni** uchib ketayotgan **burgut** tutib olib, ko'tarib ketadi va uni bir **bog'bonga** eltib beradi.
- ❖ Gilgamish **Enkidu** degan pahlavon bilan do'st tutinadi. Ikkalasi bir bo'lib yovuz maxluqotlarga qarshi kurashadilar, **shu sababli ma'budlar Enkiduni jazolaydilar va u halok bo'ladi**.
- ❖ Boqiy hayotga erishish uchun **Gilgamish dengiz tubida o'sadigan sehrli g'iyohni izlab topadi**, uni o'z xalqi bilan baham ko'rishga qaror qiladi. Ammo iziga qaytayotganida bir **ko'lga** cho'milgani tushadi, bu paytda, gulning isini **ilon** sezib qoladi va mehriyoni o'g'irlab ketadi
- ❖ O'shandan beri, afsonada aytilishicha, **ilonlar har yili po'stini tashlab yasharishar emish**.
- ❖ Gilgamish 2 narsani tushunib yetadi va xulosa qiladi.
Bular: 1) jonajon shahri devorlari uni himoya etishini,
 2) ezgu ishlari uni umrboqiy qilishini

Akkadning yuksalishi

Sargon I **mil. avv. 3-ming yillikning ikkinchi yarmida** Akkad va Shumer shaharlarini o'z hokimiyati ostida birlashtiradi.

Sargon I tomonidan amalga oshirilgan islohotlar:

1) **Savdo-sotiqni rivojlantirish maqsadida** barcha shaharlar uchun yagona bo'lgan uzunlik, maydon va og'irlik o'lchovini joriy etadi.

2) Jahon tarixida birinchi bo'lib **muntazam qo'shin tuzadi**. Bu lashkar **5400 nafar** jangchidan iborat bo'lgan

Sargon I vafotidan keyin uning vorislarida davrida toju-taxt uchun kurash juda kuchayib ketadi va **mil.avv.2-mingyillikda** Sargon I tomonidan tuzilgan davlat parchalanib ketadi.

Muhim ma'lumotlardan biri: Sargon I qo'shni mamlakatlarni zabt etib, **«to'rt iqlim mamlakatlari podshosi»** unvonini oldi

12-§. BOBIL PODSHOLIGI

Miloddan avvalgi II-ming yillikda Babil podsholigi Mesopotamiya janubidagi eng yirik qudratli davlatga aylandi.

«Babil» soʻzining oʻzi esa «xudolar darvozasi» degan maʼnoni anglatadi.

Babilning bosh koʻchasi gʻalaba ilohasi Ishtar darvozasidan boshlangan.

Babil davlatida 1) dehqonchilik,

2) hunarmandchilik va

3) savdo-sotiq rivojlangan.

Mil. avv. XVIII asrda Babil podshosi Xammurapi butun Mesopotamiyani yagona davlatga birlashtirishga muvaffaq boʻladi.

Xammurapi hukmronligi davrida Babil eng qudratli davlatga aylanadi.

Xammurapi qonunlari

Xammurapi qonunlari hamma uchun – badavlat va qashshoq kishilar uchun birdek boʻlgan.

Qonunlarning matnlari mamlakatning barcha shaharlarida oʻrnatilgan tosh ustunlarga yozib qoʻyilardi.

Xammurapi qonunlari		
№	Jazo turi	Qanday aybi boʻlsa
1	qoʻllari kesilgan	shifokor amalga oshirgan jarrohlik muolajasi natijasida bemor bevaqt vafot etsa
2	qatl etilgan	Binokor qurgan uy toʻsatdan qulab, biror kishini bosib qolsa
3	olovga otilgan	Yongʻin mahalida oʻgʻrilik ustida qoʻlga tushgan kimsa

Eslab qoling: Xammurapi qonunlari nomigagina podshoning qarori boʻlmasdan, xudolar xohishirodasi sifatida talqin etilgan. Shuning uchun ham ularni soʻzsiz, ogʻishmasdan bajarish talab qilinardi.

Xammurapi qonunlari talon-taroj va oʻgʻrilik kabi jinoyatlarni toʻxtatishda katta ahamiyatga ega boʻlgan

Xammurapi vafotidan keyin togʻlik kassitlar qabilalari shaharni bosib oladi. Ularning bosqini Babilning inqiroziga sabab boʻladi.

Yangi Bobil podsholigi

miloddan avvalgi VII asrda Yangi Bobil podsholigi vujudga kelgandagina, Bobil qayta yuksaladi.

Navuxodonosor II hukmronligi davrida Yangi Bobil podsholigi o'z ravnaqining cho'qqisiga erishadi.

Bosib olgan hududlari: 1) Misrni Yangi Bobil podsholigiga qo'shib oladi,

2) Iyerusalim (Quddus)ni vayron qilib tashlaydi

Navuxodonosor II turar joy binolari va mudofaa devorlari qurilishida pishgan g'ishtdan foydalanish to'g'risida farmon beradi.

U hukmronlik qilgan davrda Bobil shahrining sakkizta darvozasi bo'lgan, ulardan har

biri mamlakat bosh xudolaridan birining nomi bilan atalgan. Ayniqsa, iloha Ishtar nomidagi

darvoza chiroyli va nafis bo'lib, afsonaviy hayvonlar tasviri tushirilgan koshin toshtaxtachalar bilan bezatilgan.

Qadimgi forslar lashkari mil. avv. 539-yilda Bobilga bostirib kiradi va shaharni zabt etadi.

Shu paytdan boshlab Yangi Bobil podsholigi Fors davlati tarkibiga kiradi.

Bobil madaniyati

Shumer mixxati Jahondagi eng qadimgi yozuvlardan biri hisoblanadi.

1) Hukmdorlar saroylari va 2) ibodatxonalarda zodagonlar va badavlat odamlar oilalarining farzandlari ta'lim oladigan maktablar tashkil qilingandi.

Shumerlar sanoq tizimi, quyosh va oy taqvimlarini ham yaratdilar.

Quyosh yili -365 kun

Oy yili-354 kun

Shumerlik va bobillik kohinlar – munajjimlar astronomiyaga oid bilimlarga ega bo'lishgan.

Eng qadimgi rasadxonalar baland, ko'pzinali ibodatxonalar – zikkuratlar tepalikdagi maydonchada barpo etilgan

Buni esda saqlang: Mesopotamiyada turli-tuman dori-darmonlarni tayyorlash bo'yicha dasturilamal tuzilgan.

Esda saqlaymiz: Olam yaratilishi haqidagi eng qadimiy asotirlardan biri Mesopotamiyada yaratilgan.

13-§. Old Osiyo davlatlari

Mil. avv. 2-ming yillikda **Old Osiyo** hududida yashagan xalqlarni birlashtirgan ilk davlatlar vujudga kela boshladi:

1) Ossuriya,

2) Xett,

3) Mitanni kabi davlatlar va

4) Finikiya shahar-davlatlari shular jumlasidandir

Ossuriya podsholigi

Qadim zamonlarda ossuriyaliklar **Frot va Dajla daryolari yuqori oqimidagi** kichik hududlarda yashaganlar.

Poytaxtlari: 1) dastlab **Oshshur shahri**

2) keyinchalik **Nineviya shahri**

Aholisining asosiy mashg'uloti **1) dehqonchilik** va **2) savdo-sotiq** edi

Eslab qoling: Ossuriyada **Oshshurbanapa** hukmronligi davrida **Nineviyada** Old Osiyodagi eng yirik sopol taxachalardan iborat **kutubxona** jamlangan edi.

Mil. avv. 605-yilda Ossuriya qo'shinlari **1) Bobil va 2) Midiya** tomonidan qirib tashlangandan keyin davlat zavolga yuz tutdi.

Xett va Mitanni podsholigi

mil. avv. XVIII asrda Kichik Osiyo markazida hozirgi Turkiya hududida xettlar degan shimollik xalq o'z davlatiga asos solgan davlat Xett podsholigi edi.

Poytaxti: Xattusa

Asosiy mashg'uloti: 1) dehqonchilik

2) chorvachilik

Ma'lumot o'rnida: *Xettlar qo'shni mamlakatlar bilan doimiy urushlar olib borishgan. Jangovar aravalar va temir uchli nayzalardan foydalanishgan*

Tarixda nomlari **noma'lum xalqlar** (ularni «**dengiz xalqlari**» deb atashgan) xettlar poytaxtini bosib olib, shaharni butunlay vayronaga aylantirdilar va Xett podsholigi zavolga yuz tutdi.

Mitanni podshligi

Mitanni davlati **hozirgi Suriya** hududida vujudga kelgan.

Urushlarda mitanniliklar **otliq** qo'shindan foydalanishgan.

Urartu podsholigi

Urartu davlati Kavkazortidagi,

- 1) hozirgi **Turkiya** sharqiy qismida va
- 2) **Armaniston** hududlarida joylashgan.

Aholisini **urartlar** deyishgan

Poytaxti: **Tushpa**

Yagona davlat tashkil topishini mudofaa qilish zarurati **Ossuriya** hujumlaridan tezlishtiradi.

Mil. avv. **IX-VIII asr** boshlarida Urartu davlati gullab-yashnadi.

Urartlar bir necha bosqinchilik yurishlariga chiqadi lar va **ossuriyaliklar ustidan g'alaba qozonadilar**. Ammo keyinroq ossuriyaliklarning qo'shinlari urartlarni tor-mor etib tashladi. **Teyshebaini** shahridagi qal'a ishg'ol etildi va vayron qilib tashlandi. Shundan ke yin Urartu podsholigi ancha zaiflashib qoldi

Finikiya va Falastin

Qadim zamonlarda Finikiya O'rtayer dengizining sharqiy qirg'og'i bo'ylab hozirgi Livan hududida va Suriyaning bir qismida joylashgan.

Savdo-sotiq finikiyaliklarning asosiy mashg'ulotlaridan biri bo'lgan.

- Finikiyaliklar qo'shnilariga **1) yog'och**,
- 2) metallar** va
- 3) gazlamalar** sotardilar.

Finikiyaliklar **O'rtayer dengizi** sohilida

- 1) **Tir**,
- 2) **Sidon**,
- 3) **Ugarit** singari yirik dengiz bo'yi shaharlarini barpo etishgan

Mil. avv. **X asrda** Finikiyada **22** undoshharfdan iborat bo'lgan alifbo yaratildi. **Yunonlar** ana shu alifboni o'zlashtirib oldilar va ularga unli harflarni ham qo'shib qo'ydilar.

Mil. avv. **XI asrda** Falastin hududida **Isroil podsholigi** vujudga keldi, keyinchalik u **Yahudiy podsholigi** bilan birlashdi. Ko'p o'tmay Yahudiya **Bobil podsholigi** tomonidan bosib olindi.

Qadimiy yahudiylarning afsonalari diniy kitoblarga yozib borilgan. Bu kitoblar to'plami «Bibliya»ga jamlangan, bu so'z yunonchada«kitob» degan ma'noni anglatadi.

«Bibliya»da:

- 1) Olam,
- 2) Yer yuzidagi ilk odamlar – Odam ato va Momo havoning yaratilishi,
- 3) Yer yuzini To'fon bosishi haqida va boshqa rivoyatlar mavjud.

14-§. Ahamoniylar davlati

Mil. avv. VI asrda hozirgi **Eron hududida** Ahamoniylar sulolasiga mansub shohlar asos solgan Fors podsholigi vujudga keldi.

Hozirgi Eron hududida qadim zamonlarda **1)kassiyalar, 2)elamiylar** yashagan.

Vaqt o'tib bu mamlakatga **1) midiyaliklar va 2)forslar** ko'chib o'rtnashadi

Eslab qoling: Tog'oldi vodiylarda aholi **dehqonchilik** bilan shug'ullangan, dasht mintaqalarida **chorvadorlar** kun kechirgan. Eron turli mamlakatlarni bog'lab turgan karvon yo'llari chorrahasida joylashgan.

Elam davlati

Mil. avv. 3-ming yillikda **Eronning janubi-g'arbiy qismida** Elam davlati vujudga keldi. Bu davlatning poytaxti **Suza** shahri bo'lgan. Elamda jahondagi eng qadimiy yozuvlardan biri yaratilgan.

Midiya davlati

Kaspiy dengizidan janubi-g'arbda joylashgan Midiyada qabilalar ittifoqlari vujudga keldi. **Mil. avv. VII asrda** **podsho Kiaksar** hukmronligi davrida **Midiya qudratli davlatga aylandi.**

№	Fors podshosi Kir II haqida ma'lumotlar
1	Mil. avv. 558-yilda ahamoniylar sulolasidan bo'lmish podsho Kir II barcha forslarni o'z hokimiyati ostida birlashtirdi
2	Midiya podsholigini bo'ysundirganidan so'ng, Kir II ulkan lashkar tuzdi va bosqinchilik yurishlarini davom ettirdi.
3	1) Armaniston, 2) Lidiya 3) Bobil zabt etildi.
4	Forslar O'rtayer dengizi sohiliga chiqdilar, 1) Falastin va 2) Finikiyani bo'ysundirdilar.

Esda saqlang: DTM testlarida hukmdorlar hukmronlik qilgan davrlarni ketma-ketlikda joylashtirish bo'yicha savollar ham mavjud:

Misol uchun: Quyidagi Fors shohlari hukmronlik davrlari bo'yicha xronologik tartibda joylashtirilgan to'g'ri javobni aniqlang.

1) Kambiz II 2) Doro I 3) Kir II

A) 1,2,3

B) 3,2,1

C) 1,3,2

D) 3,1,2

Demak to'g'ri javob D ya'ni dastavval 1) Kir II, 2) Kambiz II va 3) Doro I ekan

Kambiz II Misrni zabt etish orqali Fors davlati hududini nihoyatda kengaytirdi.

No	Doro I ning islohotlari
1	Mil.avv.522- yilda shoh Doro I Qadimgi Fors davlati taxtiga chiqdi.
2	Doro I Qora dengiz bo'ylarida yashovchi skiflar ustiga yurish qildi
3	Doro I ning Kichik Osiyodagi yunonlar koloniyalari bosib oldi
4	Bolqon yarimoroli sharqida joylashgan Frakiyani bosib oldi
5	Doro I hukmronligi davrida Hindiston shimolidan O'rtayer dengiziga qadar cho'zilgan ulkan davlat barpo etildi
3.4	Yunon koloniyalari va Frakiyani bosib olinishi yunon-fors urushlarini boshlanishiga sabab bo'ldi
1.1	Doro I butun mamlakat uchun «darik» deb nomlangan yagona oltin tangani muomalaga kiritdi.
1.2	qadimgi Fors podsholigi qarorgohi Persepol shahridan O'rtayer dengiziga qadar «shoh yo'li» degan savdo yo'lini qurdirgan edi.
1.3	Doro I qo'shinlarni qaytadan tuzdi
1.4	Saltanatni «satrapliklar» deb nomlangan alohida harbiy ma'muriy o'lkalarga taqsimladi.

Makedoniyalik Aleksandr **mil. avv. 330-yilda** Fors davlatini bosib oldi.

Qadimgi forslar madaniyati

- ❖ Persepoldan tashqari 1) Suza va 2) Ekbatana shaharlari Ahamoniylar davlatining muhim savdo markazlari bo'lgan.
- ❖ Persepol shahrida Doro I va Kserksning yuz ustunli zali bo'lgan saroyining qoldiqlari saqlanib qolgan. Saroy afsonaviy va xayoliy qushlar tasviri bilan bezatilgandi.
- ❖ Qadimgi forslar mixxat belgi yozuvidan foydalanishgan
- ❖ Fors shohlarining bitiklari:

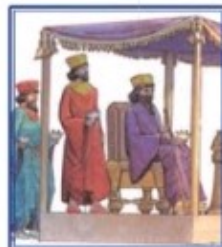
1) Behistun qoyalari

2) Naqshi Rostam qoyalari

3) Persepol saroyi devorlariga o'yib yozilgan

Kir II

Doro I taxtda

Doro I soqchilari

Asirlikka olingan qo'z-g'olon boshliqlarining Doro I huzuriga olib kelinishi.
Behistun qoyasi

***Yuqoridagi rasmni diqqat bilan ko'ring va yodda saqlashga harakat qiling.

15-16-§§. Qadimgi Hindiston sivilizatsiyasi va Miloddan avvalgi I ming yillikda Hindiston

Hindiston mamlakati **Hindiston yarimorili** va **Osiyo qit'asining Hind va Gang daryolari** vodiylarining bir qismini egallagan hududda joylashgan.

Iqlimining issiqligi va keng yoyilib oqadigan daryolar suv bilan birga serunum loyqani oqizib kelishi **dehqonchilik** vujudga kelishi va rivoj topishi uchun imkoniyat yaratdi.

Himolay tog'lari **shimoli-sharqdan** dushmanlar va sovuq shamollar tajovuzidan o'ziga xos tabiiy **«mudofaa devori»** bo'lib xizmat qilgan

Mil. avv. 3-ming yillikda Hind daryosi vodiysida katta shaharlar vujudga kela boshladi. O`sha davrda

1) **Moxenjodaro** va

2) **Xarappa** shaharlari Hind daryosi havzasining eng yirik shaharlari edi.

No	Moxenjodaro va Xarappa shaharlariga oid xususiyatlar
1	Ikkala shahar ham mustahkam mudofaa devorlari bilan himoyalangan.
2	Ko'chalar bilan biri-biridan ajratilgan mavzelerdan pishiq va xom g'ishtdan qurilgan binolar : 1) turar joylar 2) omborxonalar, 3) saroy va 4) ibodatxonalar topilgan.
3	Katta va chiroyli shahar – Moxenjodaroda mohir hunarmandlar ko'p bo'lgan.
4	Aholisining asosiy mashg'uloti dehqonchilik edi
5	miloddan avvalgi XVIII asrdan Hind daryosi vodiysi shaharlari tez-tez ro'y beruvchi toshqinlar, o'rmonlar va changalzorlar kengayishi natijasida zavolga yuz tutib, butunlay vayronaga aylanadi.

Hindiston davlatlari

Mil. avv. VII-VI asrlarda Hindistonda bir nechta davlatlar, jumladan:

1) **Magadha**,

2) **Koshala**,

3) **Malla** va boshqalar vujudga keladi.

Makedoniyalik Aleksandr **O'rta Osiyoni** zabt etganidan so'ng **Panjob** o'lkasi hududiga bostirib kiradi. Aleksandr katta qiyinchiliklar bilan **Hind vodiysigacha** yetib borib, shundan keyin **Bobilga** qaytib ketadi. Aleksandr qoldirgan qo'shin **mahalliy aholining qarshiligiga bardosh bera olmay**, Hindistondan ketishga majbur bo'ladi.

Yunon-makedon qo'shinlariga qarshi kurashga mashhur **hind sarkardasi Chandragupta** sardorlik qiladi. Chandragupta Shimoliy Hindistondagi barcha davlatlarni o'z tarkibiga olgan **Maurya** davlatiga asos solgan. **Pataliputra** shahri esa Maurya davlati poytaxtiga aylandi. **Mil. avv. III asrda** podsho **Ashoka** hukmronligi davrida **Maurya rivojlanishda yuksak taraqqiyotga erishdi**.

Hindistonda din

Qadimgi hindlar xuddi misrliklar va bobilliklar singari tabiatning ko'pdan ko'p hodisalari qarshisida ojiz edilar: tropik jalalar, suv toshqinlari qurg'oqchilikdan qo'rqardilar.

- Qadimgi hind rivoyatlarida aytilishicha, **Quyosh xudosi** har tongda oltin aravada osmon bo'ylab yo'lga tushadi. Quyosh tungi zulmatni parokanda qilib tashlab, odamlarga harorat va yorug'lik ulashish niyatida ufqdan bosh ko'taradi.
- Momaqaldiroq xudosi Indra osmondagi suvni tutqunlikdan xalos etgach, Yer yuzida **qurg'oqchilik** poyoniga yetibdi.
- Hindlar ayrim xudolarni yovvoyi hayvonlar timsolida tasavvur etishgan. Masalan, ular sig'ingan xudolardan biri, **boshi filnikiga** o'xshagan **donishmandlik** xudosi **Ganisha** bo'lgan.
- **Sigir** hindlar orasida muqaddas hayvon hisoblanib, **sigirni o'ldirish taqiqlangan**

Hindlar jon bir tanadan boshqasiga ko'chib o'tishiga e'tiqod qilishgan. Ular vafot etganidan keyin odam butunlay o'lmaydi, balki boshqa bir mavjudotga aylanib, o'z tashqi qiyofasini o'zgartiradi, hayvonga, qumursqaga va o'simlikka aylanadi, deb hisoblashgan.

Jamiyatdagi o'zgarishlar ta'sirida hindlarning diniy e'tiqodlari ham o'zgarib borgan.

Mil. avv. VI asrda yangi **buddaviylik** dinining yaratilishi Buddha taxallusini olgan shahzoda **Siddhartha Gautama** nomi bilan bog'liq.

Shahzoda Siddhartha Gautama 20 yoshga to'lguniga qadar hukmdor otasi saroyida betashvish kun kechirgan. U kunlardan bir kuni sayr qilib yurgan paytda munkillagan, bedavo dardga yo'liqqan bir kishiga, keyin esa dafn marosimiga ko'zi tushadi. Shunday qilib shahzodaga insonning azobi va ajali ma'lum bo'ldi. Bu Siddhartha Gautama hayotini tamomila o'zgartirib yubordi. U saroydagi farog'atli turmushdan voz kechdi, hayot mazmunini izlab topish maqsadida dunyo bo'ylab sayohatga otlandi.

Bir kuni ma'rifatga erishgan Buddha inson son-sanoqsiz marotaba tug'ilishi va vafot etishini tushunib yetadi. Keyingi hayotda odamning kim bo'lib tug'ilishi ham uning sa'y-harakatlari va amallariga bog'liq bo'ladi, degan xulosaga keladi.

Budda va uning izdoshlari bo'lgan buddaviylar:

- 1) inson yolg'on so'zlamasligi,
- 2) moldavlat to'plamasligi,
- 3) tirik mavjudotlar qonini to'kmasligi lozim, deb hisoblaydilar.

Buddaviylik dinida: inson har qanday xohish-istaklardan voz kechishi zarur, negaki har qanday xohish-istak azob-uqubatga olib keladi deb hisoblaganlar.

Avvaliga buddaviylarda xudo bo'lmagan, chunki ular xudolar inson azob-uqubatlarini yengillashtira olmaydi, deb hisoblaganlar. Biroq ko'p o'tmay, Buddaning o'zi xudoga aylanadi. Bugun ham buddaviylik ibodatxonalarida uning haykallarini ko'rish mumkin. Buddha **nilufar gulida** teran o'ylarga cho'mgancha qilt etmay, ko'zlarini yumib, chordona qurib o'tirgan holatda tasvirlanadi.

Hindistonda tabaqalar

Qadimgi hindlar qanday yumushlar bilan shug'ullanishiga qarab **to'rt guruhga** ajratilgan edi. Bu tabaqalar **kasta** yoki **varna** deb atalgan.

Hind kastalari		
№	Kastalar	Ma`nosi
1	braxmanlar	kohinlar(hind ruhoniylari)
2	kshatriylar	jangchilar
3	vayshilar	1) dehqon, 2) hunarmand 3) savdogarlar
4	shudralar	qullar

Hindlarning e'tiqodicha, tabaqalardan har birini oliy xudo Braxma o'z jismining qaysidir bir qismidan dunyoga keltirgan ekan.	
Kastalar	Braxmaning
Kohinlar	og'izidan
jangchilar	qo'llaridan
dehqonlar	qovurg'asidan
xizmatkorlar	tovonidan

- Bolalar hamisha ota-onalari tabaqasiga mansub deb topilgan.
- Bir tabaqadan boshqasigao'tishning ham iloji bo'lmagan.
- Turli kastalarga mansub odamlar o'rtasida nikohga ham yo'l qo'yilmagan.
- Tabaqalardan birortasiga ham mansub bo'lmaganlarni esa «chandal», ya'ni «hazar qilinadiganlar» deyishgan. «Chandallar» kastalarga mansub odamlar bilan birga bir uyda yashay olmasdi, ular bilan bir dasturxonga o'tirish taqiqlangan.

Hindlarda ilm-fan

Qadimiy Hindistonda ilmfan, xususan, **astronomiya** va **matematika** sohasi yuksak darajaga erishadi.

Hindlar yil hisobining **360 kundan** tarkib topgan taqvimini tuzadilar.

Bu davrda sanash va hisoblashning **o'nlik tizimi** keng tarqaladi: **hindlar «nol»ni** ifodalovchi maxsus belgini o'ylab topishadi.

Hindistonda ixtiro qilingan, hindlarning o'zi «*qo'shinning to'rt turi*» deb ataydigan o'yin bugungi kunda butun jahonda **«shaxmat»** nomi bilan ma'lum va mashhurdir

Hindlar birinchi bo'lib shakarqamishdan **shakar** olganlar.

Qadimiy hind tillari asosida yangi adabiy til bo'lmish **sanskrit tili** vujudga kelgan. **«Mahabharat», «Ramayana»** dostonlari hamda boshqa asarlar ana shu tilda yozilgan bo'lib, ular bugungi kunga qadar yetib kelgan.

17- 18-§§.XITROYNING QADIMGI SVILIZATSIYASI VA MILODDAN AVVALGI III-MILODIY II ASRLARDA XITROY

Xitoyda ham qadimgi sivilizatsiyalar **Xuanxe** va **Yantszi** degan katta daryolar bo'yida vujudga kelgan.

Mil. avv. 3-ming yillikning oxirlarida qadimgi Xitoy hududida **ilk davlat Xuanxe daryosining o'rtasi** oqimida paydo b'oladi. Bu davlatni **Sya sulolasi** hukmdorlari boshqarib turganlar.

Shan qabilasining boshlig'i Sya sulolasi podshosini taxtdan ag'darib, davlatni o'ziga bo'ysundirgan.

Shu tariqa davlat nomi ham uning bosh shahri nomi kabi «Shan» deb atalgan. Mil. avv. 3-ming yillikning Shanga qo'shni **chjou qabilasi** bostirib kiradi, uning hukmdori Shan yerlarini o'zining o'ziga o'shib oladi va «Chjou» degan katta davlatni bunyod etadi. **Davlat ulkanligi bois** hukmdorlar uni «**Osmon ostidagi podsholik**», o'zlarini esa «**Osmon o'g'illari**» deb atashgan. Butun **Shimoliy Xitoy** ana shu davlat tarkibiga kirgan.

Miloddan avvalgi VIII –VII asrlarda **Chjou davlatining markaziy hokimiyati zaiflasha boshladi**

Miloddan avvalgi VII–V asrlardagi davr tarixda «**ko'p podsholiklar**» davri nomini olgan. Xitoyda ayni mahalda «**kurashayotgan podsholiklar**» davri ham boshlanadi. «Zafaryor» – imperiyaning oliy hukmdorlari bilan ajralib chiqqan davlatlar hukmdorlari o'rtasida boshlangan urushlar **200 yildan** uzoqroq davom etdi. Bu davr **Sin davlati** hukmdori o'zining bar cha raqiblarini yo'q qilib yagona davlat tuzishi bilan yakunlandi.

Sin sulolasi hukmronligi

Mil. avv. 246-yilda Xitoyni o'z hokimiyati ostida birlashtirgan hukmdor **Sin Shixuandi** nomini qabul qilgan. Bu nom «**Sinning birinchi hukmdori**» degan ma'noni bildiradi. O'z davlati hududini **36 viloyatga** taqsimlagan hukmdor har biriga noiblarini rahbar etib tayinladi. Sin Shixuandi hali tirikligidayoq o'ziga atab **maqbara qurishga farmon bergandi**. Hashamati va bezaklari jihatidan bu maqbara Misr piramidalari bilan bellasha oladi. Maqbarani **720 ming odam 37 yil mobaynida bunyod etgan**. Maqbara bir necha kvadrat kilometr maydonga joylashgan. Sin Shixuandi qabridan hukmdorni «**qo'riqlash**» uchun o'rnatilgan **6 mingta sopol askarlar** haykallari topilgan.

Xan sulolasi hukmronligi

Mil. avv. 206-yilda Sin sulolasiga qarshi dehqonlar qo'zg'oloniga **Lyu Ban boshchilik qilgan**. Qo'zg'olonchilar poytaxtni egallab oladilar. **Shu tariqa Sin podsholigi tugatildi** va **Xan sulolasi** hukmronligida yangi davlat barpo etildi. Bu sulola davlati **U-Di hukmronligi** davrida **eng qudratli davlatga aylandi**. Sharqning boshqa davlatlaridagi kabi **Xitoyda ham mavjud yerlar hukmdorniki hisoblangan**, aholi soliqlar to'lab, turli mehnat majburiyatlarini bajarishgan. Og'ir mehnat evaziga yetishtirilgan hosil ko'pincha dehqonning o'ziga nasib etavermasdi. Jabr-zulm hamisha xalqning noroziligini **kuchaytirib** yuboradi. Davlatning turli joylarida qo'zg'olonlar boshlanib ketadi. Ulardan biri milodning boshlarida «**qizil qoshlilar**» qo'zg'oloni nomini olgandi, **chunki qo'zg'olon ko'targanlar o'z odamlarini chalkashtirib qo'ymaslik uchun qoshlarini qizil rangga bo'yab olgan edilar**.

«Sariq ro'mollilar» qo'zg'oloni milodiy II asrdagi eng yirik isyon bo'ldi. Qo'zg'olon butun mamlakatni qamrab oldi. Faqat hukmdorning yaxshi qurollangan va harbiy ta'lim ko'rgan qo'shinlarigina uni

bostirishning uddasidan chiqishdi. **Xunlar hujumlari** kuchayishi bilan davlat ham zaiflashdi. **Milodiy III asrda** Xan davlati **3 ta podsholikka** parchalanib ketdi.

Buyuk Xitoy devori

Sin Shixuandi o'z davlatini ko'chmanchi **xunlarning hujumlaridan himoya qilish uchun Shimoliy Xitoy bo'ylab qurilgan mudofaa devorini yanada mustahkamlashni buyurgan**. Devorni qurish ishlari **dastlab mil. avvalgi IV asrda** boshlangan. Bu devor tarixda Buyuk Xitoy devori deb atalgan. Uning **balandligi 6-10 metr, qalinligi 5-8 metr, uzunligi esa qariyb 4000 kilometr**ni tashkil etadi. U qadim zamonlarda dushman qo'shinlari uchun jiddiy to'siq bo'lib xizmat qilgan: otliq qo'shinlar undan oshib o'ta olmas, qal'alarni hujum bilan zabt etishni esa ko'chmanchilar hali uddalay olishmasdi. Podsho va amaldorlar devor qurilishida minglab dehqonlarni majburan ishlatganlar.

Qadimgi Xitoy aholi mashg'uloti va madaniyati

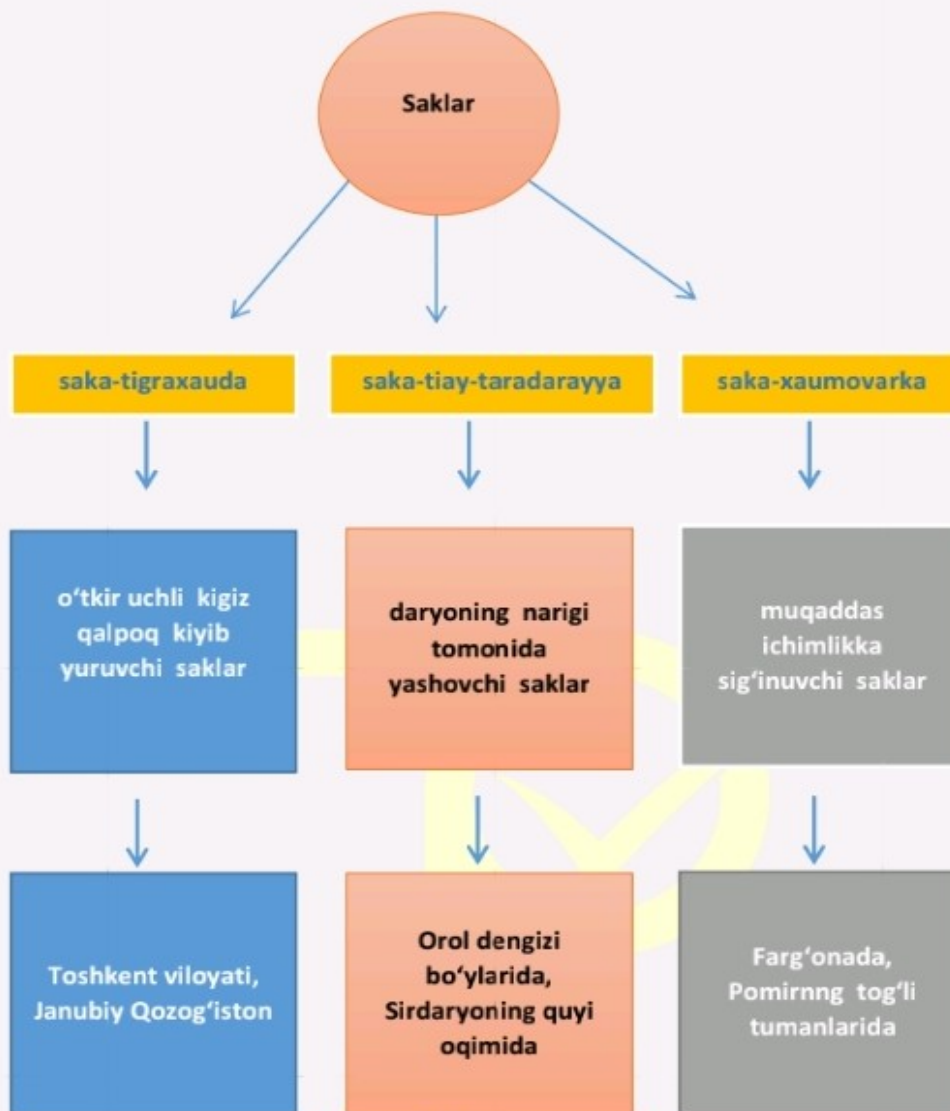
Dehqonchilik Xitoyda azaldan e'tiborli va faxrli kasb hisoblab kelingan. Asosiy dehqonchilik ekinlari **javdar va bug'doy** bo'lgan. Keyinchalik xitoyliklar sholi yetishtira boshladilar, **sholi urug'i Hindistondan keltirilgan**. Xitoy aholisi «choy» daraxtini ham yetishtirganlar, uning barglaridan shifobaxsh ichimlik bo'lmish «choy» tayyorlanadi. Choy tez orada butun jahonga tarqaldi.

Qadimgi Xitoyda o'ziga xos yuksak madaniyat yaratilgan. Mahalliy aholining kundalik hayoti ziroatchilik, hunarmandchilik, binokorlik va boshqa sohalar bilan bog'liq bo'lib, ilmiy bilimlarning rivojlanishini taqozo etgan. Shu tariqa **1) matematika, 2) astronomiya va 3) geografiya** fanlari rivoj topgan. Shuningdek, qadimiy xitoyliklar **+me'morchilik** va **+haykaltaroshilik** sohalarida katta yutuqlarga erishganlar. Qadimgi Xitoyda so'z va jumalarni ifodalagan iyeroglif yozuvi mavjud bo'lgan. Avvaliga xitoyliklar bambuk taxtachalarga yozishgan. **Bundan 2,5 ming yil muqaddam yozuv uchun bambuk o'rnida shoyidan foydalanishga o'tildi**. Shoyi matolariga mo'yoqalam bilan yozilgan. Endi kitob uzun shoyi parchasiga o'xshar va tayoqchaga o'ralardi. **Mil. avv. I asrda esa qog'oz ixtiro qilindi**. Xitoyliklarning eng ajoyib ixtirolaridan biri **kompas** bo'lgan. U magnitlangan temirdan yasalgan uzun dastali katta qoshiqni eslatar edi. Bu moslamani kataklarga ajratilgan zarhallangan yog'ochga o'rnatishgan, **uning dastasi esa hamma vaqt janubni ko'rsatgan**. **Xitoyda zilzilani oldindan aniqlab beruvchi seysmograf ham ixtiro qilingan**.

19-§. O'zbekiston hududidagi ilk davlatlar

Yozma manbalarning guvohlik berishicha, **mil. avv. VII-VI asrlarda** O'zbekiston hamda qo'shni hududlarda **1) so'g'diylar, 2) baqtriyaliklar, 3) xorazmliklar** hamda **4) sak** va **5) massaget** qabilalari yashaganlar.

- ❖ **Zarafshon va Qashqadaryo** vohasida dehqonchilik bilan shug'ullanuvchi ko'plab aholi istiqomat qilgan. **Yunon** yozma manbalarida bu hudud **So'g'diyona** deb nomlanganlar
- ❖ **Amudaryoning quyi oqimida** yashagan o'troq dehqon elatlari xorazmliklar bo'lgan. Ularning yurti yunon manbalarida **Xorasmiya** deyilgan.
- ❖ So'g'diylarning eng yaqin qo'shnilari **baqtriyaliklar** bo'lib, ular
 - 1) Surxon vohasi,
 - 2) Afg'onistonning shimoliy,
 - 3) Tojikiston ning janubiy hududlarida joylashgan. Yunon-rim mualliflari u yerlarni **Baqtriana yoki Baqtriya** deb ataganlar.
- ❖ Cho'llar va Amudaryo (daryoning qadimgi nomi Oks) bo'ylarida ko'chmanchi massaget qabilalari yashagan.
- ❖ O'rta Osiyoning tog'lik, dasht va cho'l yerlarida asosiy mashg'uloti chorvachilik bo'lgan saklar istiqomat qilishgan.

Mil. avv. VII-VI asrlarda Xorazm, So'g'd va Baqtriya aholisining asosiy mashg'uloti **sun'iy sug'orishga asoslangan dehqonchilik** bo'lgan

Ko'chmanchi sak va massaget qabilalarining **asosiy mashg'uloti chorvachilik** bo'lib, ular tuya, ot, qo'y va echkilarni boqqanlar.

Hunarmandchilik va savdoning rivojlanishi natijasida **mil. avv. VII-VI asrlarda** qadimgi shaharlar rivojlangan. Ular hunarmandchilik ishlab chiqarishi va savdo markazlari edi.

**Mil. avv. VII – VI asr larda
qadimgi shaharlar va ularning joylashuvi**

№	Shahar nomi	Joylashgan hududi
1	Afrosiyob	Samarqand
2	Yerqo'rg'on	Qashqadaryo
3	Uzunqir	Qashqadaryo
4	Ko'zaliqir	Xorazm
5	Qiziltepa	Surxondaryo

Eslab qoling! **Afrosiyob** – hozirgi Samarqandning **sharqiy** chegarasi hududlarida **mil. avv. VIII-VII** asrlarda asos solingan qadimiy shahar xarobalaridir.

- 1) Qadimgi shaharlar mudofaa devorlari bilan o'ralgan
- 2) Shaharda hokim yashaydigan qal'a bo'lgan
- 3) Qal'ada xom g'ishtdan qurilgan katta saroy joylashgan
- 4) Devorning burjlari va o'q otish uchun maxsus shinaklari ham bo'lgan.
- 5) Shahar ichkarisida turar joylar va hunarmandchilik ustaxonalari joylashgan.
- 6) Shaharlarning bir guruhi savdo va hunarmandchilik markazlari bo'lsa, boshqalari alohida tuman va viloyatlar markazlari hisoblangan.

**Qadimgi davlatlar
(Qadimgi Baqtriya va Xorazm davlatlari)**

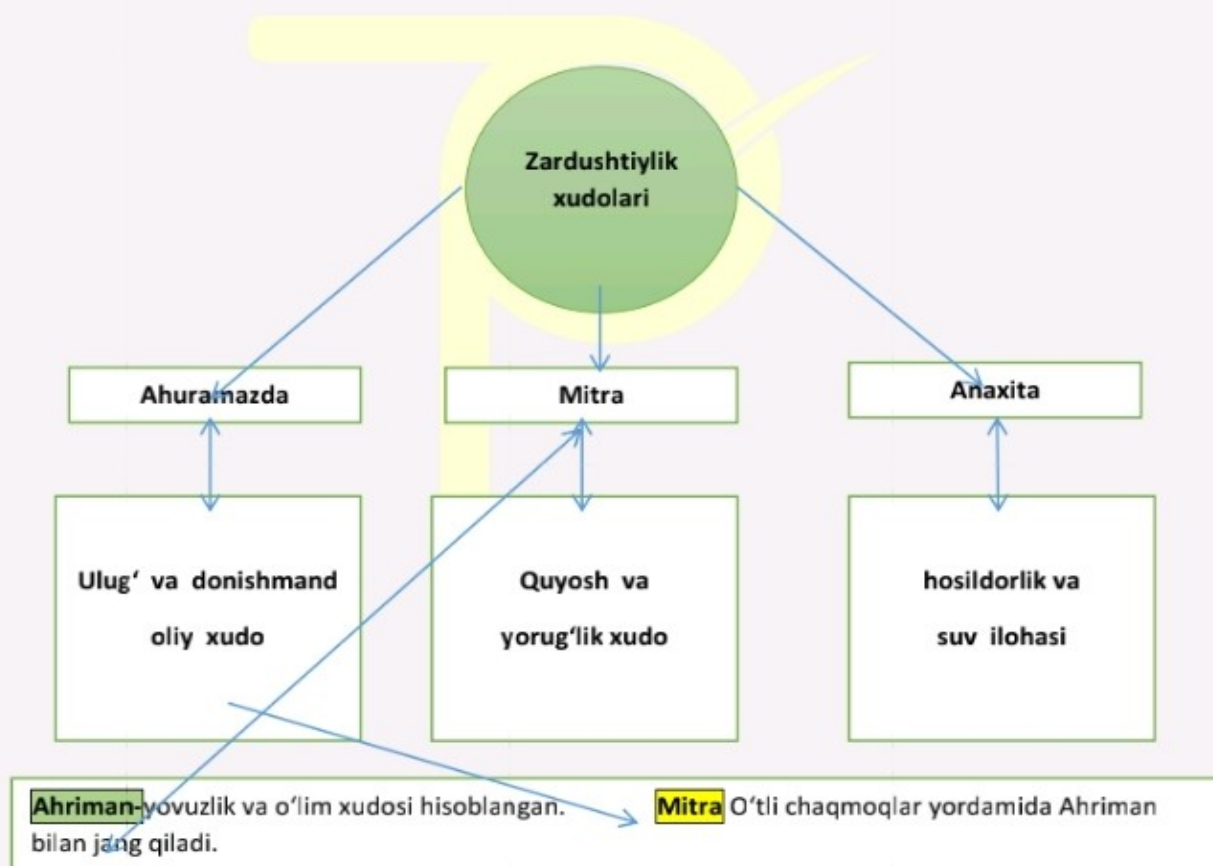
Mil. avv. VII asrda tashkil topgan **Qadimiy Baqtriya** davlati O'rta Osiyo hududidagi qadimgi davlatlardan biri sanaladi. **Marg'iyona va So'g'd** Baqtriyaning siyosiy va madaniy ta'sirida bo'lgan. Mazkur davrda **1) Surxondaryo, 2) Qashqadaryo, 3) Zarafshon** vohalarida qadimgi shaharlari rivojlangan. **Qiziltepa, Uzunqir, Yerqo'rg'on va Afrosiyob o'rnida** Baqtriya va So'g'dning markaziy shaharlari joylashgan. Bu qadimgi shaharlarning yoshi **2700 yildan kam emas**.

Yana bir qadimiy davlat **Xorazm** hududida tashkil topgan. **Bu davlat Xorazmdan tashqarida bo'lgan yerlarni ham birlashtirgan**. Qadimgi Xorazm vohasi **markazlaridan biri Ko'zaliqir** qal'asi edi. U qalin va mustahkam mudofaa devorlari bilan o'ralgan. Vohaning aholisi **dehqonchilik va chorvachilik** bilan shug'ullangan.

- Xorazmda **1) hunarmandchilik, 2) binokorlik va 3) savdo-sotiq** yuksak darajada rivojlangan
- **1) kulolchilik, 2) qurolsozlik, 3) zargarlik** buyumlarining dovrug'i o'zga yurtlarga ham tarqalgan edi
- Xorazmliklar mohir **quruvchi va hunarmand** bo'lganlar

20-§. Zardushtiylik

- **Mil. avv. 1- ming yillikda** O'rta Osiyoda **zardushtiylik** deb atalgan din keng tarqaladi
- Yunonistonda Zardushtning ismi **«Zoroastro»** shaklida jaranglaydi
- «astron» – «yulduz» degan ma'noni anglatadi
- Yunonistonda Zardushtni birinchi galda **donishmand, munajjim** sifatida bilishgan.
- Zardusht **30** yoshida payg`ambarga ayandi
- **«Pavg`ambar»** so`zining o`zi esa **«ezgu amallar haqida xabar beruvchi»** ma`nosini anglatadi.
- Zardushtiylik dinida marosimlar: 1) ochiq osmon ostida,
2) gulxan yonida yoki
3) uydagi o`choq olovi atrofida o`tkazilgan
- Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi **«Avesto»** dir
- «Avesto»- **«qat'iy belgilangan qonun-qoidalar»** degan ma'noni anglatadi
- «Avesto» matnlariga sharh esa **«Zand»** deb yuritiladi
- **mil. avv. IX – VIII** asrlarda «Avesto»ning ilk qismi paydo bo`lgan
- **mil avv. III asrda** «Avesto» **21** ta kitobda jamlangan
- **Fransuz olimi A.Dyuperron** ilk marotaba «Avesto»ning alohida qismlarini tarjima qilgan

Zardushtiylar umrining tub ma'nosi

- 1) ezgu fikr,
- 2) ezgu so'z
- 3) ezgu amal

- ❖ Insonning asosiy burchi eng avvalo **adolatli turmush tarzi** hisoblangan

Zardushtiylarda vafot etgan odamlarni dafn etish borasida alohida marosim yuzaga kelgan. Inson vafot etganida marhumning jasadini yerga ko'mish ham, olovda kuydirish ham, suvga tashlab yuborish ham ta'qiqlangan. Shu sababdan ham murdani yirtqich qushlar va hayvonlar yeb ketishi uchun jasadni toshli va qumli tepaliklarda qoldirishgan. Yomg'irlarda yuvilgan va oftob qoqlagan suyaklarni maxsus sopol tobutchalar – **ossuariylar** (suyakdonlar)da dafn etishgan

21-§. Antik tarixning boshlanishi

Bolqon yarimoroli va **O'rtayer dengizi** orollaridagi qadimgi yunon davlatlarining umumiy nomi **Qadimgi Yunoniston** deb atalgan. **Shimol tarafidan tashqari**, Qadimgi Yunonistonni **O'rtayer dengizi suvlari o'rab turadi**. Yunoniston hududining **uchdan bir** qismini tog'lar egallagan. Yunonistonning eng baland tog'i **Olimpidir**. Bu tog' mamlakatning **shimoli-sharqiy** qismida joylashgan. Serunum dalalar faqat vodiylarda bo'lgan. Tog'lar o't-o'lanlar va butalar bilan qoplangan. **1) Yunonistonning shimolida** va **2) Peloponnesda** yunonlar uchun nihoyatda qadri bo'lgan ninabargli o'rmonlar o'sgan. Yunonlar qadim zamonlardan **dehqonchilik va chorvachilik** bilan shug'ullanishgan.

Mil. avv. 2- ming yillikda Janubiy Yunoniston va **Krit orolida ilk shahar-davlatlar** vujudga kela boshladi (**1)Knoss, 2)Miken**). Krit orolidagi sivilizatsiya afsonaviy podsho **Minos nomi bilan Minoy sivilizatsiyasi deb atalgan**. Mazkur sivilizatsiya kuchli zilzila va suv toshqiniga sabab bo'lgan vulqon otilishi oqibatida vayron bo'lgan. Ko'p o'tmay qayta tiklangan. Qit'adagi Yunoniston hududidan jangovar qabilalar bostirib kiradi, ularni **axeylar** deyishgan. **Aynan axeylar Minoy sivilizatsiyasi barbod bo'lishini nihoyasiga yetkazdilar**. **Doriylarning Janubiy Yunonistonga bostirib kirishi Miken davlatining tugatilishi va Sparta davlatining vujudga kelishiga olib keldi**.

Egey dengizidagi ko‘p sonli *katta-kichik orollar, qulay dengiz qirg‘oqlari va qo‘ltig‘lari yunonlar orasida dengizchilik rivoj topishiga imkon yaratib berdi.* Biroq yunonlarda katta kemalar bo‘lmagan, kichik eshkakli qayiqlarda esa sohildan yiroqqa suzib borish ancha xatarli bo‘lgan. Yunonlar adashib qolishdan xavfsirab, ko‘z ilg‘aydigan qisqa masofalarga – oroldan orolga yoki sohil yaqinida suzishgan. Tajribali dengizchilar esa yelkanlardan foydalanib, olis sayohatlarga – **Misrga** hamda **O‘rtayer** va **Qora dengiz** sohillaridagi shaharlarga suzib borishgan. Yunonlar odamlar yashaydigan hududlarni **Oykumena** deb atashgan.

22-§. Qadimgi Yunonistonning yuksalishi

Yunonistonda **dehqonchilik** va **hunarmandchilik** rivoj topishi bilan shaharlar soni ham ortib boradi. Yunon shaharlarining ko‘pchiligi bir qancha manzilgohlar birlashishi yo‘li bilan tashkil topadi. Bunday shaharlar yunoncha **«polis»**, ya‘ni «shahar» deb atalgan. Ular shahar davlatlarni tashkil etgan. Barcha shahar-davlatlar o‘z qo‘shinlariga ega bo‘lgan. Polislar bir-birlari bilan tez-tez urushib turganlar. Shu sababli yunonlar askarlarga ta‘lim-tarbiya berishga va durust qurollantirishga intilar edilar. Qo‘shinlarning **asosini og‘ir qurollangan askarlar – goplitlar tashkil etgan.** Ular to‘rtburchak shaklini yuzaga keltiruvchi bir-biriga zich joylashgan qatorlar bilan jang qilishgan. Bunday **jangovar safga** tizilish **falanga** deb atalgan.

Afina davlati

O‘rta Yunonistonning **janubi-sharqiy** qismida tog‘lik **Attika** viloyati joylashgan yarimorol mavjud edi. **Mil. avv. 2-ming yillikda** Attikaning g‘arbiy qismida yunonlar **«Akropol», ya‘ni «Yuqori shahar»** deb atalgan qal‘a quradilar. Borabora Akropol tevaragiga odamlar ko‘chib kelib o‘rnasha boshladilar. Shu tariqa Afina shahri vujudga keldi. Attika aholisi **uchta katta** guruhga bo‘lingan, jumladan: **1) fuqarolar, 2) chet elliklar – meteklar va 3) qullar.** **Otasi va onasi ozod afinalik bo‘lgan erkaklarga Afina fuqarosi bo‘la olgan.** Afina davlati fuqarosi bo‘lish faxrli edi. Faqat fuqarolargina barcha huquqlardan foydalana olardilar. Ular og‘ir mehnat va salomatlikka zarar yetkazuvchi ishlardan ozod qilingan

edilar. Afina davlatiga 1) kumush konlarining mahsuloti va 2) tuz qazib olish katta daromad keltirgan.

Bundan tashqari, Afina dengiz ittifoqi mustahkamlanishi bilan dengiz savdosi ham rivoj topadi. Afinaning asosiy portiga aylangan **Pirey** bandargohidan mamlakatga xilma xil tovarlar bilan qullar ham keltirilgan.

Afinada ta'lim

Afinada davlat maktablari bo'lmagan. Ota-onalar o'z bolalarini **pedagogga** (yunonchada «pedagog» so'zi «bolani yo'lda kuzatib boruvchi» ma'nosini anglatadi) haq to'lab o'qitishgan. Qonun bo'yicha faqat o'g'il bolalar uchun ta'lim olish majburiy bo'lgan.

7 yoshdan boshlab bolalarga **yo'zuv va hisob** o'rgatilgan. *Stil* bilan mum surkalgan taxtachalarga harfl arni metall tayoqcha bilan yozishgan. Aksariyat fuqarolar uchun ta'lim shundagina iborat bo'lgan. Puldor ota-onalarning farzandlari esa **palestra** – xususiy gimnastika maktablarida tahsilni davom ettirishgan.

№	Palestrada o'qitiladiigan fanlar
1	adabiyot
2	she'r yozish
3	musiqa

O'g'il bolalar **14 yoshdan** gimnastika bilan shug'ullanardilar.

№	Gimnastika shug'ullanadigan
1	kurash
2	disk uloqtirish
3	nayza otish
4	uzunlikka va balandlikka sakrash
5	yugurish

O'spirinlar, shuningdek, **qo'l jangi**, **harbiy ishlar** va **otga minib** yurishni o'rganishgan. Palestralarda mashhur haykaltaroshlar ishlagan haykallar turgan. Masalan, palestralardan birida **Mironning «Diskobol» («Disk uloqtiruvchi»)** degan haykali o'rnatilgan. Haykal vositasida yigit kishi qanday bo'lishi – kuchli, jismonan barkamol va o'z vatani himoyasiga shay turishi kerakligi uqtirilgan. Afinada **oliy ma'lumot beradigan o'quv yurtlari ham bo'lgan.** Ammo ularda faqat o'ta boy ota-onalarning farzandlarigina o'qish imkoniyatiga ega bo'lishgan. Bunday ta'lim muassasalarida:

№	Afina Oliy ta'lim muassasalarida o'qitiladigan fanlar
1	astronomiya
2	geometriya
3	geografiya
4	tarix

Ta'lim olish muddati **3 -4 yil** davom etgan. Ana shundan keyin davlat ishlarida ma'lum bir lavozimni egallash imkoniyati vujudga kelgan.

Sparta davlati

Mil. avv. XII asrda Janubiy Yunoniston (*Lakonika*) hududiga **doriylar** qabilasi bostirib kirdi. Ular **Sparta shahar-davlatiga asos soldilar.** Sparta eng yirik yunon davlatlaridan biriga aylandi. Spartaliklar **qulga aylantirgan mahalliy aholi** – **ilotlar** ham aslida yunonlar bo'lib, ular bilan bir tilda so'zlashgan. Ilotlar spartaliklardan qattiq nafratlanar edi. Bunday sharoitda o'z hukmronligini faqat kuch bilan saqlab qolish mumkin bo'lgan. Shuning uchun ham spartaliklar 1) o'z davlatlarida alohida shart-sharoitlar yaratdilar, jumladan, 2) hamma qat'iy intizomga amal qilar, 3) yengilganlar shafqatsiz jazolanardi.

Sparta urushga tayyorgarlik ko'rayotgan bir shaharga o'xshab qolgan. **Chet elliklar Sparta kiritilmagan.** Savdo-sotiq sust rivojlangan, san'at asarlari, chiroyli ibodatxonalar ham bo'lmagan. Hamma uylar bir-biriga o'xshatib qurilgan. Ilotlar kichik-kichik qishloqlarda yashaganlar. Ular butun boshli davlatning mulki hisoblanardilar. Ilotlar alohida spartaliklar oilasi yeriga ishlov berib, chorvani boqishgan va boshqa majburiyatlarni bajarishgan. Spartaliklar esa faqat jangchi edilar. Ular dehqonchilik bilan ham, chorvachilik bilan ham shug'ullanmaganlar.

Ilotlardan tashqari Spartada to'la-to'kis huquqlarga ega bo'lmagan, shaxsan ozod kishilar – perieklar ham yashagan. Qadimgi Spartada kuchli va chidamli jangchilar nihoyatda qadrlangan. Bolalar ancha qattiq sharoitda voyaga yetishgan. Sparta maktablarida bolalarni harbiy ishlarga o'rgatib bo'lajak jangchilar va Spartaning sodiq himoyachilari etib tarbiyalashardi. Spartalik o'smirlar ota-onalaridan alohida yashaganlar. 20 yoshga to'lgan hamma yigitlar jangchi qo'shinlariga qabul qilinib, qo'shinda keksa yoshga qadar xizmat qilganlar.

23-§. Yunon koloniyalari

Qadimgi Yunonistonda zodagonlardan qarzdor bo'lib qolgan, o'z yer va mulkiga ega bo'lmagan ko'plab kishilar o'z vatanini tark etishga, begona yurtlarda omadini sinab ko'rishga majbur bo'lganlar. Yersiz, nochor yunonlar safarga chiqishga hozirlana boshlaydilar. 1) Jo'nab ketish oldidan ular xudolarga qurbonliklar bag'ishlashgan. 2) O'zlari bilan birga loy surtilgan qamishdan to'qilgan savatchalarda olov ham olishgan. Olov ayni mahalda ular umrbod tark etgan vatanning bir parchasi edi.

Yunonistondan ko'chib kelganlar 1) Sitsiliya oroli sohili va 2) Apennin yarimoroli janubiga o'rnashdilar

Ularning manzilgohlari 3) O'rtayer va Qora dengiz bo'ylarida ham vujudga keldi. Yunonlarning koloniyalari sekin-asta shahar-davlatlarga aylana bordi. Bu shaharlarning o'z hokimlari, qo'shinlari, qonunlari va tangalari bo'lgan. Ularda savdo-sotiq va hunarmandchilik rivojlangan. Koloniyalarning aholisi Yunoniston shaharlari – polislari bilan doimiy aloqada bo'lgan. Yunonlar o'zini yagona xalq – ellinlar deb, o'z vatanini esa Ellada deb atashgan. Yunonlar o'zlashtirilgan yerlar tevaragida yashovchi yunon bo'lmagan xalqlarni «varvarlar» deb atashgan.

Mil. avv. VIII – VI asrlarda ko'pdan-ko'p yunon koloniyalari tashkil topdi. Bu davr tarixda Buyuk Yunon koloniyalashtirishi nomini olgan. Qora dengiz sohillarida 1) Olviya, 2) Xersones, 3) Pantikapey va boshqa yirik koloniyalar vujudga keldi. Yangi mamlakatlar bilan tanishuv yunon madaniyatini boyitdi. Masalan, miloddan avvalgi VIII asrda Yunonistonda Finikiya alifbosiga asoslangan yangi yozuv vujudga keldi. Alifbo 24 ta harfdan iborat bo'lgan. Ular orasida unli harflar paydo bo'ldi. Koloniyalar va yunon shaharlari o'rtasida mahsulot ayirboshlanishi savdo-sotiq va hunarmandchilik ravnaq topishiga asos yaratdi.

Koloniyalardan Elladaga: 1) g'alla,
2) metallar va
3) qullar keltirilar edi

24-§. Afinada demokratiya

Demokratiyaning shakllanishi

Afina shahrida markaziy maydon bo'lib, uning tevaragini turli-tuman imoratlar qurshab turgan. Maydon esa **agora** debyuritilgan. U xalq yig'ini maydoni bo'lgan. Shahar aholisining ko'pchiligini hunarmandlar va savdogarlar tashkil etgan. Afina shahrida barcha erkak fuqarolar davlatni qanday boshqarish kerakligi xususida o'z fikr-mulohazalarini bayon eta olar edilar. Ular yuzaga kelgan muammolar va yangi qonunlarni muhokama qilish uchun **har oyda to'rt marta agorada yig'ilardilar**. Barcha qarorlar ovoz berish yo'li bilan qabul qilingan. Boshqaruvning bu shakli **demokratiya** deb ataladi, ya'ni bu atama «xalq hokimiyati» degan ma'noni anglatadi («demos» – xalq + «kratos» – hokimiyat).

Drakont qonunlari

Afinani idora qilishda **Oqsoqollar kengashi** muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Shu kengash **1) hokimlar** va **2) sudyalarni** saylagan. Ular kengash a'zolari singari faqat Afina aslzodalaridan iborat bo'lgan. Afinada aholining bir qismini zodagonlar (*aristokratlar*) tashkil etib, boshqa bir qismi oddiy xalq –«*de mos*» ular ning foydasiga ishlashga majbur edi. Shu bois Afina davlati aholisi o'rtasi da kelishmovchilik va nizolar vujudga kelgan. Adolat qaror topishini xohlagan har ikkalatomon **Drakont** ismli hukmdorga murojaat etadi. Ular Drakontdan huquq va majburiyatlar borasida hammani tenglashtiruvchi qonunlar yozishni iltimos qilishadi. **Mil. avv. 621-yilda** Drakont xalq boshqaruvini bekor qilgan qonunlarni yozdi va amalga kiritdi. Bu qonunlar shu qadar qattiq va ayovsiz ediki, afinaliklar ularga **«siyoh qolib, qon bilan yozilgan»**, deya ta'rif berishgan. Qonunlarni arzimas darajada buzganlik uchun ham Drakont bitta jazo – **o'lim jazosi belgilagan**. Avvaliga afinaliklar bu qonunlarga itoat etishgan, so'ngra norozi bo'la boshlashgan va Drakontni shahardan haydab yuborishgan.

Solon islohotlari

Afina davlatida xalq aslzodalar hukmronligidan norozi edi. Xalqning ahvoli tobora yomonlashaverdi, shunda odamlar o'z haq-huquqlari uchun kurashga bel bog'ladilar. Ular zodagonlarning uy-

qo'rg'onlariga hujum qila boshladilar. O'z yeri va jonidan xavotirlangan zodagonlar yon berishga va xalq talablarining bir qismini bajarishga majbur bo'lishadi.

O'ta bilimdon va tajribali **Solon** degan zodagon, xalqqa yon berishning qattiq tarafdori bo'lgan. Zodagonlar Solonga ishonishdi va uni Afina hukmdori etib saylashdi.

Mil. avv. 594-yilda Solon davlatni idora qilishning oldingi tizimini o'zgartirdi. Avvalgi boshqaruv tizimi – **aristokratiya** (aslzodalar hokimiyati)ni **demokratiya** (xalq hokimiyati)ga almashtirdi. **Davlatni boshqarishda faqat erkak fuqarolar ishtirok etalardi.** **Ayollar va chet elliklar** (ularni *meteklar* deyishgan) qabul qilinayotgan qonunlar muhokamasida va ovoz berishda ishtirok eta olmasdilar. **Solonning taklifi bilan**

1) dehqonlarning qarzlari va **2) qarzdorlarni qul qilish** bekor qilinadi. Davlat boshqaruvidagi islohotlar **Xalq majlisi** faoliyati tiklanishi va nasl-nasabidan qat'iy nazar afinaliklar uchun ham davlat mansablarini egallash imkoniyatini ko'zda tutar edi.

Afinada demokratiya ravnaqi

Erkak jinsiga mansub barcha fuqarolar **20 yoshdan** boshlab **Xalq majlisida** ishtirok etardilar. Xalq majlisining katta qismi badavlat bo'lmagan **1)hunarmandlar, 2)savdogarlar va 3) dehqonlardan** iborat bo'lgan. Xalq majlisida omma

uchun foydali qarorlar qabul qilingan. Navbatdagi majlis bo'ladigan kun oldindan e'lon qilinardi. Majlis ertalab barvaqt tayinlanar, chunki mehnatkash odamlar kunduz kuni majlisga kela olishmasdi. **Afinada mansabdor shaxslar Xalq majlisi** tomonidan muayyan muddatga saylanib, majlisga hisobot berishgan. Mabodo mansabdor shaxs o'z majburiyatlari ijrosini uddalay olmasa, Xalq majlisi bu odamni muddatidan oldin lavozimidan bo'shatgan. **Xalq majlisi yangi qonunlarni tasdiqlar, boshqa qarorlar, masalan, yangi inshootlar qurilishiga, armiyaga va boshqalarga mablag' ajratish to'g'risida ham qaror qabul qilar edi.** **Har yili** saylanadigan **Beshyuzlar kengashi kundalik joriy masalalarni hal qilardi.** Beshyuzlar kengashiga **strateg** rahbarlik qilgan. Kengash qarorlari Xalq majlisida tasdiqlangan. **Xalq sudi** ham Afinada muhim davlat

organi bo'lgan. **30 yoshga** to'lgan fuqarolar uning faoliyatida ishtirok etardilar. Sudda ayblanuvchi shaxs o'zini-o'zi himoya qila bilishi yoki chiroyli so'zlay oladigan va qonunlarni biladigan odamni yollashi kerak bo'lgan.

Mil. avv. 443 –429-yillarda **15** marotaba strateg lavozimiga saylangan *Perikl* hukmronligi davrida *Afina eng qudratli davlatga avlandi* va mamlakatda demokratiya ravnaq topdi. Bu davr shuning uchun ham «Perikl asri» deb atalgan. Ajoyib yunon yozuvchilari, olimlari va rassomlari Periklning do'stlari bo'lishgan. Perikl **tarixchi Gerodot,** **haykaltarosh Fidiy** bilan do'st tutingan edi. *Perikl Xalq majlisi dagi lavozimlarga ish haqi to'lashni joriy qildi.* Perikl hukmronligi davrida Afinada katta qurilish ishlari amalga oshirildi. U Akropolda qurilgan mashhur inshoot *Parfenon – iloha Afina ibodatxonasining tashabbuskori bo'lgan.* Periklning faoliyati badavlat shaharliklarga yoqmasdi. U zodagonlarning hamlalarini qaytarib turgan. Perikl vafot etganidan keyin u joriy etgan ko'pgina qonunlar bekor qilingan.

Perikl asri

25-§. Yunon-fors urushlari

Mil. avv. V asr boshlarida Yunonistonga **forslar** tahdid sola boshladi. **Doro I** hukmronlik qilayotgan Fors davlati yangi-yangi mamlakatlarni bosib olishga intilgan. Yunonistonning barcha shaharlarida fors elchilari paydo bo'lib, ular: *«Bizning hukmdorimiz, buyuk shahanshoh Doro, kunchiqardan barcha mamlakatlarning birdan-bir egasi sizdan yer va suv talab qilmoqdadir»*, deb baralla aytishardi. Yunonistondagi ayrim shaharlar aholisi forslarga qarshilik ko'rsatishning sira iloji yo'q deb hisoblab, shoh Doro I ning shartlarini qabul qilishga rozi edilar. **1) Afina va 2) Sparta** bosqinchilarga *itoat etmaslikka ahd qildi.*

- ❖ Fors elchilari **Afinaga** kelganda, shahar aholisi g'azabdan ularni o'ldirib, *govadan tashlab yubordilar.*
- ❖ Elchilarni chuqur quduqqa tashlab yuborgan **spartaliklar** esa zaharxandalik bilan: *«Suvni ham, yerni ham quduq tubidan yetarlicha olasizlar»* deyishgan ekan. Fors shohi dastlab Kichik Osiyodagi yunon shaharlarini bosib oladi.

Yunon-fors urushlari haqida umumiy ma'lumot					
Nr	Jang nomi	Yil	G'alaba	Hukmdor Yunonlar	Jang xususiyati
1	Marafon	Mil. avv. 490-yil	yunonlar	Miltiad	Marafon yugurish 42 km
2	Fermopil	Mil. avv. 480-yil	forslar	Leonid	«Uch yuz spartalik jasorati»
3	Salamin	Mil. avv. 480-yil	yunonlar	✘	<i>Hal qilivchi dengiz jangi</i>
4	Plateya	Mil. avv. 479-yil	yunonlar	✘	Yunon-fors urushidagi eng yirik jang

Marafon jangi

Mil. avv. 490-yil fors harbiy floti Egey dengizini kesib o'tdi va Attika sohiliga langar tashladi. Marafon tekisligiga nayza, xanjar va o'q-yoylar bilan qurollangan fors suvoriylari va piyoda jangchilari kemadan tushadilar.

Yunonlarga Marafon jangida **sarkarda Miltiad** boshchilik qiladi va uning qo'shini Marafon tekisligida forslarni qochishga majbur qiladi. O'shanda yunonlar forslarning **7 ta** kemasini egallab olishadi.

Marafon jangida g'alabani yetkazish uchun bir jangchi Afinaga qarab yugurdi. **42 km** yugurgan va yetib borgan jangchi "Ga'laba" deya yuragi yorilib o'lgan ekan. Shuning uchun ham olis masofaga **yugurish Marafon** nomini olgan

Fermopil jangi

Yangi urushga tayyorgarlik ketayotgan paytda **Doro I vafot etdi.** Yunonistonga qarshi uning **o'g'li Kserks** yurish boshladi. **Mil. avv. 480 - yilda** Kserks qo'shini shimoliy Yunonistonni ishg'ol qiladi. Tog'lardagi **Fermopil darasi** Yunoniston shimolidan janubiga olib boradigan birdan-bir yo'l edi. Yunonlar o'sha joyda pistirma qo'yishga qaror qilishdi. Yunonlar qo'shiniga Sparta podshosi Leonid boshchilik qilgan. U forslarning hujumlarini qaytarib turgan. Biroq bir soatqin forslarga tog'lar orqali o'tgan boshqa yo'lni ko'rsatib bergan. Bundan xabar topdan **Leonid 300 spartalikdan** boshqa barcha yunon jangchilariga chekinishni buyurgan. Spartaliklarning barchasi jang maydonida qahramonlarcha halok bo'ldi. Ushbu voqea **«Uch yuz spartalik jasorati»**, deb tarixda mashhur bo'lib qolgan. Fermopil jangidan keyin Kserks qo'shinlari O'rtal **Yunonistonga yetib borib, Afinani ishg'ol qilganlar**

Salamin jangi

Yunonlar va forslar o'rtasidagi hal qiluvchi dengiz jangi mil. avv. 480-yilda tor Salamin bo'g'ozida bo'lib o'tdi. Yunonlarda **200 ta harbiy kema – triyeralar** mavjud edi. Bu kemalar qoyalar orasidan va sayoz joylardan oson suzib o'tar, o'sha davr uchun katta tezlikda – **soatiga 18 kilometr** tezlikda suza olgan. Yunon shahar-davlatlarining birlashgan floti forslarning harbiy flotidan kuchli bo'lgan. Yengilganidan keyin Kserks Yunonistonni tark etishga majbur bo'ldi.

Plateya jangi

Mil. avv. 479- yilda forslar Afinani bosib olishga yana bir marta urinib koʻ- radilar.

Yunonlarning birlashgan lashkari **Plateya shahri** yaqinida fors qoʻshinlarini tor-mor etdi. Bu yunon-fors urushlaridagi eng yirik jang boʻlgan. Yunon-fors urushlari yunonlarning toʻliq gʻalabasi bilan, mil. avv. 449- yildagi sulh natijasida vakunlandi.

26-§. Yunonistonning Makedoniya tomonidan bosib olinishi

Yunoniston shaharlari bir-birlari bilan urushayotgan paytda Makedoniya podshosi Filipp II Yunonistonni bosib olishni koʻzlaydi. Uning qoʻshinlari **suvoriylar** va **piyodalardan** tashkil topgandi. Piyoda qoʻshinlar 16 qatordan iborat falangada saflanardi. Falanganing **oltinchi** qatoridagi nayza **birinchi** qatordagi jangchini muhofaza etardi. Jang paytida butun falanga zirhlangan temir maxluqotga oʻxshab qolar edi. Falanga qanotlarini **otliqlar** himoya qilardilar. Filipp II Yunonistonga qarshi harbiy yurish qilishga jiddiy tayyorgarlik koʻrdi. Mashhur notiq **Demosfen** Ellada shaharlarini kezib, ularning aholisini birlashish va makedonlarga qarshi kurashishga daʼvat etadi. **Fiva** va ayrim boshqa shaharlar aholisi Filipp II qoʻshinlariga qarshi Afina ittifoqiga qoʻshiladi

Mil. avv. 338- yilda yunonlar va makedonlarning asosiy kuchlari **Beotiyadagi Xeroniya shahri yaqinida** toʻqnashadilar. Qattiq jang uzoq davom etadi. Harbiy hiyla qoʻllagan yunonlar ustunlikni qoʻlga oladilar. Makedonlar chekina boshlaydilar. Gʻalaba qilayotganiga ishona boshlagan yunonlar ular ni quvishga tushadilar. Yunonlarning qoʻshinlari shunda ikki boʻlakka ajraladi. Ana shu boʻlaklardan biriga Filipp II ning oʻgʻli Aleksandr qoʻmondonlik qilayotgan suvoriy qoʻshinlar qaqqhatqich zarba beradi. Yunon qoʻshinlari chekina boshlaydi va tor-mor etiladi. Jangda yunonlarning aksariyati halok boʻldi. Xeroniya ostonasidagi jangdan soʻng magʻlubiyat oqibatida Yunoniston Makedoniyaga qaram boʻlib qoldi.

«Yunonlar ozodligi Xeroniya ostonasida halok boʻlganlar bilan birgalikda dafn qilindi», degan edi Demosfen. Bu magʻlubiyatdan keyin Yunoniston aholisi oʻz qismatini qoʻrquv bilan kutib turishdi. Biroq **Filipp II oʻzini** yunonlar podshosi deb eʼlon qilmaydi. Filipp II yunonlar bilan birlashib, forslarga qarshi ittifoq tuzadi. Mil. avv. 337-yilda **Spartadan** tashqari barcha yunon shahar-davlatlarining vakillari **Korinfga** yigʻildilar va Makedoniya hokimiyati ostida forslarga qarshi yurish maqsadida yunon shaharlari ittifoqini tuzdilar.

Ular muhosada: **1) tinch-totuv yashash,**

2) o'zaro urushlar olib bormaslik va

3) bir-birining ichki ishlariga aralash maslik to'g'risida bir qarorga

keldilar. Biroq Filipp II forslarga qarshi yurishini amalga oshira olmasdan vafot etdi. Uning o'g'li Makedoniyalik Aleksandr hukmdor bo'ldi.

27- §. Fuqaro tarbiyasi

Yunonistonda bolalikdanoq **o'g'il bolalarga she'riyat** va **musiqaga** muhabbat hissi singdirilardi.

Umumiy ta'limdan tashqari, **yigitlar 2 yil harbiy ta'lim ham olishgan.**

Birinchi yili **ular uylarida vashar va safda yurish, qurol taqib yurish, ochlik va sovuqqa chidamli bo'lishni o'rganishardi.**

Ikkinchi yili esa ayrimlari **Attika chegara** qal'alarida harbiy xizmatni o'tashar, boshqalari **Pirey** bandargohida dengizchilik san'ati asoslarini o'rganishar edi. Mamlakatni mudofaa qilish zarurati yuzaga kelgan taqdirda **30 yoshga** to'lmagan erkaklarning barchasi qurol-yarog'lari va harbiy kiyim-kechaklari bilan ko'rikka yetib kelishi shart bo'lgan. So'ngra ular o'z xudolari, jonajon kulbasi va mamlakati uchun janglarga kirishgan. Vatanga muhabbat har bir fuqaroning fidoyiligi va jasorati hisoblangan.

Olimpiya o'yinlari

Olimpiya o'yinlari bilan bog'liq bo'lgan sanalar va ma'lumotlar		
№	Yil	Ma'lumotlar
1	Mil.avv.776-yil	Olimpiya o'yinlari o'tkazila boshlangan
2	Milodiy 394-yilda	Sodir bo'lgan zilzila oqibatida Olimpiya o'yin maydoni vayron bo'lib, qadimgi Olimpiya o'yinlarini o'tkazish butunlay to'xtab qoladi.
3	1896-yilda	Olimpiya o'yinlari qayta tiklandi.
Olimpiya o'yinlarining musobaqa o'yinlari va ayrim xususiyatlari		
№	Beshkurash	Olimpiya o'yini haqida
1	uzunlikka sakrash	Olimpiyaga eson-omon yetib kelishlari uchun o'yinlar o'tkazilayotgan paytda urushlar to'xtatilgan.
2	disk uloqtirish	Yunonistondagi Olimpiya o'yinlari Olimp xudosi Zevs sharafiga bag'ishlab o'tkazilgan
3	nayza uloqtirish	Olimpiya o'yinlari asoschisi Gerakl hisoblangan
4	yugurish	Olimpiya o'yinlarida faqat jinoyat sodir etmagan, sha'niga dog tushirmagan ozod yunon ishtirok etishi mumkin bo'lgan.
5	kurash	Musobaqalarda uch karra g'alaba qozongan sportchi Olimp tog'ida o'z haykalini o'rnatirishga haqli bo'lgan
6		Xristian dini tarqalishi natijasida xudo Zevs sharafiga bag'ishlangan Olimpiya o'yinlari man qilinadi
7		har to'rt yilda bir marta Olimpiya o'yinlari o'tkazilgan
8		Yunonlar yil hisobini ham Olimpiya o'yinlariga qarab yuritganlar.
9		G'oliblar muqaddas zaytun daraxti novdalaridan to'qilgan gulchambar bilan taqdirlanganlar.

28- §. Qadimgi Yunoniston madaniyati

Yunonlar Kichik Osiyoda joylashgan **Troyaga** mo'l-ko'l o'lja ilinjida urush boshlaganlar. Biroq yunon rivoyatlari boshqa bir sababni ham bayon qiladi. *Eng chiroyli ayol Sparta podshosining rafiqasi Sohibjamol Yelena edi. Troya podshosining o'g'li Paris Sparta podshosinikiga keladi va Sohibjamol Yelenani Troyaga o'g'irlab ke tadi. Voqeadan xabar topgan Sparta podshosi Parisdan qasos olishga ahd qiladi va barcha yunonlarni Troya bilan urushga chaqiradi. Yunonlar to'qqiz yil Troyani behuda qamal qiladilar.* Qadimgi yunon shoiri **Gomer «Iliada» va «Odisseya»** poemalarini yozdi. **«Iliada»** ana shu urushning oxirgi, **o'ninchi yili** haqida hikoya qiladi. **Odisseyning** maslahati bilan yunonlar ayyorlikni ishga soladilar: ichi bo'm-bo'sh ulkan **yog'och ot** yasashadi. Ana shu yog'och ot ichiga yunon qo'shinlarining bir qismi yashiringan, qo'shinning boshqa bir qismi esa yaqindagi orollardan biriga o'rnatib olgan edi. Troyaliklar yunonlar qamal qilishni to'xtatishdi va **Troya homiysi Afina Palladaga** xush kelishi uchun bizga ot sovg'a qilibdi, degan xulosaga kelib, yo'g'och otni shaharga olib kiradilar. Kechasi otning ichidan chiqqan jangchilar darvozalarni ochadilar va Troya bosib olinadi. Hozirgi tillarda **«Troya oti» iborasi xosiyatsiz sovg'a-salom** ma'nosini anglatadi.

«Iliada» dostonining bosh qahramoni Axillesdir. O'g'lining mangu barhayot bo'lishini istagan ona chaqalog'ini **Stiks daryosiga** botirib oladi. Ayni paytda Axillesning onasi ushlagan tovoniga suv tegmasdan qoladi. Janglardan birida Axilles tovoniga tekkan o'qdan

halok bo'lgan. O'sha kezlardan beri «**Axilles tovonib**» iborasi nozik joyni anglatadi. Troya urushi nihoyasiga yetdi. Yunonlar Troyani taladilar va mo'l-ko'l o'ljalari bilan uyga qaytmoqchi bo'lishdi. Ular **Egey dengizi orqali** uzoq va xatarli yo'llardan o'tishlari kerak edi. **XIX asrning oxirida** nemis olimi **Genrix Shlimann** Gomer hikoyalarini tadqiq qilib, **Troya joylashgan verni aniqladi**.

Olim **Turkiyadagi Hisorlik tepaligi** xarobalari hududida qazishma ishlarini boshlab yubordi va chindan ham Troya qoldiqlarini topadi.

Yunonistonda teatr

Bundan **2,5 ming yil** muqaddam ya'ni Xitoyda bambuk o'rnida shoyi ipakdan foydalana boshlagan davrda **Yunonistonda teatr dunyoga keldi**. «Teatr» so'zi **yunonchadan** tarjima qilganda «**tomoshalar joyi**», «**tomoshaxona**» degan ma'nolarni anglatadi.

- Tomoshalar faqat bayramlarda uyushtirilgan.
- Erta tongdan boshlangan tomoshalar kun bo'yi davom etardi.
- Tomoshabinlarga bir necha pyesalar namoyish etilardi.
- Teatrga kirish uchun arzimagan tomosha haqi yig'ilgan.
- Qashshoq fuqarolarga teatrga borishi uchun pul berilar edi.

Sahnada barcha rollarni faqat **erkaklar ijro etishgan**. Namoyish ishtirokchilari quvnoq, qayg'uli va yovuz qiyofadagi turli niqoblardan foydalanganlar.

- ❖ Teatrlarda o'zaro kurash namoyish etilgan, odatda qatnashuvchi kishilar halok bo'lishi bilan tugaydigan pyesalar **tragediya** deyilgan. «**Shoh Edip**» va «**Antigona**» singari eng mashhur tragediyalarni **Sofokl** yozgan.
- ❖ Ajoyib qochiriqlar, quvnoq sahnalar, nozik yumorga boy **komediyalar** esa inson nuqsonlari ustidan kuladi. **Aristofan** komediyalar ustasi edi.

Ibodatxonalar va boshqa jamoat binolari **toshdan** barpo etilgan. Xususiy uylar esa **g'ishtdan va paxsadan** qurilgan.

Nr	Haykaltarosh ismi	Haykaltarosh asari/qilgan ishlari
1	Fidiy	Parfenon barpo etilishiga boshchilik qilgan Akropolning qayta qurilishiga boshchilik qilgan. Yer yuzidagi yetti mo'jizaning biri hisoblangan olimpiyalik Zevs Haykalini qurgan
2	Dedal	Minos degan podsho uchun mashhur Labirint saroyini barpo etgan

Akropol markazida bunyod etilgan **Parfenon** Yunonistondagi eng a'lo marmar toshlardan qurilgan. Yorug'lik tushishiga qarab u o'z rangini **oltin rangidan** **havorang** yoki **kulranggacha** o'zgartirib, tuslanib turgan.

29-§. Qadimgi Yunoniston olimlari va mutafakkirlari

- Qadimgi Yunonistonda faylasuflarni donishmandlar, hayot murabbiylari sifatida bilishgan

N°	Mutafakkir ismi	Qayerlik	Asari/ Mutafakkir tomonidan aytilgan gaplar	Mutafakkir olimga tegishli qo'shimcha ma'lumotlar
1	Geraklit		1)Yer yuzidagi hamma narsa, olovdan kelib chiqqan degan qarashi mavjud	
			2) «Bir daryoga ikki marta tushish mumkin emas»	
			3) «Hamma narsa oqadi, hamma narsa o'zgaruvchandir»	
2	Demokrit	Frakiyalik	«bizni qurshab turgan hamma narsa ko'zga ko'rinmaydigan maydamayda zarralar – atomlardan tashkil topgan»	Geraklit fikriga e'tiroz bildirgan
3	Diogen		«Insonda hech qanday ehtiyojlar bo'lmasligi shart»	
			Afsona larga ko'ra, Makedoniyalik Aleksandr undan: «Senga qanday yordam berishim mumkin?» deb so'raganida, Diogen: «Nariroq tursang-chi, quyoshni to'sma!» deya kinoya qilgan ekan	
4	Aristotel			1)To'plangan bilimlarni alohida tarmoqlarga ajratdi va ularni mustaqil fanlar sifatida ta'riflab berdi.
				2) Aristotelni Sharqda «Arastu» deya aytish keyinchalik odatga aylangan.
5	Arximed	Sirakuzalik	«Evrikal!» («Topdim, topdim!»)	1) Arximedning yorug'likni ko'zgu orqali jamlab, Sirakuza ustiga hujum qilib kelayotgan rimliklarning kemalarini yondirib yuborgani haqida hikoya mavjud.
			«Menga tayanch nuqtasini topib bersangiz, Yerni ag'darib yuboraman!».	
			«Mening chizmalarimga tegma!»	
6	Sokrat(Sharqda keyinchalik «Suqrot»)	Afinalik	«Hech narsani bilmasligimni bilganim uchun ham meni donishmand deb hisoblashsa kerak»	Suqrot, ayniqsa, ochko'zlik va molparastlik singari nuqsonlarni qattiq tanqid qilgan
			Delfiya ibodatxonasidagi bitik uning sevimli hikmati bo'lgan: «O'z-o'zingni anglal!»	Suqrot Afi nadagi ba'zi tartiblarni qo'rqmasdan tanqid qilgani uchun o'limga mahkum etilgan.
			«Shuncha narsadan bemalol voz kechib ham yashash mumkinligi naqadar ajoyib!»	Suqrot tarixda odamgarchilik, sabrmatonat va jasurlik timsoli bo'lib qolgan.
7	Gerodot			Mil. avv. V asrda yashagan
				«tarixning otasi» degan nom berilgan.
8	Platon («Aflotun»)			Suqrot o'z fikrlarini og'zaki bayon qilgan. Uning g'oyalari Platon degan boshqa bir yunon faylasufi orqali bizgacha yetib kelgan.

30-§. Qadimgi Yunoniston afsonalari

Yunon afsonalari – xudolar va bahodirlar haqidagi rivoyatlardir

№	Afsonadagi mavjudodlar	Ma`nosi
1	sirenalar	yarim qush, yarim ayollar
2	kentavrlar	yarim otlar, yarim odamlar
3	sikloplar	peshanasida bitta ko'zi bo'lgan afsonaviy mavjudot

Afsonalar (yunon tilida **κμῆσις**) mamlakat tarixidagi qadimgi davr haqida ko'p narsalarni bilishga imkon beradi. Ular Olamning yaratilishi, Yer yuzida hayot va odamning paydo bo'lishi, qahramonlar jasorati va dengiz sayohatlari haqida hikoya qiladi.

Yunon afsonalari rang-barang va qiziqarlidir. Olam va xudolarning kelib chiqishi haqidagi afsona ham maroqli.

Eng avvalo **Yer-Geya** va **Osmon-Uran** va paydo bo'ldi. Ularning **farzandlari – titanlar** **Olimp tog'ida yashovchi xudolar ularni taxtdan ag'darmaguncha olamga hukmronlik qilganlar**. Afsonalarda aytilishicha, azalda Yer hamma tomondan dengizlar bilan o'ralgan. Dastlab ularning hukmdori **Okean degan titan** bo'lgan. **Atlas** degan titan ulkan osmon gumbazini yelkalasida suyab turgan.

Yunonlarning **rivoyatlari Gerakl, Axilles** va boshqa bahodir qahramonlar jasorati haqida ham hikoya qiladi.

12 jasorati tufayli **Gerakl Olimp tog'idagi xudolar saltanatida faxrli o'ringa ega bo'lgan ekan**.

Xudolar ularning Yer yuzi va marhumlar saltanatidagi hayotida hukmron edi. Qadimgi yunonlarning **3 xudosi** Olamni boshqarar edi:

№	Xudolar	Qayerni boshqargan
1	Zevs	Osmon
2	Poseydon	dengizda
3	Aid	marhumlar saltanatida

Yunonistonda **past tabaqali** ma'budlar **satirlar** va **nimfalar** deb nomlangan. Ular **o'rmonlar, darvolar va tog'larda yashaydilar**, deb tasavvur etilgan

Qadimgi Yunon Xudolari		
№	Xudo nomlari	Qanday xudo ekanligiga ko'ra
1	Zevs	Oliy xudo va qolgan barcha xudolarning rahnamosi
2	Poseydon	Zevsning inisi, dengiz hukmdori
3	Aid	Zevsning inisi, marhumlar saltanati xudosi
4	Afina	Zevsning qizi, Jangari ayol, donishmandlik xudosi
5	Appolon	Zevsning o'g'li, yorug'lik, musiqa va she'riyat xudosi
6	Gelios	Quyosh xudosi
7	Demetra	Dehqonchilik va hosildorlik xudosi
8	Geya	Yer ilohasi
9	Femida	Adliya ilohasi
10	Gefest	Temirchilar va hunarmandlar xudosi
11	Dionis	Uzumchilik xudosi
12	Ares	Urush xudosi
13	Artemida	Ov xudosi

Qadimgi yunonlarning xudolari va ilohalari ham odamlarga ancha o'xshaydi. Yunonlar Olimp tog'i xudolari timsolini tasvirlar ekanlar, ularni qizg'anchiq va shafqatsiz, kunni bazmi jamshid va ermakbozlikda o'tkazadi, bir-biri bilan tortishadi, deb hisoblashgan. Xudolar qattiqqo'l va qasoskor. Yunonlarning xudolari xohish-irodasiga qarshi borganlarni shafqatsiz jazolaydi. Shuning uchun ham yunonlar o'zlari yaratgan xudolardan qo'rqishar, ular sharafi ga ko'plab ibodatxonalar barpo etib, qurbonliklar qilganlar.

O'rta Osiyoda ahamoniylar hukmronligi

Hukmdor nomi	Hukmdorga tegishli ma'lumotlar
Kir II	O'rta Osiyo hududini bosib olishga harakat qilib ko'rgan dastlabki fors podshosi
	1) Parfiya, 2) Marg'iyona va 3) Baqtriyani bosib oladi
	Mill.avv. 530-yilda ulkan lashkar bilan massagetlar ustiga yurish qildi (Geradot ma'lumotlariga ko'ra) Bu vaqtda Massegt qabilasi malikasi To'maris edi.

Hukmdor nomi	Hukmdorga tegishli ma'lumotlar
Doro I	hukmronligining birinchi yili (mill.avv. 522-yil) Marg'iyonada Frada boshchiligida fors istilochilariga qarshi yirik xalq qo'zg'oloni ko'tarildi (Behistun qoyatosh yozuvlarida qayd etilgan)
	Hukmronligining uchinchi yilida (mil.avv.519-yil) saklar ustiga yurish qiladi. o'tkir kuloh kiyib yuruvchi saklar (bu yerda saka-tigra-xauda nazarda tutilgan) Uning Skunxa degan podshosini qo'lga kiritadi
	Mill.avv. II asrda Poliyen «Shiroq rivoyat»ni keltiradi. Ushbu rivoyatda Shiroq Doro I boshchiligidagi qo'shinni 7 kun cho'lu-biyobonda adashtiradi

- Bosib olingan mamlakatlarni itoatda tutmoq uchun ahamoniylar yagona davlat ni alohida viloyat – **satrapliklarga** bo'lib tashladilar
- **satrap** so'zi forscha «xshatra» – «viloyat» so'zidan kelib chiqqan
- Satraplarning ko'pchiligi ahamoniylar sulolasining vakillari bo'lgan
- O'rta Osiyoning forslar bosib olgan viloyatlari **3 satraplikka bo'linadi**

Bundan tashqari, qaram xalqlar saroy va ibodatxonalar qurilishiga ham safarbar etilgan. Soliqni kumush, chorva mollari (otlar, tuyalar, qo'yalar), hunarmandchilik buyumlari (sopol idishlar, qurol yarog', zeb-ziynatlar), kiyim-kechak va hayvonlar terisi bilan to'lashgan.

Doro I va uning vorisi **Kserks** hukmronligi davrida bosib olingan viloyatlardagi O'rta O siyo xalqlari **yunon-fors** urushlarida ham qatnashganlar

Mashhur Marafon jangida (Mil.avv. 490-yil) fors qo'shinlari markazida bo'lgan **saklar** muvaffaqiyatli urushgan

Geradot O`rta Osiyolik jangchilarning qurol-yarog`ini tavsiflab bergan

➤ Mil. avv. V-IV asrlarda O`rta Osiyo hududida dastlabki tanga pullar tarqalgan.

➤ 1877-yilda Amudarvo xazinasidan oltin va kumush buyumlar topilgan (Londondagi Britaniya muzevidan topilgan)

Mil. avv. VI – IV asrlarda madaniyatning rivojlanishi yozma va arxeologik manbalar asosida o`rganilgan. Ular O`rta Osiyo xalqlarining 1) hunarmandchilik, 2) zargarlik, 3) tikuvchilik, 4) kulolchilik va 5) binokorlik sohalarida yuksak darajaga erishganligidan dalolat beradi.

32-§. O'rta Osiyo xalqlarining yunon makedon istilochilariga qarshi kurashi

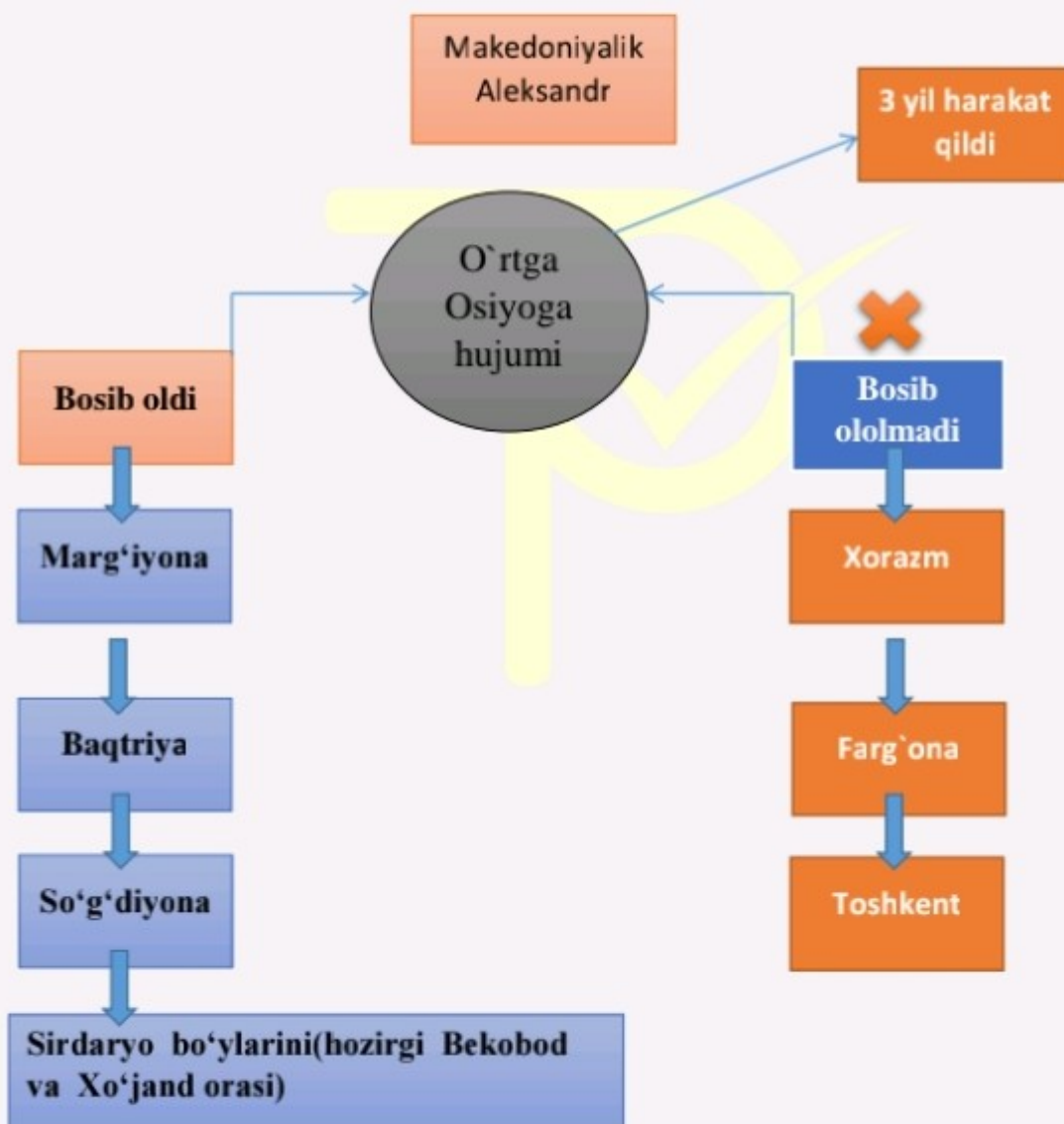
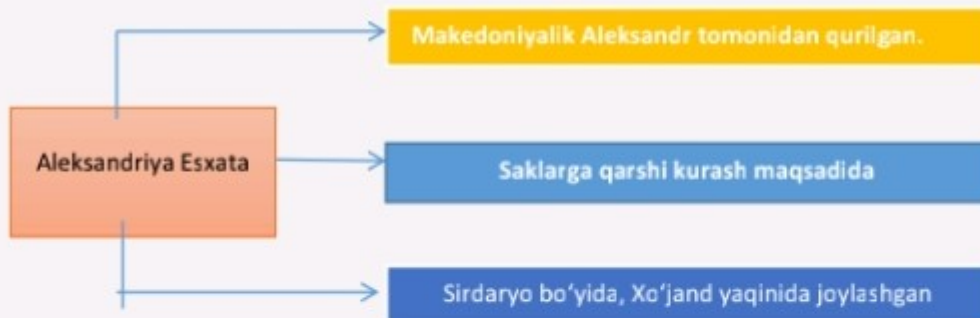
Xanjar – «**akinak**», jangovar oybolta esa «**sagaris**» deb nomlangan. Uzoq masofadan turib jang qilish quroli sifatida kamondan foydalanilgan. Jangovar otlar ustiga va ko'kragiga temirdan yasalgan bargustvon yopilgan.

Hukmdor nomi	Yil	Hukmdorga tegishli ma'lumotlar
Makedoniyalik Aleksandr	Mil.avv.336-yil	Makedoniya podshosi bo'ladi (20 yoshida)
	Mil.avv.334-yil	Sharqqa yurish boshladi(10 yil davom etagn) Yurishlar davomida 1) Kichik Osiyo 2) Suriya, 3) Misr, 4) Eron va 5)Hindistonda katta hududlarni bosib oladi
	Mil.avv.330-yil	<u>Qadimgi Fors davlatining Ahamoniylar sulolasidan bo'lgan oxirgi shoh Doro III ning qo'shinlarini tor-mor keltirdi</u>
	Mil.avv.329-yil	Aleksandr qo'shinlari Oks – Amudaryoda kechib o'tadi
	Mil.avv.329-yil	Maroqandani egalladi
	Mil.avv.328-yil	Spitaman bilan Aleksandr o'rtasida hal qiluvchi jangi bo'lib o'tadi
	Mil.avv.323-yil	Makedoniyalik Aleksandr vafot etdi

- ❖ Makedoniyalik Aleksandr ulkan hududda o'z hukmronligini mustahkamlash maqsadida bosib olingan shaharlarga **yunonlarni** joylashtirdi.
- ❖ Makedoniyalik Aleksandr **Hindistonga** yurish qilishdan oldin qo'shinlarining orqa tomonini xavfsizlantirish maqsadida **Amudaryoning narigi** tomonida yashovchi elatlarni bo'ysundirishga qaror qildi.
- ❖ Birinchi bo'lib uning yo'lini to'sgan shahar Baqtriya poytaxti Baqtra (Zariaspi) bo'ldi. Bu vaqtda ahamoniylar sulolasining vakili Bess Baqtriyaning satrapi bo'lgan. U Baqtra shahrini dushmanga qoldirib, Amudaryoning narigi tarafi ga qochib ketadi.

Yodda tuting!!!

- Makedoniyalik Aleksandrning ustози **Aristotel** bo'lgan. U Amudaryodan ikki podsho – Kir II va Doro I kechib o'tgani, ikkalasi ham mag'lubiyatga uchrangani, shu bois u yurishga yaxshi tayyorgarlik ko'rishi kerakligini aytib o'tgan.
- **Nautaka**- Qashqadaryo vohasining sharqiy qismi
- **Maroqanda** –Samarqand
- **Kurushkat**-Kripolis(Fors shohi Kir II asos solgan. Makedoniyalik Aleksandr ushbu shaharni bosib olish uchun asosiy qo'shinlari bilan Sirdaryo qirg'oqlari sari yuradi
- **Oks**- Amudaryoning qadimgi nomi
- **Yaksiart**- Sirdaryoning qadimgi nomi
- **Politimet**-Zarafshon daryosining qadimgi nomi(Bu yerda Spitaman boshchiligida Makedonlarga pistrima qo'rganlar)
- Zariaspi-Baqtriya

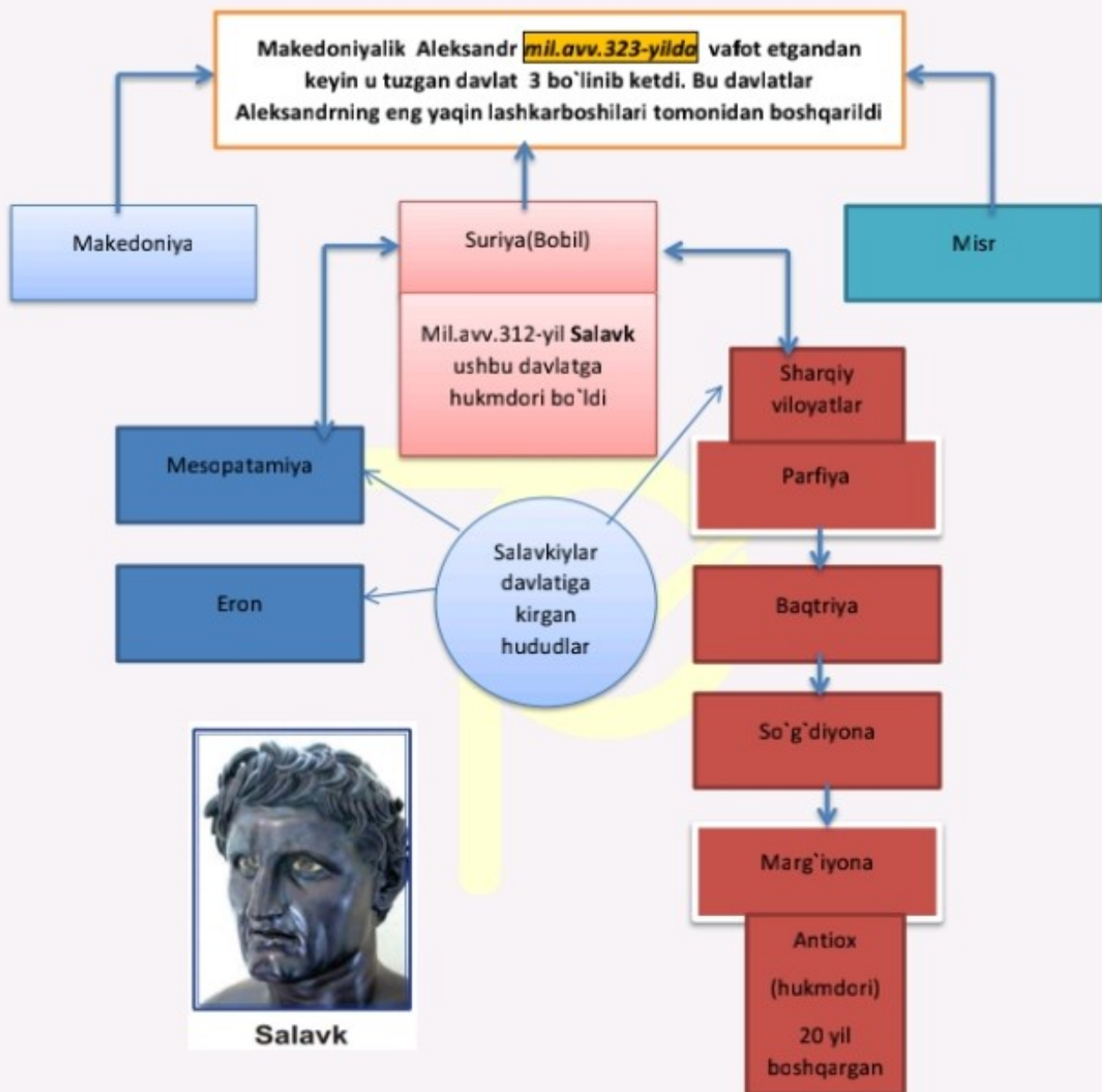
- Makedoniyalik Aleksandr Xoriyen va Oksiartning Hisor tog'larida joylashgan qal'alarini qo'lga kiritib, Oksiartning qizi **Ravshanakka** uylanadi

➤ Makedoniyalik Aleksandrning siyraklashgan askarlari **Baqtriya va So'g'diyona** yoshlari hisobiga to'ldiriladi

Ma'lumot o'rnida: Ancha qo'shin to'plagan **Spitaman Maroqandani qamal qildi**. Aleksandr qamalda qolganlarga yordamga uch mingga yaqin jangchidan iborat qo'shin jo'natadi. Qadimda **«Politimets» deb atalgan Zarafshon daryosi** bo'yida makedonlarga pistirma qo'ygan Spitaman dushman guruhini tamomila qirib tashlaydi. Shunda Aleksandrning o'zi qo'zg'olonni bostirishga o'tlanadi. Yunonlarning katta kuchlari yaqinlashib kelayotganidan xabar topgan Spitaman qamalni to'xtatadi va o'z qo'shinlarini sahro sari boshlab ketadi. Saklarga qarshi kurash uchun Aleksandr **Sirdaryo bo'yida, Xo'jand yaqinida** qal'a barpo etish to'g'risida buyruq beradi. Bu qal'a **Aleksandriya Esxata (Chekka Aleksandriya)** deb ataldi Aleksandr Maroqandada maxsus harbiy qo'shin qoldirib, asosiy qo'shinlari bilan qishlash uchun **Zariasp** (Baqtra)ga jo'nadi. O'sha yilning bahorida Aleksandr qo'zg'olonni bostirish chorasini ko'radi. O'z lashkarlarini uch qismga bo'lib, So'g'diyonani u boshidan bu boshigacha kezib chiqadi va tinch aholini qirib tashlaydi.

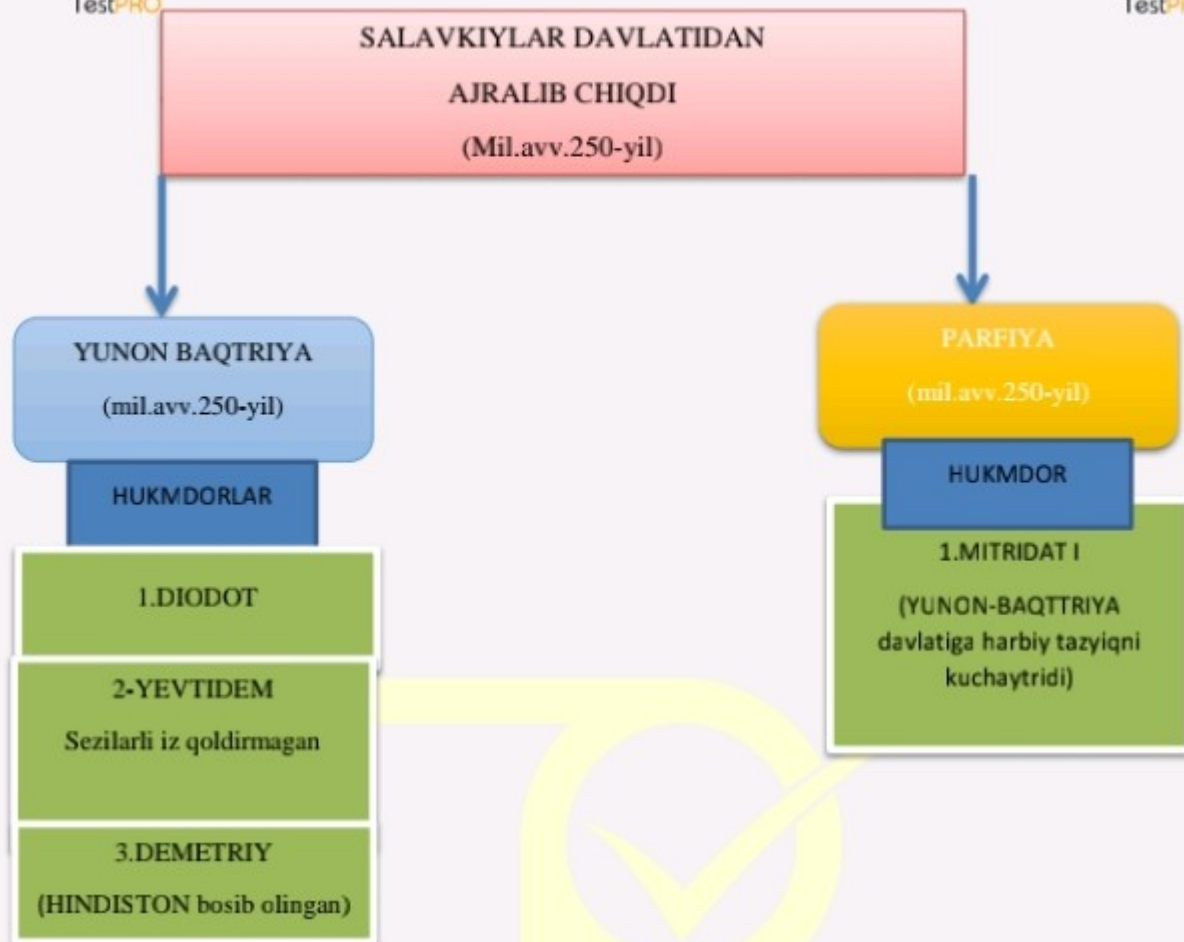
33-§. Salavkiylar davlati va Yunon-Baqtriya podsholigi

*** Marg'iyona Antioxiysi (Marv)

Salavk o'z davlati tarkibiga kirgan O'rta O siyoni alohida **viloyatlar – satrapliklarga** ajratdi. Ularning har biriga boshliq satrap hukmronlik qilar edi. **Davlat mudofaasi va qo'shinlarni tashkil etish bilan sobiq lashkarboshilardan tayinlangan strateglar** shug'ullanar edi.

**** **Mil.avv.280-yil** Salavkanning o'g'li **Antiox** Salavkiylar davlati hukmodiri bo'ladi(ma'lumot tayanch konspektidan olindi)

- ❖ Baqtriyadan tashqari, Yunon-Baqtriya podsholigi tarkibiga **So'g'diyona** va **Marg'iyona** ham kirgan.
- ❖ **Demetriy** hukmronligi davrida Yunon-Baqtriya **podsholigi eng katta sarhadlarga ega bo'ldi**
- ❖ Yunon-Baqtriya davlati **Parfiya bilan tinimsiz urushlar olib borishga majbur bo'ladiki**, bu hol uning **kuchsizlanishiga sabab bo'ldi**.
- ❖ **Mil.avv.140-130-yillarda** YUNON-BAQTRIYA davlatini **YUECHJI** qabilasi bosib oladi.

Antik madaniyatning integratsiya jarayoni		
№	Baqtriyada yunonlarning	Yunonistonda Baqtriyaning
1	yozuvi	binokorlik an`analari
2	og`irlik o`lchov birliklari	hunarmandchilik an`analari
3	pul munosabatlari	
4	Hunarmanchilik buyumlari	
5	San`at buyumlari	

Mil.avv. VII ASR- Xorazmda shaharsozlikning boshlanishi(KO`ZALIQIR)

Mil.avv.IV.ASR- Xorazm Ahamoniylar tarkibidan ajralib chiqdi

XORAZMDA HUKMDORNING QARORGOHI-QAL`ALIQR

1) JONBOSQAL`A Mil.avv. III-II asrlar

QO`YQIRILGANQAL`A

- Mil.avv. III-II asrlar

AYLANA
SHAKLDAGI
IBODATXONA
QOLDIQLARI

Milodiy II–III asrlarda **TUPROQQAL`A** (20 ta loy haykal)

Mil.avv. V-IV asrlar **Oybo`virqal`a** (eng qadimgi yozuv)

TUPROQQAL`A ning Markaziy maydonda **muhtasham saroy** va **ibodatxonalar** joylashgan.

Xorazmda ayniqsa **hunarmandchilik** yuksak darajada rivoj topgan.

Xorazm aholisi **So`g`diyona**, **Marg`iyona**, **Baqtriya** va **dasht ko`chmanchilari** bilan yaqindan savdo munosabatlarini o`rnatgan.

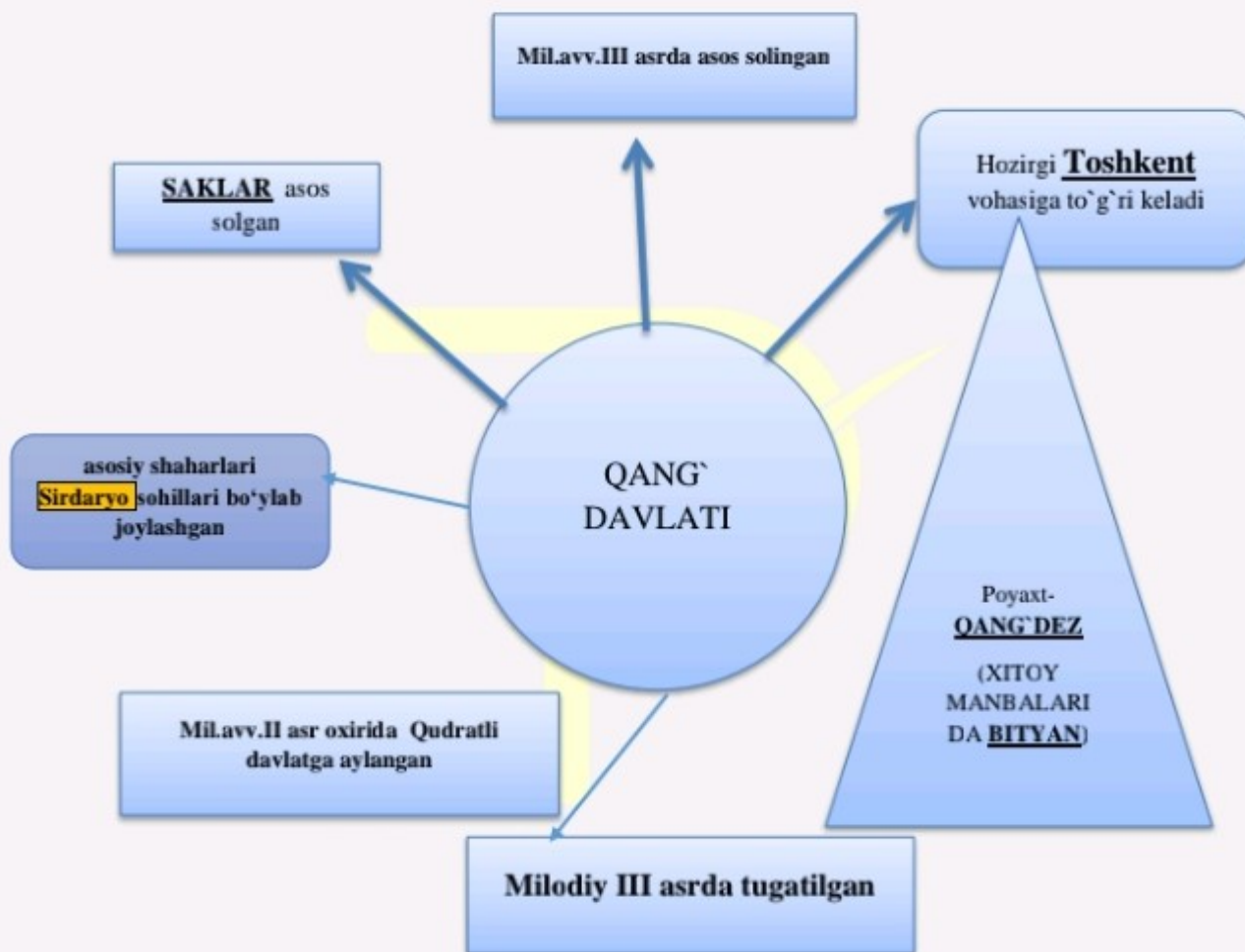
Mil.avv.I asrda va milodiy dastlabki asrlarda Xorazmda **kumush va mis tangalar zarb qilingan.

****Milodiy I asrda** Xorazmda ishlab chiqilgan mahalliy **taqvimdan** xorazmliklar **VIII asrga** qadar foydalanishgan

O'rtasiyodagi eng qadimgi yozuv Xorazm hududidan topilgan.

Bular: 1) **Oybo'yirqal'a** (miloddan avvalgi V–IV asrlar) yodgorligidan **xum sirtiga bitilgan yozuv** va

2) **Qo'yqirilganqal'a** dan topilgan **ayrim mahalliy yozuvlardir** (miloddan avvalgi III–II asrlar).

Davlatning madaniy markazlaridan biri **Toshkent vohasi** edi. Ayni shu hududda o'troq ziroatchilik va hunarmandchilik madaniyati vujudga kelgan. Qang' davlatidan Buyuk ipak yo'lining **shimoliy tarmog'i** o'tgan. Buyuk ipak yo'lining o'tishi 2 narsaga sabab bo'lgan. 1) davlat iqtisodiyotining gullab-yashnasiga 2) ko'chmanchi qabilalar bilan urushlarning kelib chiqishiga

**Sho`rabashat, Uchqo`rg`on singari shaharlari mavjud bo`lgan

35-§. Kushon davlati

Mil. avv. 140–130-yillar oralig'ida ko'chmanchi **yuechji** qabilalari Yunon-Baqtriya davlatini bosib oladilar. Yuechjilar Baqtriya yerlariga kelib o'r'nashadilar va **milodiy I asrda** **Guysuan (Kushon) xonadonining boshlig'i** barcha yuechji mulklarini o'z hokimiyati ostida birlashtirib, Kushon davlatiga asos soladi.

No	HUKMDORLAR	AMALGA OSHIRGAN ISHLAR
1	Kudzula Kadfiz	Birlashgan yuechji qabilalarining birinchi hukmdori „Afg'oniston va Kashmir qo'shib olindi
2	Vima Kadfiz	Kushon podsholigida hukmdor nomi ko'rsatilgan tanga zarb qilish boshlandi
3	Kanishka	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Baqtriyadan Peshovar (hozirgi Pokiston)ga ko'chiriladi, Kushon podsholigi esa ulkan davlatga aylanadi. ➤ Hindiston, Xitoy va Rim imperiyasi bilan savdo va elchilik munosabatlari yo'lga qo'yildi. ➤ Hindistonning bir qismi qo'shib olinidi. ➤ Uning hukmronligi davrida 1) Hindiston, 2) Xo'tan, 3) Afg'oniston va 4) O'zbekistonning janubigacha bo'lgan yerlar kirgan. ➤ Kushon podsholigi o'z taraqqiyotining cho'qqisiga erishadi.

Kushon davlati **iqtisodiyotining asosini** **1) sug'orma dehqonchilik,** **2) savdo-sotiq** va **3) hunarmandchilik** tashkil qilgan.

Kushon davlati yozuvi

O'rta Osiyoda qadimgi **oromiy yozuvi** keng tarqaladi. Bu yozuv **G'arbiy Osiyoda** paydo bo'lib, alifboga asoslangani tufayli o'zlashtirish ancha oson bo'lgan.

Yozuv		
No	Hudud	Yozuv namunalari
1	Qadimgi Termiz	oromiy yozuvi asosidagi kushon-baqtriya alifbosidagi yozuv namunalari
2	Surxko'tal(Afg'oniston)	yunon alifbosidagi kushon bitiklari
3	Amudaryoning quyi oqimida	oromiy alifbosi asosidagi xorazmiy va so'g'diy yozuvlari
4	Zarafshon	oromiy alifbosi asosidagi xorazmiy va so'g'diy yozuvlari
5	Qashqadaryo	oromiy alifbosi asosidagi xorazmiy va so'g'diy yozuvlari

Kushon davlati tashkil topayotganda **Bagtriva, So'g'diyonaning** asosiy aholisi **zardushtiylik** dinida edi. **Kanishka** hukmronligi davrida **Hindistonning** bir qismi qo'shib olinib, yaqindan aloqalar o'rnatilgach, **Kushon davlati hududiga kirib kelgan buddaviylik** dini zardushtiylik bilan birga milodiy **VIII asrgacha** O'rta Osiyoda saqlanib qoldi. Aynan **Surxon** **vohasi orgali buddaviylik O'rta Osiyo bo'ylab targala boshladi**

Kushon davlatida Me'morchilik va san'at

Kushonlar davrida **binokorlik va me'morchilik** yuksak darajada taraqqiy etgan. **Dalvarzintepa va Eski Termiz** singari shaharlar xom g'ishtdan qurilgan mustahkam istehkom devorlari bilan o'ralgan edi. Shaharlarning o'zi hunarmandlar mahallalariga va turar joy mavzellariga ajratilgan.

Xolchayondagi kushon hukmdorlari saroyi, Eski Termiz (**Qoratepa, Fayoztepa**) va **Dalvarzintepadagi buddaviylik ibodatxonalarida** o'sha davr devoriy tasvirlari va haykaltaroshlikning yuksak san'at namunalari o'rganilgan.

Ayritomda - do'mbirachi hamda ud cholg'u asbobini chalayotgan musiqachilar tasvirlari topib o'rganilgan.

Dalvarzintepa - fil suyagidan yasalgan shaxmat donalari topilgan.

Kandakorlik - Kushon davlatida yuqori rivojlangan.

Kushon san'atida mahalliy an'analar, Qadimgi Sharq va Qadimgi Yunoniston ellinistik san'ati uslublari muvofiqlashgan.

36-§. Buyuk Ipak yo'li

1877-yilgacha -«Buyuk meridional yo'l»
 1877-yildan «Buyuk Ipak yo'li»

U Sariq dengiz sohilidan boshlanib,

1) Sharqiy Turkiston,

2) O'rta Osiyo,

3) Eron,

4) Mesopotamiya orqali O'rtayer dengizi sohillarigacha

borgan.

Bu yo'lda 1) Sian, 2) Dunxuan, 3) Yorkent, 4) Samarqand, 5) Buxoro, 6) Termiz,

7) Marv va boshqa bir qancha shaharlar joylashgan.

№	Buyuk Ipak yo'li- orqali qanday mahsulotlar olib borilgan?	
1	SO'G'DIYONADAN-XITTOYGA	1) Jun gazlama, 2) gilam, 3) zeb-ziynat buyumlari va 4) qimmatbaho toshlar
2	BAQTRIYADAN	Tuyalar
3	FARG'ONADAN	Zotli otlar
4	BADAXSHONDAN	La'l
5	HINDISTONDAN-O'RTA OSIYOGA	Ip-gazlama va paxta chigiti
6	XITTOYDAN O'RTA OSIYOGA	Guruch va ipak matolar

***Xitoy imperatori **U-Di** elchi **Chjan Syanni** ko'chmanchi **xunn** qabilalariga qarshi kurashda ittifoqchi va hamkorlar topish uchun jo'natadi

*** **Chjan Syanning yurgan yo'li** bo'ylab buyuk ipak yo'li shakllangan.

*** Elchi xunlar qo'liga asir tushadi va **10 yilcha hibsda** bo'ladi

***Chjan Syan **Oloy vodiysidan** o'tib vataniga qaytadi.

Elchi Xitoy imperatoriga ko'rgan-bilganlarini so'zlab beradi. U Xitoyga **Farg'ona otlaridan** birini va **beda urug'idan** olib kelgan edi. Bu otli xitoyliklar «**samoviy**» deb ataganlar. Imperator U-Di o'z saroyi yaqinida beda ektiradi. Keyinchalik u **Xitoyning butun shimoli bo'ylab** ekiladigan bo'ldi. Chjan Syan yurgan yo'li bo'ylab Xitoy mamlakatini Markaziy va G'arbiy Osiyo bilan bog'lovchi jahon ahamiyatiga ega «Buyuk Ipak yo'li» deb ataluvchi karvon yo'li o'tadigan bo'ldi

Shunday qilib, Buyuk Ipak yo'li Sharq va G'arb mamlakatlari xalqlarini o'zaro madaniy aloqalaridan bahramand bo'lish imkonini berdi

37-§. Qadimgi Italiya

- ❖ Italiya aholisining asosiy mashg'uloti **dehqonchilik** va **chorvachilik** bo'lgan.
- ❖ Apennin yarimorolida turli xil qabilalar yashagan. **Lig'urlar** Italiyaning qadimgi qabilalaridan biri bo'lib, **chorvachilik** bilan shug'ullanganlar.
- ❖ Italiya» so'zi (yunoncha **avitulus**) so'zidan **buqa, buzoqcha** ma'nosini bildiradi.
- ❖ **Mil.avv. VIII-VI asrlarda** Italiya sohillarida koloniyalarga asos solgan yunonlar bu mamlakatda sigirlarni o'tlatish uchun ajoyib o'tloqlarni topganlar.
- ❖ Apennin yarimorolidagi eng katta daryo **Po** daryosi hisoblanadi.
- ❖ Yarimorolning qabilalari **italiklar** deb nomlangan.
- ❖ Etrusklar Italiyaning **shimoli-g'arbiy** qismida yashagan. Ularning asosiy mashg'uloti **dehqonchilik** bo'lgan. **Mil. avv. VIII asrda** etrusklar Italiyada **12 ta shahar-davlatning** ittifoqini tuzishadi.
- ❖ Etrusklar **Sharq mamlakatlari** bilan erkin savdo-sotiq qilish uchun yunon **koloniyalariga qarshi** kurash boshladilar. Afrikaning **shimoliy** sohilida joylashgan **Finikiya** koloniyasi **Karfagen** shahar-davlati ham ularga qo'shildi. Avvaliga karfagenliklar va etrusklar g'alaba qozonishdi, ammo ko'p o'tmay yunon qo'shini ularni quruqlik va dengizda tormor qildi.

Rim shahri **Tibr daryosi** bo'yidagi **dehqonchilik manzilgohlaridan** boshlangan.

Rim **7 ta tepalikda** joylashgan.

Rivoyatga qaraganda, **mil. avv. 753-yilda** Rim shahriga **aka-uka Romul va Rem** tomonidan asos solingan. *Dunyoga kelganlaridan so'ng chaqaloq larni savatga solib, **Tibr daryosi bo'yiga** tashlab ketadilar. Daryo bo'yida ularni **Ona bo'ri** topib olib, emizadi va boqadi. Keyin aka-ukalarni bir **cho'pon** topib olib tarbiyalaydi. Voyaga yetganlarida esa ular Tibr bo'yida shahar barpo etishga ahd qilishadi. **Aka-ukalar janjallashib qolib, Romul o'z inisini o'ldirib qo'yadi, shaharga esa o'z nomini beradi.** Bugungi kunda, afsonada aytilganidek, **egizaklarni emizgan Ona bo'ri Rimning timsoli hisoblanadi.** Rim katta shaharga aylanadi. **Kapitoliy** tepaligida dushmanlardan himoyalaniş u chun qal'a bunyod etiladi.*

Ilgari rimliklar o'z hukmdorlarini saylashardi. Hukmdorlar ham **1)harbiy boshliq**, **2)ham sudya**, ham **3) kohin** bo'lishgan. Laqabi **Mag'rur Tarkviniy** degan kishi mamlakatga saylab qo'yilgan hukmdorni o'ldirib, hokimiyatni egallab oldi. Bundan darg'azab bo'lgan aholi qo'zg'olon ko'tarib, Tarkviniyni shahardan haydab yubordi. Shahar ahli butun hokimiyat bir kishi qo'lida jamlanishiga yo'l qo'ymaydigan boshqaruv shakliga o'tishga qaror qiladi. **Podsho hokimiyatining ag'darilishi Rim respublikasi asosini yaratdi**

Eslab qoling. Mag'rur Tarkviniy quvg'in qilinganidan keyin, **mil. avv. 509-yilda** Rim respublika deb e'lon qilindi.

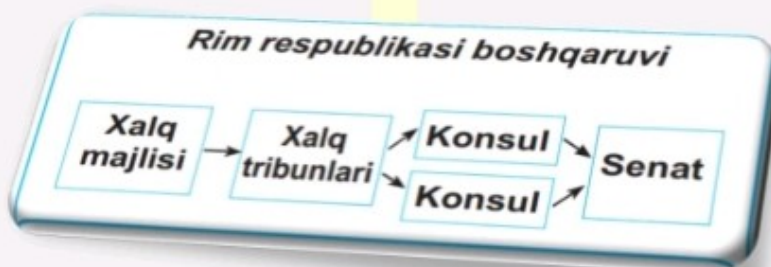
38-§. Rim respublikasi

Rim hukmdorlari muhim masalalarni muhokama qilish uchun **Xalq majlisini** chaqirganlar. Xalq majlisi 1) urush e'lon qilar, 2) sulh tuzar, 3) qonunlarni tasdiqlar va bekor qilar, 4) barcha muhim mansabdor shaxslarni tayinlar edi. Bu majlisning qarorini **Senat tasdiqlagan**, **lotinchadan tarjima qilin**ganda «senat» so'zi **«oqsoqollar kengashi»** degan ma'noni anglatadi. Rimning **tub aholisi patritsiylar**, Rimga ko'chib kelgan odamlar va **ularning avlodlari plebeylar** deb atalgan. Rim boshqaruvida faqat **patritsiylar ishtirok** eta olar edi. **Mil. avv. VI asr oxiridan** Rim davlati **respublika** deb yuritila boshlangan.

Lotinchadan tarjima qilinganda «respublika» so'zi **«xalq ishi, umumiy ish»** degan ma'nolarni anglatadi («res» – ish, «publika» – xalq). Xalq majlisi patritsiylardan **ikki kishini bir yil muddatga hokim qilib saylagan**. Ular **konsullar** deb atalgan.

Badavlat odam turli yo'llar bilan saylovchilarni o'z tarafi ga og'dirib, bepul tushlik uyushtirishgan, sovg'a-salom tarqatishgan va shunga o'xshash ishlarni amalga oshirishgan. **Saylov kuni konsullikka o'z nomzodini qo'ygan badavlat kishilar «kandida»** deb ataluvchi oq-harir libos kiyib olishgan. Hozirgi «kandidat», ya'ni **qandaydir lavozimni egallashga harakat qiluvchi nomzod shaxs ma'nosini beruvchi so'z ham «kandida»dan kelib chiqqan**. Oq rang nomzodning vijdoni ham uning libosidek beg'ubor va pokiza bo'lishi kerakligini bildirgan.

Senat mamlakatda katta hokimiyatga ega bo'lgan. Birorta ham qonun **Senatda muhokama etilmasdan turib, Xalq majlisi tomonidan qabul qilinmasdi**. Asosiy mansabdor shaxslar – konsullar esa bevosita davlatni boshqarar edilar. Qadimda eng tajribali va hurmatli kishilar Senatda o'rin egallagan bo'lsa, vaqt o'tishi bilan konsullar hech bir saylovsiz Senatda o'rin egallab oladigan va uning umrbod a'zosiga – **senatorga** aylanadigan mavqega erishdilar. **Urush boshlangan taqdirda yoki xalq qo'zg'oloni ro'y berganda diktator va uning o'rinbosari – qo'shinlar boshlig'i etib tayinlanardi**. Diktator cheklanmagan hokimiyatga ega bo'lgan. Ammo u hokimiyatda **6 oygacha davom etgan** tura olgan.

Har bir konsulni **12 kishidan iborat faxriy qorovul – liktorlar** qo'riqlab yurardi. Konsul jinoyatchilarni **jazolash imkoniyatiga egaligi** alomati sifatida **liktorlar yelkalariga o'rtasiga boltacha sanchilgan qayishqoq argonchalardan bog'lama taqib yurishardi**.

- Konsullar ikki nafar bo'lib, ular muhim masalalarni hal etayotganda bir-birlari bilan maslahatlashib olishi kerak bo'lgan.
- **Konsullar yil davomida Rim respublikasini boshqarib, rimliklarni sud qilar edilar.** Harbiy davrlarda esa ular qo'shinlarga qo'mondonlik qilishgan. Har yili ular Xalq majlisiga hisobot berar edilar.
- Rim respublikasida **xalq tribuni** lavozimi ham ta'sis etilgan. **Xalq tribunlari qashshoq rimliklar manfaatlarini ifoda etgan.** Ular majlislarda barcha fuqarolarning teng va yashirin ovozi bilan saylanar edi. Xalq tribuni **«veto» (taqiqlayman)** so'zini aytishi mumkin bo'lgan, bunday holda qonun qabul qilinmas edi.
- Qadimgi Rim qonunchiligi og'zaki qonunlarga asoslangan edi.
- Sudlarda ko'pincha adolatsiz qarorlar chiqaruvchi patritsiylar majlis tuzar edilar. **Plebeylar** talabiga ko'ra, **10 ta patritsiydan** iborat hay'at tuzilib, ular qonunlarning yozma majmuasini tuzishlari kerak bo'lgan.
- Ammo hay'at bu ishni oxiriga yetkaza olmagan. O'shanda asosan plebeylardan iborat bo'lgan Rim qo'shinlari isyon ko'taradi. Ular Rim atrofidagi Muqaddas tog'ga ketib qoladilar va o'z qonunlariga ega bo'lgan yangi shahar tashkil qilamiz, deb ogohlantiradilar. Shu tariqa **12 ta mis** lavhaga o'yib yozilgan qonunlarni hamma ko'rishi uchun Rimning markaziy maydoni – Forumga joylashtiradilar. **Patritsiylar 12 jadvaldan tashkil topgan yangi qonunlarni qabul qilishga majbur bo'ladilar.** Mazkur **qonunlar xususiy mulkni daxlsiz deb e'lon qildi,** ammo ular asosan **plebeylar va patritsiylar** tengsizligini qonunlashtirgan. Faqat **miloddan avvalgi III asr** boshlariga kelib **Rimning barcha fuqarolari mavqeidan qat'iy nazar qonun oldida teng, deb hisoblanadigan qonunlar qabul qilindi.**

Eslab qoling: **Senat 300 kishidan iborat** bo'lgan. Birorta ham qonun Senatda muhokama etilmasdan turib, **Xalq majlisi** tomonidan qabul qilinmasdi.

39-§. Rim respublikasining hayoti

- ❖ **mozaikalar** – shisha yoki tosh parchalaridan ishlangan suratlar
- ❖ **villalar** -Shohona bo'lgan uy-joylar
- ❖ **freskalar** – xom suvoqqa ishlangan rasmlar
- ❖ Har bir shahar markazidagi **Forumda** 1) **bozor maydoni,** 2) **xalq yig'ilishlari uchun joy** va markaziy 3) **ibodatxona** bo'lgan.
- ❖ Suv shaharga bir necha qavatli ko'prikk o'xshab ketuvchi **akveduk** orqali oqib kelgan
- ❖ Rimda **Odamlar kiyib yuradigan liboslari ularning jamiyatdagi mavqecini bildirgan.** Masalan, o'g'il bolalar **14 yoshga to'lgunga qadar pushti yo'llik toga kiyishgan.** 14 yoshga kirganlarida ular voyaga yetgan shaxs hisoblanar va **oppog** toga kiya boshlar edilar

Qadimgi rimliklarning xudolari

- ✓ Rimliklar xudolarining ko'pchiligi **yunonlar xudolarini** esga soladi. Muhim ishni boshlashdan oldin rimliklar xudolarga qurbonliklar bag'ishlar edilar

№	Qadimgi Rim xudo va ilohalari nomi	Qanday xudo/iloha ekanligiga ko'ra
1	Yupiter	1) Rimning bosh xudosi, 2)osmon, momaqaldiroq va 3) yashin podshosi
2	Mars	urush xudosi
3	Neptun	dengiz xudosi
4	Morfey	uyqu xudosi
5	Diana	ov xudosi
6	Vulqon	olov va temirchilik xudosi
7	Venera	bahor va sevgi xudosi
8	Baxus	may xudosi
9	Yustitsiya	sudlov ilohasi
10	Fortuna	taqdir ilohas
11	Merkuriy	savdo-sotiq xudosi

Ibodatxonada Rimning bosh xudosi **Yupiterning** vulkan haykali o'rnatilgan. Ibadatxonada yonida **altar** – qurbonlik baxshida etiladigan ko'tarma joy bo'lgan.

№	Qadimgi Rim kohin/ruhoniylari	Qanday yumush qilishiga ko'ra
1	pontifiklar	1) Marosimlar o'tkazilishi ustidan nazorat qilishgan 2) Ular bayramlar taqvimini, marosimlar tantanalari tartibini tuzishardi 3) 5 nafardan 15 nafargacha ruhoniylardan jamlangan pontifiklar hay'atiga Buyuk pontifik rahbarlik qilgan
2	avgurlar	Rimliklar barcha muhim ishlarni fol ochishdan boshlashgan. Fol ochish kohinlar
3	vestalkalar	Xonadon o'chog'i ilohasi Vesta ibodatxonasida muqaddas olov saqlangan.

40-§. O'rtayer dengizida hukmronlik uchun kurash

- Qadimgi Rimda dastlab qo'shinga **yer mulkka ega bo'lgan rimliklar olingan**. Keyinchalik qo'shin doimiy harbiy kuchga aylangan. Armiyada **17 yoshga yetgan erkak** fuqarolar xizmat qila olgan.
- Qadimgi Rim armiyasida xizmat muddati **25 yil** bo'lgan. Shuncha muddatdagi xizmati evaziga legio ner uy-joy, durustgina oylik maosh olish va Rim tarkibidagi turli o'lkalarda xizmat qilish imkoniyatlariga ham ega bo'lar edi.

Qadimgi Rim armiyasining askariy birliklari		
№	Nomi	Qancha askardan
1	senturiyalar	80 kishidan iborat
2	kogorta	Bir necha senturiy
3	legion	10 ta kogorta

- Harbiy guruhlar davlat hududi bo'ylab tezroq harakatlanishi uchun mamlakatda **soz (tekis) yo'llar tarmog'i barpo etilgan**, bu yo'llar bilan mamlakatning har qanday o'lkasiga borish mumkin bo'lgan. Davlat chegaralarida tosh qal'alar qurilgan.
- Janglardagi zafardan so'ng Senat qaroriga ko'ra, Rim qo'shinlari **g'alaba (triumfni)** nishonlaganlar. Tantanada qo'shinlar boshida lavr gulchambari taqib olgan g'olib sarkarda **4 ta** oq arg'umoq qo'shilgan aravada kirib kelgan.

Puni urushlari

Mil. avv. III asr o'rtalariga kelib, **Rim butun Italiyani zabt etishga erishdi**. Shu tariqa Rim davlatining hududi kengayib bordi. Bu paytda **1) Shimoliy Afrikaning sohillarini, 2) Sardiniya, 3) Korsika orollarini** o'z ichiga olgan qudratli davlat – **Karfagen** quldorlari **Sitsiliya orolining g'arbiy qismini** egallab olgan edilar. Aynan **Sitsiliya masalasi** **Rim va Karfagen** o'rtasidagi urush boshlanishiga sabab bo'ladi. Rimliklar Karfagen bilan uch marotaba urushdilar. **Bu urushlar tarixga Puni urushlari nomi bilan kirgan edi, negaki, rimliklar Karfageni Puna deb atashardi.**

- Birinchi urushda **1) rimliklar g'alaba qozondilar** va **2) Sitsiliyani bosib olib**, **3) karfagenliklarni o'zlariga o'lpon to'lashga majbur qildilar**. Karfagen quldorlari Ispaniyaning katta qismini bosib oldilar. Karfagen armiyasiga tajribali sarkarda **Gannibal** boshchilik qilardi.
- Gannibal qo'shinlarining **Ispaniyadan Italiyaga qarshi yurishlari** tufayli **Ikkinchi Puni urushi** boshlandi. Karfagen armiyasi Alp tog'lari etaklariga yetib bordi. O'tib bo'lmasdek tuyulgan tog'lardan oshgan

- Gannibal **Shimoliy Italiya** hududiga bostirib kirdi. **mil. avv. 216-yilda** **Kann** yaqinidagi jangda rimliklar armiyasini tor-mor etdi. Bu jangda **70 ming rimlik** legioner halok bo'lgan.
- Mag'lubiyatdan keyin rimliklar hal qiluvchi janglarga botina olmaganlar. **Italiya aholisi Gannibalni qo'llab-quvvatlamadi, chunki Karfagen yollanma qo'shinlari mamlakatni talontaroj qilib tashlagan edi.** Rimlik sarkarda **Ssipionning** kutilmaganda o'z qo'shinlari bilan Afrika qirg'og'iga kelib tushganidan xabar topgan Gannibal Karfagenni himoya qilishga o'tlanadi, ammo **mil. avv. 202-yilda** uning lashkari **Shimoliy Afrikada joylashgan Zama shahri** yaqinida rimliklar tomonidan tor-mor etildi
 - **Uchinchi Puni** urushida rimliklar Karfagenni qamal qildilar. Shahar aholisi **2 yil Karfagenni** mudofaa qildi, shaharda ochlik boshlandi. Rimlik legionerlar shaharga hujum qilib, o't qo'yishar edi. Shunday qilib, **mil. avv. 146-yilda** **Karfagen butunlay vayronaga avlantirildi.** Rim qo'shinlari esa g'alaba sururi, talangan o'lja va minglab qullar bilan Italiyaga qaytib keldilar.

Rim tomonidan bosib olingan hududlar

Puni urushlaridan keyin Italiya sarhadidan ancha uzoqda bo'lgan katta-katta hududlar ham Rim hokimiyati tasarrufi ga o'tdi. Bosib olingan yerlarni rimliklar **provinsiya** deyishgan. Provinzialarni boshqarish uchun noiblar– **prokonsullar** tayinlangan. Ular **cheklanmagan hokimiyatga** ega bo'lishgan. Prokonsullar odatda **bir yilga saylanardi.**

1) Sitsiliya
2) Korsika,
3) Sardiniya,
4) Ispaniya kabi provinsiyalar mavjud bo'lgan.

41-§. Qullar va gladiatorlar

- ❖ Mayda yer ijarachilari **kolonlar** deb atalgan. Yerdan foydalanganlik uchun ular yer egasiga o'zlari yetishtirgan **mahsulotlar bilan to'lov berishardi.**
- ❖ Bora-bora mutlaq qaram qullarning soni kamaydi. Ayrim yer egalari qullarga kichik yerlarni mehnat qurollari, urug'lik bilan birga berishar va bu yerlarda **hatto oila qurib yashash ham mumkin** edi. Bunday qullar **«kulbali qullar»**, ya'ni uy-joyli qullar deb nomlangan.
- ❖ Rimliklarning sevimli tomoshalaridan biri **gladiatorlar jangi** bo'lgan
- ❖ Har bir gladiatorning hayot-mamoti tomoshabinlar xohish-istagiga bog'liq edi
- ❖ Agar tomoshabinlarning ko'pchiligi o'ng qo'lining bosh barmog'ini yuqoriga ko'tarsa – yengilgan gladiator tirik qolar, aksincha, pastga qaratishsa – u tomoshabinlar ko'z o'ngida o'ldirilardi.
- ❖ Janglar ulkan tosh stadionlar – **amfiteatrlarda** bo'lib o'tardi. **50 ming** tomoshabin sig'adigan **Kolizey** eng katta amfi teatr hisoblangan.

Spartak qo'zg'oloni (mil. avv. 74-71-y.)

➤ **mil. avv. 74-71-yillarda** Spartak qo'zg'olon bo'lib o'tgan

✓ Spartak qo'zg'oloni qadimgi dunyoda eng ommaviy va uyushgan qo'zg'olonlardan biri bo'ldi

❖ **Rim armiyasida xizmat qilishdan bosh tortganligi** uchun **Kapuya shahridagi gladiatorlik** maktabiga sotib yuborilgan **frakiyalik qul Spartak** qullarni qo'zg'olon ko'tarishga undadi.

• Spartak va uning **200 ga yaqin** tarafdorlari qorovullarga hujum qiladilar va qochib chiqib ketadilar. Ular **Vezuviy** tog'idagi qoyaga chiqib oladilar tez orada ularning saflari **10 ming kishiga** yetdi

• Qo'zg'olon ko'targan qullarni tor-mor etishga jo'natilgan **3 ming kishilik** qo'shin Vezuviy tog'lari yaqinida harbiy lager tikladi.

• Spartakka qarshi tajribali **sarkarda Mark Krass** boshchiligida ko'p ming sonli qo'shin jo'natildi. **Mil. avv. 71-yilning bahorida** ro'y bergan hal qiluvchi jangda Spartak lashkari tormor etildi, uning o'zi esa ana shu jangda halok bo'ldi.

✚ Rimliklar qo'zg'olonchilarni jazolash uchun **6 mingdan ziyod** asirlar **Rim-Kapuya** oralig'idagi yo'l bo'ylaridagi xochlarga **mixlab tashlandi**.

42-§. Rim respublikasining qulashi

Qullar qo'zg'olonlari quldorlarni qattiq qo'rquvga solib qo'ydi. Quldorlar qarshisida kuchli hokimiyat bo'lmish **harbiy diktatura** o'rnatilishi zarurligi to'g'risidagi masala ko'ndalang turar edi.

No	Sanalar	Sodir bo'lgan voqealar
1	Mil. avv. I asrda	muntazam yollanma qo'shinlarga tayanuvchi harbiy boshliqlar real kuchga aylandilar
2	mil. avv. 49-yilda	Yuliy Sezar Rim imperatori va diktatori – cheklanmagan hokimiyatga ega hukmdoriga aylandi
3	Mil. avv. 44-yilda	Yuliy Sezar hukmronligi tugadi.
4	Mil. avv. 31-yilda	Yunoniston qirg'oqlarida Antoniy va Oktavian fl otlari o'rtasida jang bo'ldi.
5	Mil. avv. 30-yilda	Oktavian Misrni egallaydi
6	Mil. avv. 29-yilda	Oktavian Senatdan imperator unvonini va Avgust laqabini oladi.
7	milodiy II asr	Rimning kuchqudrati qayta tiklandi.
8	Milodiy 98-yilda	Trayan Rim imperatori taxtini egalladi.

Spartak qo'zg'oloni bostirilib, tor-mor etilganidan keyin **Krass** va **Pompey** hokimiyat uchun ancha vaqt kurash olib bordilar. Ammo Rim davlati olib borayotgan urushlardan birida **Krass halok bo'ladi**. Endi Pompey uchun birdan-bir xavfli raqib **Yuliy Sezar** bo'lib qoldi. **Galliya** urushlaridagi g'alabalar tufayli Sezarning nufuzi va obro'yi ancha ortgandi. Yuliy Sezar **mil. avv. 49-yilda** Galliyadagi zafarli urushdan keyin Rimga qaytayotganida **Rubikon daryosidan** kechib o'tar ekan, yakka hokimlik uchun oshkora kurashni boshlab yubordi. Sezar o'shanda o'zining mashhur **«Qur'a tashlandi!»** iborasini aytgan. **Rim aholisining qo'llab-quvatlashi hal qiluvchi ahamiyat kasb etdi.** **Pompeyning qo'shinlari Ispaniyada edi.** Sezar g'alaba qozondi. U Rim imperatori va diktatori – cheklanmagan hokimiyatga ega hukmdoriga aylandi. Sezarning xohish-irodasi Rim uchun qonun kuchiga ega bo'ldi. Bu hol uzoq davom etmadi. Sezarning cheklanmagan

hokimiyatidan norozi bo'lgan senatorlar fitna uyushtirdilar. Ular Sezarni o'ldirishga va Senatning burungi mavqeini qaytarishga ahd qildilar. Fitnaga Sezarning yaqin do'stlaridan bo'lmish **Brut** boshchilik qildi. Senatdagi majlis paytida fitnachilar Sezarni qurshab oldilar va unga xanjarlar bilan zarba bera boshladilar. Sezar shu yerning o'zida halok bo'ladi. **Mil. avv. 44-yilda** Yuliy Sezar hukmronligi tugadi. Ammo uning o'limi respublika qayta tiklanishiga olib kelmadi. Sarkardalar o'rtasida kurash avj oldi va bu fuqarolar urushiga aylanib ketdi. **Sezar o'ldirilganidan keyin Brut respublikani qayta tiklashga urinib ko'radi. Biroq hamma senatorlar ham avvalgi tartibotlarga qaytishni istamasdi.** Ular ning ko'pchiligi o'z boyligini **Sezar hukmronligi** davrida qo'lga kiritgan edi. Brut va uning ta'rifdorlari **Yunonistonga** qochib ketishga majbur bo'ladilar. Ayni paytda Rimda Sezarning jiyani **Oktavian** paydo bo'ldi. U Brut va uning ta'rifdorlariga qarshi kurash boshladi. **Shimoliy Yunonistonda Brut** ham qo'shin to'plab, Rimga jiddiy xavf sola boshladi. Ammo Oktavian **Mark Antoniy** bilan ittifoq tuzadi va Brut boshliq respublika ta'rifdorlarini tor-mor etadi. Shundan keyin **Oktavian Rim davlatining G'arbiy qismini, Antoniy esa Sharqiy qismini** boshqarishni o'z qo'lga oladi. Misrga kelgan Antoniy **Misr malikasi Kleopatraga uylanadi**. Nikoh sovg'asi tariqasida Antoniy Kleopatraga **Rimning sharqiy provinsiyalarini** (viloyatlarini) beradi. Bu Oktavianning noroziligiga sabab bo'ladi. **Mil. avv. 31-yilda Yunoniston qirg'oqlarida** Antoniy va Oktavian flotlari o'rtasida jang bo'ldi. Jang qizigan bir pallada Kleopatra va Antoniy **Aleksandriya** shahriga qochadilar. Armiya va flot Oktavianga taslim bo'ladi. **Mil. avv. 30-yilda** Oktavian qo'shin bilan Misrga yetib keladi. Antoniy va Kleopatra o'z-o'zini o'ldiradi, Misr esa Rim davlati provinsiyasiga aylanadi. Shu tariqa Oktavian butun Rim imperiyasining yakka hukmdori bo'lib oladi. **Mil. avv. 29-yilda** Oktavian **Senatdan imperator unvonini va Avgust laqabini oladi.** U Rim imperiyasining asoschisiga aylanib, bir qator islohotlar o'tkazdi. Imperator keng ko'lamda qurilish ishlari olib bordi. Uning davrida Rimda ko'plab saroylar va ibodatxonalar bunyod etildi.

Oktavian Avgust vafotidan so'ng uning vorislari **Kaligula va Neron** hukmronligi davrida imperiyada inqiroz boshlandi. Faqat **milodiy II asrning** boshlarida Rimning kuchqudrati qayta tiklandi. Bu asr Rim imperiyasining **«oltin asri»** degan nom olgan. **Milodiy 98-yilda Trayan Rim imperatori taxtini egalladi.** Trayan zamonida **Dunay daryosi bo'ylarida yashovchi daklar** bilan urushlar olib borildi. Balandligi **40 metr**ga teng **Trayan ustuni** sirtidagi tasvirlar daklar bilan urush manzaralari haqida hikoya qiladi. Bu davrda **Suriya** va **Mesopotamiya** hududlari Rim imperiyasi tarkibiga kirdi.

43-§. Rim imperiyasining qulashi va zavoilga yuz tutishi

Imperator Trayan davridan so'ng rimliklar yirik bosqinchilik urushlarini olib borolmaganlar.

Milodiy III asrda Rim imperiyasining kuch-qudrati zaiflasha boshladi. Imperatorni endilikda armiya saylar, armiyaning o'zida ham turli guruhlar o'rtasida kurash borar edi.

- ❖ Ayni paytda imperiya chegaralarining **shimoli-g'arbiy** tarafi dan jangovar qabilalar paydo bo'ldilar. Rimliklar ularga **«avarvarlar»** degan laqab berishgan, ya'ni rimliklarga nisbatan madaniy rivojlanish jihatidan ancha quvi pog'onasida turuvchi qabilalar sifatida ularni shunday kamsitishgan.

RIMNING 2 GA BO'LINISHI

milodiy 330-yili Imperator **Konstantin** zamonida **Bosfor bo'g'ozidagi Vizantiy** shahri Rim imperiyasining poytaxti deb e'lon qilindi. Shahar keyinchalik imperator sharafiga **Konstantinopol** deb atala boshlandi.

- ❖ **milodiy 395-yili** Imperator **Feodosiy o'limidan so'ng** Rim imperiyasi uning ikki o'g'li o'rtasida G'arbiy va Sharqiy qismlarga ajrab ketdi.

Milodiy.395-yili Rimning 2 ga bo'linishi		
No	G'arbiy Rim imperiyasi	Sharqiy Rim imperiyasi
1	Italiya	Bolqon yarimoroli
2	Yevropa	Kichik Osiyo
3	Shimoliy Afrikadagi viloyatlar	Misr

- ❖ Sharqiy Rim imperiyasida imperatorning vagona hokimiyati saqlanib qolgan, G'arbiy Rim imperiyasi esa alohida davlatlarga parchalana boshladi
- ❖ Rimni **«boqiy shahar»** deya ta'rif berganlar

«avarvarlar» qabilalarining Rim imperiyasiga hujumi				
No	Qabila nomi	Hujum yili	Qabila sardori	Qo'shimcha ma'lumotlar
1	Got	410-yili	Alarix	Rimni roppa-rosa 3 kun taladilar.
2	Xunn	452-yili	Attila	Sharqiy Rim imperiyasiga hujum
3	Vandal	455-yili	x	2 hafta davomida shaharni taladilar
4	x	476-yili	Odoakr	G'arbiy Rim imperiyasini qulatdi

Milodiy 476-yilda german qabilalarining Rimdagi yollangan qo'shini sarkardasi **Odoakr** so'nggi imperator **Romulni** taxtdan ag'darib tashladi va imperator unvoni nishonini Konstantinopolga jo'natdi va shu tariqa G'arbiy Rim imperiyasi quladi va shu bilan Qadimgi Dunyo tarixi ham o'z nihoyasiga yetdi.

44-§. Qadimgi Rim madaniyati

Rimlik imperatorlar poytaxt aholisi uchun «**termalar**» deb atalgan ko'rkam hammomlar qurdirgan edilar (yunoncha «termos», «issiq» so'zidan kelib chiqqan).

Rimda ta'lim

- ✓ Bolalarning maktab da ta'lim olishi ota-onalarning tahsil uchun haq to'lash imkoniyatlariga bog'liq bo'lgan.
- ✓ Kambag'al rimliklarning farzandlari xo'jalik ishlarida ota-onalariga yordam berganliklari sababli maktab da o'qimas edilar
- ✓ Badavlat xonadon farzandlari esa 6 yoshdan maktabga qatnagan. Yozuvni o'rganayotgan bolalar *stil* degan metall tayoqcha bilan harfl arni mum qoplangan taxtachalarga o'yib yozardilar.
- ✓ O'qish, yozish va hisoblashni o'rganganidan keyin ko'pchilik ta'lim olishni yakunlar edi. Ayrimlar grammatikada (o'rta maktabda) tahsilni davom ettirgan.

№	grammatikada (o'rta maktab) ta'lim
1	tarix
2	geografiya
3	geometriya
4	astronomiya
5	musiqa

- ✓ Yunon tilini o'rganishga alohida e'tibor qaratilgan, chunki fanning turli tarmoqlariga oid kitoblarning aksariyati yunon tilida yozilganedi.
- ✓ Siyosiy arbob bo'lishni istagan har bir kishi *ritorikani* – chiroyli so'zlasni o'zlashtirgan

Me'morchilik va haykaltaroshlik

- Rim me'morchiligi yunon me'morchiligidan imoratlari rang-barangligi va muhtashamligi bilan farqlangan
- Milodiy I asrda Rim eng yirik va aholisi ko'p shaharga aylangan. O'sha kez larda hatto shunday bir maqol to'qilgan: «Barcha yo'llar Rimga boradi».
- Rimliklar yangi qurilish materiali bo'lmish *betonni* ixtiro qilishgan.
- Rimdagi *Panteon* (yunonchada «barcha xudolar ibodatxonasi» ma'nosini anglatadi) shu taxlitda qurilgan.

Qadimgi Rimda yaratilgan Tarixiy asarlar		
№	Asar muallifi	Asarlar ro'yxati
1	<i>Tit Liviy</i>	«Rim tarixi»
2	<i>Plutarx</i>	yunon-rim sarkardalari hayoti haqida kitob
3	<i>Kvint Kursiy Ruf</i>	«Makedoniyalik Aleksandr tarixi»

Xristianlikning vujudga kelishi

Milodiy I-asr boshlarida Rim hokimiyati ostida bo'lgan **Falastin yerlaridagi Vifleem shahrida** «**Xudoning o'g'li**» nomini olgan **Iso** tug'ilganligi haqida rivoyatlar keng tarqala boshlagan. Rivoyatlarga ko'ra, **30 yoshida Iso o'n ikki nafar havoriylari (apostollar)** bilan Falastin bo'ylab sayohat qilib, Xudo oyatlari haqida hikoya qilib beradi va mo'jizalar ko'rsatadi – yashashdan umidini uzgan, tuzalmas xastalarni davolaydi. Mahalliy ruhoniylar Iso payg'ambarni mavjud diniy haqiqatlarni buzib talqin etishda ayblab, uni o'lim jazosiga mahkum etadilar. Rim noibi Pontiy Pilat bu hukmni tasdiqlagan. **Rivoyatlarga ko'ra, Isoni yer yuzidagi ilk inson – Odam ato dafn etilgan Golgofa tog'ida xochga tortganlar. Vafotidan keyin mурdasini bir g'orga qo'yishadi. Uchinchi kuni dafn etish uchun kelishganlarida Iso Masih jасadi qo'yilgan joyida yo'qligini ko'rishadi.** Odamlar Iso payg'ambarning qayta tirilib, me'rojga ko'tarilishiga va Yer yuziga qaytib kelishiga ishonganlar. Iso Masih haqidagi rivoyatlar **Yevangeliya (Injil) nomini olgan**, yunonchadan tarjima qilganda bu so'z «**Xushxabar**» ma'nosini anglatadi. Iso payg'ambar ta'limoti izdoshlari **xristianlardir**. Shogirdlari apostollar (havoriylar) deb atalgan. Xristianlar jamoalariga **yepiskoplar** peshvolik qiladi.

Milodiy I asr – xristianlik vujudga kelgan sana hisoblanadi

Rim hukmdorlari xristianlarni ta'qib etadilar, yirtqich hayvonlar changaliga tashlaydilar, turli qiynoqlarga soladilar. Bu esa odamlarning noroziligiga sabab bo'lardi. **Milodiy 313-yilda imperator Konstantin xristianlik boshqa dinlarga teng dindir degan farmon chiqardi. 1) Farmon xristianlarga ibodatxonalar qurish va 2) oshkora ibodat qilish imkonini berdi**

Rivoyatga ko'ra, imperator **Konstantin** xristianlik ramzini o'z askarlari **qalqonlariga** chizishga buyurgan va g'alabaga erishgan.

XRONOLOGIYA

- Mil.avv.1 mln-100 ming yil-Ilk paleolit
- Mil.avv.100-40 ming yil-O'rtta paleolit
- Mil.avv.40-12 ming yil-So'nggi paleolit
- Mil.avv.12-7 ming yil-Mezolita
- Mil.avv.6-4 ming yil-Neolit
- Mil.avv.4-ming yil-Qadimgi Sharqda ilk shaharlar va davlatlar vujudga keldi.
- Mil.avv.4-m.y.-Mesopotamiyada shumerlar manzilgohlari paydo bo'la boshladi
- Mil.avv.4-m.y.-shumerlar mixxatni ixtiro qilishgan
- Mil.avv.4-m.y.boshlari-odamlar Nil daryosi qirg'oqlaridagi yerlarni o'zlashtirishga bel bog'ladilar
- Mil.avv.3000-yil-Menes tomonidan Misr birlashtirildi
- Mil.avv.4-3 m.y.o'rtalari-Eneolit
- Mil.avv.3-m.y.-Eronning janubi-g'arbida Elam davlati paydo bo'ldi
- Mil.avv.3-m.y.-Hind daryosi vodiysida katta shaharlar vujudga kela boshladi
- Mil.avv.3-m.y.-Xitoyda ilk sivilizatsiya vujudga kelgan
- Mil.avv.2600-yil-Xufu(Xeops) piramidasi qurilgan.
- Mil.avv.3-m.y.o'rtalari-2-m.y.-bronza davri
- Mil.avv.3-m.y.ning 2-yarmi-Sargon I Akkad va Shumerni birlashtirdi
- Mil.avv. 3 mingyillik oxiri - 2-m.y.-Zamonbobo manzilgohi
- Mil.avv.2-m.y.-Misrda quyosh xudosi Amon-Ra firavnlarning bosh ilohi va homiysi hisoblangan.
- Mil.avv.2-m.y.-Shumer-Akkad davlati ko'chmanchi qabilalar zarbasidan parchalandi
- Mil.avv.2-m.y.-Bobil podsholigi Mesopotamiya janubidagi eng yirik davlatga aylandi
- Mil.avv.2-m.y.-Old Osiyo hududida ilk davlatlar paydo bo'ladi
- Mil.avv.2-m.y.-Yunonistonda ilk shahar-davlatlar vujudga kela boshladi
- Mil.avv.2-m.y.-Krit orolida sivilizatsiya vujudga keladi
- Mil.avv.2-m.y.-Attikaning g'arbiy qismida yunonlar Akropol qurgan
- Mil.avv.XX asr-Ossuriya paydo bo'ldi
- Mil.avv.XVIII asr)-Bobil podshosi Xammurapi butun Mesopotamiyani yagona davlatga birlashtirdi
- Mil.avv.XVIII asr -Xett davlati shakllandi
- Mil.avv.XVIII asr-Hind daryosi manzilgohlari tabiiy ofatlari natijasida zavolga yuz tutdi
- Mil.avv.XVIII asr oxiri-giksoslar Misrga hujum qilishdi.
- Mil.avv.XIV-XIII asrlar-xettlar 1-marta temirdan foydalana boshladi
- Mil.avv.1200-yil (Mil.avv.XII asr)-Yunonistonga doriylar bostirib keldi
- Mil.avv.1200-yil-Troya urushi boshlandi

Mil.avv.XI asr-Falastinda Isroil podsholigi tuzildi

Mil.avv.1-m.y.-O'rta Osiyoda zardushtiylik dini keng tarqalgan.

Mil.avv.X asr-Finikiyada 22 undosh harfli alifbo yaratildi

Mil.avv.1-m.y.boshlari-temirdan mehnat qurollari yasash imkoniyati paydo bo'ldi.

Mil.avv.-m.y.ning 1-yarmi-Zardusht yashagan

Mil.avv.IX-VIII asrlar-O'rta Osiyodan eng qadimgi temir buyumlar shu davrga oid

Mil.avv.IX-VIII asrlar-Avestoning ilk qismi paydo bo'lgan.

Mil.avv.IX-VIII asr boshlari- Urartu gullab-yashnadi

Mil.avv.VIII asr-Yunonistonda Finikiya alifbosi asosida yangi yozuv paydo bo'ldi

Mil.avv.VIII asr-Etrusklar Italiyada 12 ta shahar-davlatning
ittifoqi tuzdi

Mil.avv.776-yil-Ilk bor Olimpiya
o'yinlari o'tkazildi

Mil.avv.753-yil-Rim shahriga asos solindi

Mil.avv.VIII-VII asr-Chjou davlati zaiflasha boshladi

Mil.avv.VIII-VII asr-Afrosiyob shahriga asos solingan.

Mil.avv.VIII-VI asr-Buyuk yunon koloniyalashtirish davri

Mil.avv.VIII-VI asr-Italiya sohillaridayunonlar koloniyalarga asos solishgan

Mil.avv.VII asr-Misr yana yagona davlatga birlashdi

Mil.avv.VII asr-Yangi Bobil podsholigi paydo bo'ldi

Mil.avv.VII asr-podsho Kiaksar davrida Midiya gullab-yashnadi

Mil.avv.VII asr-Qadimgi Baqtriya davlati tashkil topdi

Mil.avv.VII asr-Xorazmda shaharsozlik boshlandi (Ko'zaliqir sh.)

Mil.avv.VII-VI asrlar-Hindistonda bir nechta davlatlar paydo
bo'ldi

Mil.avv.VII-VI asrlar-O'zbekiston hududida ilk davlatlar paydo bo'ldi

Mil.avv.VII-VI asrlar-Hunarmandchilik va savdning rivojlanishi natijasida O'zbekiston hududida
qadimgi shaharlar rivojlangan.

Mil.avv.VII-V asrlar-Xitoy tarixida ko'p podsholik davri

Mil.avv.621-yil-Drakont qonunlari tuzildi

Mil.avv.605-yil-Ossuriya davlati tugatildi

Mil.avv.VI asr-Eronda Fors podsholigi paydo bo'ldi

Mil.avv.VI asr-Hindistonda Buddizm dini paydo bo'ldi

Mil.avv.VI asr-Rim katta shaharga aylandi

Mil.avv.594-yil-Solon Afina hokimi bo'ldi

Mil.avv.558-yil-Kir II barcha forslarni
o'z hokimiyati ostida birlashtirdi

Mil.avv.539-yil-qadimgi forslar Bobilni bosib oldi

Mil.avv.530-yil-Kir II massagetlar ustiga yurish qildi

Mil.avv.525-yil-Kambiz II Misrni bosib oldi

Mil.avv.522-yil-Frada qo'zg'oloni

Mil.avv.519-yil-Doro I saklar ustiga yurish qildi

Mil.avv.509-yil-Mag'rur Tarkviniy quvulib,
Rim Respublikasiga asos solindi

Bundan 2,5 ming yil avval(Mil.avv.V asr)-Xitoyda yozishda
bambuk o'rniga shoyiga o'tishdi

Bundan 2,5ming yil avval(Mil.avv.V asr)-Yunonistonda teatr
paydo bo'ldi

Mil.avv.V asr-Gerodot , Perikl va Fidiy asri

Mil.avv. V asr – Afinada demokratiya ravnaq topdi

Mil.avv.V-IV asrlar-O'rta Osiyo hududida dastlabki tanga pullar tarqalgan

Mil.avv. V–IV asrlar - Oybo'yirqal'a yodgorligidan xum sirtiga bitilgan yozuv

Mil.avv.490-yil sentabr-Marafon jangi

Mil.avv.490-449-yillar-Yunon-fors urushlari

Mil.avv.480-yil-Fermopol jang

Mil.avv.480-yil-Salamin jangi

Mil.avv.479-yil-Plateya jangi

Mil.avv.443-429-yillar-Perikl 15 marta strateg lavozimini boshqardi

Mil.avv.IV asr-sak,xorazmiy va massagetlar Ahamoniylar davlatidan mustaqil bo'ldi

Mil.avv.IV-asr-Buyuk Xitoy Devori qurilishi boshlanadi

Mil.avv.IV-m.III asrlar-Qadimgi Xorazm davlati

Mil.avv.338-yil 2-avgust-Xeroniya yaqinida Beotiya jangi

Mil.avv.337-yil-Korinf kongresi

Mil.avv.336-yil-Aleksandr taxtga o'tirdi

Mil.avv.334-yil-Aleksandr Sharqqa yurish boshladi

Mil.avv.330-yil-Aleksandr Makedonskiy
Fors davlatini bosib oldi (Doro III yutqazdi)

Mil.avv.329-yil-Aleksandr Oks-Amudaryodan
o'ta boshladi

- Mil.avv.329-yil-Aleksandr Maroqandni egalladi
- Mil.avv.328-yil kuzi-Aleksandr va Spitamen o'rtasida hal qiluvchi jang
- Mil.avv.327-yil Aleksandr Makedonskiy Panjobga hujum qildi
- Mil.avv.323-yil Aleksandr o'ldi
- Mil.avv.312-yil-Salavka Bobilni oldi
-
- Mil.avv.III asr-podsho Ashoka davrida Maurya davlati gullab-yashnadi
- Mil.avv.III asr-Xitoyda Sin davlati shakllandi
- Mil.avv.III asr-Avesto 21 ta kitobga jamlangan
- Mil.avv.III asr boshlari-Rimning barcha fuqarolari teng deb e'lon qilindi
- Mil.avv.III asr o'rtalari- butun Italiyani Rim bosib oldi
- Mil.avv.III-II asrlar-Jonbosqala va Qo'yqirilganqala shahri
- Mil.avv.III-m.III asr-Qadimgi Qang' davlati
- Mil.avv.III-m.III asr-Qadimgi Dovon davlati
- Mil.avv.250-yil-Salavkiylar davlatidan Parfiya va Yunon-Baqtriya davlatlari ajralib chiqdi
- Mil.avv.246-yil-Sin Shixuandi Xitoyni o'z hokimiyati ostida birlashtiradi
- Mil.avv.216-yil-Kann yonidagi jang
- Mil.avv.206-yil-Xitoyda Lyu Ban qo'zg'oloni.Xan sulolasi shakllandi
- Mil.avv.202-yil-Zama yonidagi jang
-
- Mil.avv.II asr-Poliyen yashagan
- Mil.avv.II asr oxiri-Qang' qudratli davlatga aylandi
- Mil.avv.II-I asrlar-Dovon davlati gullab-yashnagan
- Mil.avv.II-m.XVI asr-Buyuk Ipak yo'li
-
- Mil.avv.183-yil-Gannibal zahar ichib o'lgan
- Mil.avv.146-yil-Karfagen butunlay vayronaga aylantirildi
- Mil.avv.140-130-yillar-Yuechjilar
- Yunon-Baqtriya davlatini tugatib yubordi
- Mil.avv.138-yil-U-Di elchi Chjan Syanni O'rta Osiyoga yubordi

313-yil-Imperator Konstantin xristianlik boshqa dinlar bilan teng bir din deb e'lon qilindi

330-yil-Imperator Konstantin Konstantinopol shahriga asos soldi

394-yil-Olimpiya o'yinlari to'xtab qoldi

395-yil-Imperator Feodosiy imperiyani 2 ga bo'lib yubordi

410-yil-Alarix boshliq gotlar Rimga yurish qildi

452-yil-Attila boshliq xunlar Italiyaga yurish qildi

455-yil-Rimga germanlarning vandal qabilasi yurish qildi

476-yil-G'arbiy Rim imperiyasi quladi

1563-yil Breygel "Bobil minorasi" rasmini chizadi

1822-yil-J.F.Shampolyon Misr iyeroglifini o'qidi

XIX asr oxiri- G.Shliman Turkiyaning Hisorlik tepasidan Troya qoldiqlarini topdi

1877-yil-Amudaryo xazinasini topildi

1877-yil-F.Rixtgofen Buyuk Ipak yo'lini berdi

1896-yil-Olimpiya o'yinlari qayta tiklandi